

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
14.

DEBRECEN

2007

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László
Petteri Laihonen
Maticsák Sándor

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Fésüs László
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor

Nyomta a Vider Plusz Bt.

A tárgy jelölése az inari lappban

Christina ARMUTLIEVA

1. Bevezetés

Tanulmányom az inari lapp tárgy jelölésével foglalkozik. A nyelvi anyag legnagyobb része Erkki Itkonen *Inarilappisches Wörterbuch I-III* munkájából származik. A világ nyelveiben a tárgy, tranzitív mondat argumentumainak jelölése két fő elv alapján történik. Egyrészt a megkülönböztetés elve (*principle of distinctiveness*) a meghatározó, másrészt a takarékoság elve (*principle of economy*) releváns (Kittilä 2005: 489). A megkülönböztetés elve szerint csak azokat az argumentumokat kell explicit módon jelölni, amelyek nehéz lenne egymástól megkülönböztetni, mert a félreértések feltétlenül elkerülendők. Az uráli alapnyelvben az előlényre utaló vagy határozott tárgy és az alany közötti megkülönböztetésre az accusativusi *-m rag szolgál, amely a legtöbb mai lapp nyelvben eltűnt (Korhonen 1981: 214). Másrészt a határozatlan mennyiségű vagy nem előlényre utaló tárgy nominativusi alakú lehetett. Ezt a takarékoság elve igazolja, amely szerint nem kell külön jelölni azokat a különbségeket, amelyek nyelven kívüli jegyek alapján vannak kifejezve (ha a tárgy tipikus páciens, akkor nem lehet az ágenssel, az alannal összetéveszteni, így fölöslegessé válik annak a külön jelölése), a redundancia tehát elkerülendő. Ezen túl az egyértelműséget a lehetőleg legkevesebb művelet alkalmazása és a lehetőleg legegyszerűbb jelölés garantálja. Erre utal többek között a tárgy mondat egyik argumentumának, az alannak a kötelező jelöletlensége a legtöbb nyelvben. Ez a szabály vonatkozik a lapp tranzitív mondatokra is, a nominativus jelöletlenségét ugyanis az uráli nyelvek esetrendszerének egyik alaptulajdonságaként említi Korhonen (1981: 212). Az alapnyelvi tranzitív mondat egy másik jellemzője az SOV szórend volt, amely viszont a lapp nyelvekben változáson ment át, ezekben ugyanis a bővítmények megelőzik az állítmányt. Ezt a balti finn nyelvekre is jellemző SVO szórendet Korhonen a sokat vitatott areális nyelvészeti magyarázatok ellenére germán és skandináv hatásnak tulajdonítja.

2. Egyes számú tárgy

A mai keleti lappban az északi lapphoz hasonlóan hiányzik az accusativusi rag, a nominativusi alakoktól való eltérésre a fokváltakozás szolgál, pl. *tupe* [NomSg] – *tuve* [AccSg] 'Haus, Stube', *pitta* [NomSg] – *pitá* [AccSg] 'Stück, Teil'. Ahogy már említettem, az accusativus a lappban az uráli és őslp *-m tárgyragból fejlődött ki, amely az összes keleti és északi lapp nyelvjárásban eltűnt, csak a mai déli lapp nyelvjárásokban őrződött meg, pl. lpD *üoijjem* [AccSg] 'den Kopf', *goátiem* [AccSg] 'das Haus, die Hütte'. Bizonyos lapp nyelvjárásokban az *-m > p, b, v, w (Itkonen 1972: 178). Egyszótagú névmási tövekben az *-m a mai északi lappban -n alakban található meg, pl. lpN *dán* [AccSg] 'dieses', *duon* [AccSg] 'jenes', *man* [AccSg] 'welches', *gean* [AccSg] 'welchen'. A keleti lapp nyelvekben az *-m tárgyrag megőrződött eredeti alakjában a névmási tövekben, pl.

(1) *mun lam oažžum tom skæŋkkan* 'ich habe es als Geschenk bekommen' (Itkonen III: 129).

Az inari lapp mutató névmások használatában feltűnik, hogy amennyiben ezek egy tárgyat megelőznek, teljes kongruenciában állnak a tárggyal, felveszik tehát az accusativus ragot, pl.

(2) *tot vaaldij tom* [AccSg] *heäppuš* [O, AccSg] 'er nahm das Pferd' (Itkonen II: 258);

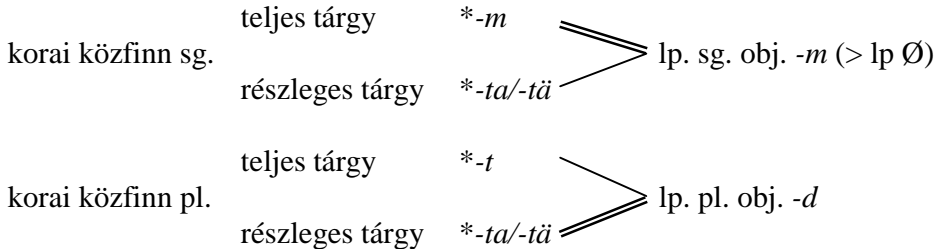
(3) *mun vááldám tuom* [AccSg] *pääрни* [O, AccSg] *askasan* 'ich nehme das Kind auf meinen Schoss' (Itkonen I: 31);

(4) *mun jiem tuádu tom* [AccSg] *ulmuu* [O, AccSg] 'ich kann diesen Menschen nicht dulden' (Itkonen III: 308);

(5) *tom* [AccSg] *kirje* [O, AccSg] *ferttee Heeimo roouván tulkkuuttađ* 'dieser Brief muss man von Heimos Frau übersetzen lassen' (Itkonen III: 315).

Mint tudjuk a lapp névszóragozásban általában az ún. félkongruencia érvényesül, az accusativusi, illativusi, lokativusi esetraggal ellátott névszó előtt egy genitivusban lévő jelző áll, pl. *ton puudan* 'für eine bestimmte Zeit', *tuon elimist* 'im jenseitigen Leben', *tuon ohhoost* 'in der vorletzten Woche'. Ehhez képest az inari lappban a tárgyat megelőző mutató névmásra teljes kongruencia jellemző, a jelentése pedig egy konkrét, ismert, már említett tárgyra való utalás. A mai lapp nyelvekben egyébként a magyarral, finnel és mordvinnal szemben hiányoznak a logikai határozottságot jelölő grammatikai eszközök, így a logikai határozottság szerinti megkülönböztetés szemantikai és nem morfológiai, a kontextusból adódik. Ezzel szemben megjegyzendő, hogy történetileg a határozott és határozatlan tárgy grammatikai megkü-

lönbötetése igen releváns volt (Korhonen 1981: 216). A balti finn nyelvekhez hasonlóan a lappban a teljes tárgy accusativusszal fejeződött ki, a részleges tárgyra viszont a partitivusi alak utalt. A partitivusi alakot irrezultatív igékkel is használták. Többes számban a teljes tárgy nominativusban állt, ahogy ez a mai finnben is van. A lapp későbbi fejlődése folyamán a következő egyszerűsítés ment végbe a teljes és részleges tárgyat jelölő rendszerben (Korhonen 1981: 216):

Az őslapp tárgy jelölése az ún. rámutatási elvet (*indexing view*) igazolja, amely szerint az argumentumjelölés az argumentumok bizonyos tulajdonságainak hangsúlyozására szolgál (ebben az esetben a teljes és a részleges tárgy). Ezt a nézetet a mai finn tárgy accusativusi és partitivusi használatával is alá lehet támasztani, pl. *luin kirjaa* 'egy könyvet olvastam' – *luin kirjan* 'elolvastam egy/a könyvet'. A lapp tárgy jelölési rendszerének általános egyszerűsítése és a két fajta tárgy összeolvadása az ún. diszkriminatív elvet (*discriminatory view*) igazolja, amely szerint az argumentum jelölésének legfontosabb funkciója a cselekvés kezdeményezője és a tárgya közötti megkülönböztetés, más szóval annak a közlése, hogy ki mit csinál (Dixon 1994: 23).

A mai lapp nyelvekben tehát a tárgy jelölésére az egyes vagy a többes accusativusi rag szolgál. Amennyiben a keleti lappban a tárgyhoz számbeli jelző kapcsolódik, a rendszer eltéréseket mutat a többi lapp nyelvhez képest. Mindenekelőtt feltűnik az egyes számú partitivus megjelenése a paradigmában. A keleti lappban a partitivusi ragja *-d*, amely a **-ta/-tä* uráli ablativusi esetragnak az utódja. Az ablativusi rag nyomai ezen túl a mordvin és a balti finn nyelvek találhatók. A finnben a rag mai megfelelője szintén a partitivus. Ahogy Ravila kimutatja, az ablativus partitivusszá válása a balti finn nyelvekben csak a mordvintól való elválás után következett be. A partitivus használatáról átfogó finn szakirodalom született. A keleti lappban a használatával kapcsolatosan Korhonen három lehetőséget említ. A finnhez hasonlóan a keleti lappban is a komparativus használatakor az elem, amelyhez viszonyítunk valamit, partitivusban áll, pl. lpKo *kõõs'ked* [Partit] *nuorab* 'tätia

nuorempi'. Ezen túl a partitivus bizonyos névutóknak a vonzata is lehet, pl. lpKo *ke'ðged* [Partit] *vűásta* 'kiveä vasten' (Korhonen 1981: 216). Az általam megvizsgált nyelvi anyagban hasonló példákat találtam, pl.

- (6) *ele vyelgi ijjad* [Partit] *vuást* 'geh nicht gegen Nacht' (Itkonen I: 192);
 (7) *tullad* [Partit] *-vuást-juolgijd* 'mit den Füßen zum Feuer' (Itkonen III: 456);
 (8) *tullad* [Partit] *-vuást-seelgijd* 'mit dem Rücken zum Feuer' (Itkonen III: 456).

Ezek az alakokon kívül olyan partitivusi alakokkal is találkoztam, amelyekben a partitivus használata nem annyira egyöntetű (tekintet- vagy mértékhatározó, ill. felkiáltás), pl.

- (9) *tot ij lah kävppid* [Partit] 'das ist nicht zu kaufen' (Itkonen I: 289);
 (10) *kyehtid* [Partit] *suormad* [Partit] *oolas* 'die oberste Fettschicht des Rens, die zwei Finger dick ist' (Itkonen I: 434);
 (11) *ovdad* [Partit] *jo vuolgh!* 'kein Wunder, dass du losgingst!', *ovdad* [Partit] *jo!* 'kein Wunder!' (Itkonen II: 291).

A partitivus leggyakoribb használata a keleti lappban a hatnál nagyobb számnevek utáni névszókban, pl. *čiččam kopekad* [Partit] 'sieben Kopeken' (Itkonen I: 371), *čiččam märkkid* [Partit] 'sieben Mark', lpKo *čiččam a'lged* 'seitsemän poikaa' (Kert 1966: 160), *ouuce märkkid* [Partit] 'neun Mark' (Itkonen II: 283). A hatnál nagyobb számnevek utáni tárgy szintén partitivusi alak, pl.

- (12) *mun ojnim kääyeci kandad* [O, Partit] 'ich sah acht Jungen' (Itkonen I: 281);
 (13) *eeči ja enni pyehtiv louve pärnid* [O, Partit] *ájgá* 'der Vater und die Mutter ernähren zehn Kinder' (Itkonen II: 425);
 (14) *mun luuhim louve raadđad* [O, Partit] 'ich las zehn Zeilen' (Itkonen III: 3);
 (15) *vajk mun ožžum louve rubled* [Partit] *pälkkinan* 'obwohl ich zehn Rubel zum Lohn bekam' (Itkonen II: 326);
 (16) *sij kuddii ton čouučast kyehti louve kuuddijd* [O, Partit] 'in dem Herbst fingen wir zwanzig wilde Rene' (Itkonen I: 98).

Ezzel szemben a hétnél kisebb számnév utáni tárgy accusativusi alak, a számnév pedig nominativusi alakú, pl.

- (17) *mun oainám tobeen kyehti* [NomSg] *kaanda* [O, AccSg] 'ich sehe da zwei Jungen' (Itkonen I: 434);
 (18) *mun vuoddim kulma* [NomSg] *kuuza* [O, AccSg] 'ich verkaufte drei Kühe' (Itkonen I: 404);
 (19) *mun lijjim tobbeen kulma* [NomSg] *peeivi* [O, AccSg] 'ich war da drei Tage' (Itkonen I: 404).

A rendszert tovább bonyolítja az *ohta* 'egy' számnévi jelzővel rendelkező tárgy ragozása, pl.

- (20) *mun rahtitam täst oouta* [AccSg] *viste* [O, AccSg] 'ich miete hier ein Zimmer' (Itkonen III: 7);
 (21) *ij sun læm ton ääigi siiza ooutkin* [AccSg] *päärni* [O, AccSg] *tooham* 'sie hatte in der Zeit kein einziges Kind zur Welt gebracht' (Itkonen III: 114);
 (22) *mun luuhim oouta* [AccSg] *pitá* [O, AccSg] *loostast* 'ich las in der Zeitung einen hübschen Artikel' (Itkonen II: 372).

Ezekben a szerkezetekben ugyanis az *egy* jelentésű számnév szintén accusativusban van. Amennyiben a mondatban a számnév tölti be a tárgy szerepét az *egy* jelentésű számnév szintén accusativusban van, pl.

- (23) *mun vääldäm oouta* [O, AccSg] 'ich nehme einen' (Itkonen 1972: 179).

Ezzel szemben az egynél nagyobb és hétnél kisebb számnevek nominativusban állnak, ha tárgyas szerepet töltenek be a mondatban, pl.

- (24) *mun vääldäm* [V] *kyehti* [O, NomSg] 'ich nehme zwei' (Itkonen 1972: 179);
 (25) *vääldi kyehti!* [O, NomSg] 'nimm zwei!'
 (26) *vääldi kulma!* [O, NomSg] 'nimm drei' (Itkonen I: 404).

Ezek a keleti lapp szerkezetek összeegyeztethetőek a finn számnevek bizonyos használatával, pl. *fi otan yhden* [AccSg] 'ich nehme einen', de *otan kaksi* [NomSg] 'ich nehme zwei'.

Amennyiben a tárgy szerepét hatnál nagyobb számnevek töltenek be, accusativusi alakokról van szó, pl.

- (27) *tot addelij čyeđe* [AccSg] 'er gab einhundert' (Itkonen I: 122).

Az eddigiekben bemutatott számnévi jelzővel rendelkező tárgyak jelölése a következő képletekkel írható le:

1) Nominativus	[[Num = 1 + Ø] + [N + Ø]]
2) Nominativus	[[Num: {2–6} + Ø] + [N + Acc = Gen]]
3) Nominativus	[[Num > 7 + Ø] + [N + Partit]]
4) Accusativus	[[Num = 1 + Acc = Gen] + [N + Acc = Gen]]
5) Accusativus	[[Num: {2–6} + Ø] + [N + Acc = Gen]]
6) Accusativus	[[Num > 7 + Ø] + [N + Partit]]
7) Accusativus	[Num = 1 + Acc = Gen]
8) Accusativus	[Num: {2–6} + Ø]
9) Accusativus	[Num > 7 + Acc = Gen]

3. Többes számú tárgy

A többes accusativus ragja a őslp *-dē ragra vezethető vissza, amely a *-j > -i többes szám jeléhez járult. A mai keleti lappban a többes accusativus -id, -jd, -jt, -emь, -эмь alakokban fordul elő, pl.

- (28) *fäšku keärppáäd* [O, AccPl] 'er schlägt Fliegen' (Itkonen I:144);
 (29) *vuolгим poccujd* [O, AccPl] *lajđid* 'ich ging die Rene an eine andere Stelle bringen, indem ich ein Ren an dem Riemen vor den anderen her führte' (Itkonen II: 7);
 (30) *sieidijd* [O, AccPl] *suoppiistillii* '(die Leute) begannen die Opfersteine zu verachten' (Itkonen III: 111).

Történetileg a mai többes accusativusi rag a lappban a balti finn -ta/-tä partitivusi raggal egyeztethető. Mint azt már fentebb láttuk, ennek előzménye az uráli *-ta/-tä ablativus rag. Az ablativusi rag eredeti funkciója megőrződött a partikulákban, mint pl. lpN *âl'dě* 'päältä, päällä', *vuol'dě* 'alta'. Az északi és keleti lappban ezek a szavak locativusi alakok is, tehát nemcsak „honnan”, hanem „hol” kérdésre felelő helyhatározói funkciót is betöltenek. Az említett szavak grammatikai megfelelői pl. a finn nyelvben az *alta*, *yltä*, *ulkoa*, *takaa* féle szavak (Korhonen 1981: 215). Az ablativusi rag a korai közfinn idejében válhatott partitivusi raggá, olyan kifejezéseknek, mint a *syön leipää*, *juon vettä* az eredeti jelentése *syön leivästä*, *juon vedestä* volt. A mai lapp nyelvekben az anyagnevekre utaló tárgy általában egyes accusativusban van, pl.

- (31) *mun váldán teaja* [O, AccSg] 'teát kérek' (lpN);
 (32) *áiggut go gáfe* [O, AccSg] *juhkat?* 'iszol kávét?' (lpN);
 (33) *mun sooutám čääzi* [O, AccSg] *muottust* 'ich schmelze Wasser aus Schnee' (Itkonen III: 155).

Ettől függetlenül az inari lappban olyan mondatok is helyesek nyelvtanilag, amelyekben a [megszámlálhatatlan] anyagnevekre utaló tárgyak többes accusativusban állnak, pl.

- (34) *tot vuošaj seähä kaahviyd* [O, AccPl] *já čæavid* [O, AccPl] 'er kochte Kaffee und Tee gemischt' (Itkonen III: 98);
 (35) *mun ostim miirhaid* [O, AccPl] 'ich habe Gift gekauft' (Itkonen II: 143);
 (36) *njūudám saaltijd* [O, AccPl] 'ich zerkleinere Salz' (Itkonen II: 236);
 (37) *tajd suoinijd* [O, AccPl] *kalga polttođ* 'man muss das Heu ausbreiten' (Itkonen II: 388).

Az általában többes számban előforduló anyagnevek mellett meg kell említeni azokat az elvont fogalmakat is, amelyekre szintén a többes számú használat jellemző, pl.

- (38) *seämmaágan peeivi haeajajd* [O, AccPl] *oonām* 'an demselben Tag hielten wir Hochzeit' (Itkonen I: 27);
 (39) *kale mun rááhtám vala tunjin kihlajááj-d-uv* [O, AccPl] 'ich werde dir sicher noch die Verlobungsfeier richten' (Itkonen I: 321);
 (41) *porgim pargoidan* [O, AccPIPxSg1] 'machte meine Arbeit' (Itkonen I: 129);
 (42) *te oajná jalahasajd* [O, AccPl] 'ein klares Wetter ist zu erwarten' (Itkonen II: 259).

A keleti lappban a többes accusativus használata tehát elég gyakori, nem csak individuális, konkrét tárgyakhoz kapcsolódik, hanem anyagnevekhez és elvont fogalmakhoz is. Ezen túl a határozott és a határozatlan tárgyakhoz egyaránt hozzájárul. Érdekességnek számít, hogy a déli lapp nyelvekben a többi lapp nyelvvel szemben a többes tárgy nominativusi is lehet, amennyiben határozatlan és kollektív tárgyról van szó, az accusativusszal ellátott főnevek viszont határozott és individuális tárgyra utalnak (Itkonen 1972: 179), pl.

- (43) *juktie treawgah* [O, NomPl] *dajtejh* 'wenn Skier gemacht werden' (Itkonen 1972: 179);
 (44) *juktie treawgejde* [O, AccPl] *dojteme* 'wenn die Skier gemacht sind' (Itkonen 1972: 179).

Irodalom

- Bartens, Hans-Hermann 1989: Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache. Helmut Buske Verlag. Hamburg.
 Dixon, R. M. W. 1994: Ergativity. Cambridge University Press.
 Itkonen, Erkki 1972: Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen. In: FUF 39: 153–213.
 Itkonen, Erkki 1986, 1987, 1989: Inarischlappisches Wörterbuch I–III. Suomalais-ugrilainen seura. Helsinki.
 Kert, G. M. 1961: Образцы саамской речи. Издательство Академии наук, Ленинград.

- Kert, G. M. 1966: Саамский язык. In: Языки народов СССР. Финно-угорские и самодийские языки. Издательство Наука, Москва. 155–172.
- Kittilä, Seppo 2005: Optional marking of arguments. In: *Language Sciences* 27: 483–514.
- Korhonen, Mikko 1979: Entwicklungstendenzen des finnisch-ugrischen Kasusystems. In: *FUF* 43. 1–21.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Sammallahti, Pekka 1998a: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji. Karasjok.
- Sammallahti, Pekka 1998b: Saamic. In: Daniel Abondolo (ed.): *The Uralic Languages*. Routledge. London–New York. 43–95.
- Wickman, Bo 1955: *The form of the object in the Uralic languages*. Almqvist & Wiksells. Uppsala.

*

Object marking in the Inari Saami languages

The present article offers the reader a detailed description of the object marking in the Inari Saami languages. The language data is based mainly on the Erkki Itkonen's Inari Saami dictionary. The accusative is the main case of the Saami object. In comparison with the other Saami languages in the Inari Saami languages the partitive is also present in the paradigm. The partitive is used after numbers bigger than seven. In sentences, which object is simply a number bigger than one and smaller than seven, the nominative is simultaneously the case of the both of the arguments of the transitive verb.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

A közbeeső alapnyelvek rekonstrukciójáról

CSÚCS Sándor

A nyelvrokonság hagyományos értelmezéséből következik, hogy a rokonnak tartott nyelveket közös előzményre vezetjük vissza. Ezt a viszonylag egységesnek elképzelt nyelvet nevezzük alapnyelvnek. Pontosabban az alapnyelv az azt beszélő népcsoportok szétválását közvetlenül megelőző száz-kétszáz év és a szétválást követő néhány évszázad nyelve. Ennyi idő alatt feltehetőleg kialakulnak a leány-nyelveknek csak rájuk jellemző innovációi.

Nyelvcsaládunk esetében az alapnyelvet (alapnyelveket) úgy tudjuk megismerni, hogy azt a történeti összehasonlító módszer segítségével rekonstruáljuk. Régi vitatéma a finnugrisztikában a rekonstrukció eredményeként kapott rendszer realitása, bár a rekonstrukció szükségességét és jogosságát ma már senki sem tagadja.

Úgy gondolom, hogy a nyelv egészére vonatkoztatva helytálló Hajdú Péter megállapítása: „A rekonstruált alapnyelv ezért egy olyan logikai rendszernek tekintendő, amelynek a létezése ebben a formában reálisan nem képzelhető el. Szükséges viszont, hogy egy ilyen hipotetikus logikai rendszerbe sűrítsük az alapnyelvről vallott nézeteinket, mert ezzel a rokon nyelvek összehasonlításához nélkülözhetetlen alapot teremtünk.” (Hajdú 1973: 40.)

Hajdú tehát az alapnyelv hipotetikus jellegét hangsúlyozza. Úgy vélem, hogy a rekonstrukció realitása nem bináris probléma, nem eldöntendő kérdés, nem lehet rá egyszerű igennel vagy nemmel válaszolni. Minden komoly, tudományos igényű, módszertanilag megalapozott rekonstrukciónak van bizonyos realitása, vagyis minden rekonstrukció tartalmazza bizonyos mértékben a ténylegesen létezett alapnyelv sajátosságait. Ugyanis, ha feltételezzük, hogy pl. az uráli alapnyelv egy valaha ténylegesen létezett és beszélt nyelv volt, és hogy valóságos, folytonos kapcsolat áll fenn az alapnyelv és a mai finnugor nyelvek és nyelvjárások között, akkor nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy egyes rekonstruált szóalakok, morfémák, részrendszerek elég jó közélettel tudják visszatükrözni a valóságos alapnyelv azonos elemeit. Aligha lehet kétségbe vonni, hogy pl. az uráli **kala* 'Fisch' szó, vagy az uráli **-na/-nä*

locativusrag megközelítőleg ebben a formában már a ténylegesen létezett uráli alapnyelvben megvolt.

E gondolatmenet alapján tehát azt mondhatjuk, hogy amikor az alapnyelvet, illetve annak egyes elemeit rekonstruáljuk, akkor egy *valóságos nyelvet* kell magunk elé képzelni, annak ellenére, hogy tudjuk: az ideális célt sohasem érhetjük el, vagyis a tényleges alapnyelvet a maga teljességében sohasem tudjuk rekonstruálni. Ennek két oka van. Egyrészt minden rekonstrukció azon alapul, amit a leány-nyelvek megőriztek az alapnyelvből. Nem lehet rekonstruálni azokat a szavakat, toldalékokat, szabályokat stb., amelyek egyik leány-nyelvben sem maradtak meg. (Pontosabban, lehet, de nem érdemes. Az ilyen „rekonstrukció” nem más, mint szellemi játék, amelynek vélt eredményeit sem bebizonyítani, sem megcáfolni nem lehet.) A nyelv állandó változása és a változás visszafordíthatatlansága miatt viszont törvényszerű, hogy bizonyos idő elteltével az alapnyelv szavainak, toldalékainak, szabályainak egy része minden leány-nyelvből eltűnik.

Másrészt minden természetes nyelvben vannak kivételek, szabálytalanságok, így a valaha ténylegesen létezett alapnyelvben is voltak. Ezek pedig nem rekonstruálhatók. Hiszen a rekonstrukció úgy történik, hogy a mai nyelvek összehasonlítása révén *szabályszerűségeket*, tendenciákat állapítunk meg, és ezek segítségével következtetünk az alapnyelvi viszonyokra. A kivételekre viszont épp a szabálytalanság jellemző, ezek tehát látóköreinken kívül maradnak, ha ragaszkodunk a tudományos igényű rekonstrukció módszereihez.

Másképpen fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy az „alapnyelv” terminus két dolgot jelölhet: a valaha ténylegesen létezett, távoli őseink által beszélt nyelvet (amelynek megvoltában aligha kételkedhetünk), illetve az általunk rekonstruált nyelvi rendszert, amely szándékaink szerint az előzőnek minél jobb megközelítése. A kétféle értelmezés tehát dialektikus viszonyban van egymással: azonosak is, meg nem is.

Általánosságban azt a követelményt fogalmazhatjuk meg, hogy az általunk rekonstruált nyelv ne pusztán hipotetikus logikai rendszer legyen, hanem olyan, amely több ezer évvel ezelőtt tényleg létezhetett, vagy akár ma is létezhetne.

A rekonstrukció segítségével tehát összefoglaljuk ismereteinket a nyelv fejlődésének adott fázisáról, és abból kiindulva hasonlítjuk össze a mai nyelveket, illetve vizsgáljuk a létrejöttükhöz vezető folyamatokat. Nagyobb nyelvi részrendszerek vagy a teljes nyelvi rendszer rekonstrukciója nemcsak ismereteink összefoglalása, hanem forrása is lehet, amennyiben segítségével kimutathatók a feltevéseinkben található ellentmondások, és így még közelebb kerülhetünk a ténylegesen létezett alapnyelvhez.

Az uráli nyelvcsalád hagyományos családfa-modelljének logikus következménye, hogy az uráli alapnyelv felbomlásától a mai uráli nyelvek kialakulásáig eltelt időszakra több közbeeső alapnyelvet¹ kell feltenni. Meggyőződésem, hogy a családfa-modell erősen leegyszerűsítve, de végső soron jól mutatja az egyes uráli nyelvek leszármazását és egymáshoz való viszonyát. Az ezzel kapcsolatos vitában fontos, sőt döntő érv lehet az egyes közbeeső alapnyelvek rekonstruálhatósága vagy rekonstruálhatatlansága.

Az elmondottakból következik, hogy véleményem szerint a következő relatív alapnyelvekkel számolhatunk: finnugor, finn-permi, finn-volgai, korai közfinn, közfinn, ugor, obi-ugor, szamojéd, déli szamojéd, északi szamojéd.

Már eddig is számos olyan munka született, amelyek szerzői egy-egy közbeeső alapnyelv szókincsének, hangrendszerének, alakjának vagy innovációinak rekonstruálását kísérelték meg. Fontos feladatra vállalkozott Pekka Sammallahti (1979), amikor a finnugor és a szamojéd alapnyelv közös szókészlete alapján rekonstruálta a két alapnyelv hangrendszerét és az uráli alapnyelvtől a finnugorig és szamojédig vezető hangváltozásokat. Egy későbbi művében Sammallahti (1988) finn-permi és ugor alapnyelvi alakokat is rekonstruál és felvázolja a szamojéd, az ugor és a permi alapnyelv hangrendszerét. Az uráli nyelvek etimológiailag közös szókincsét összegyűjtő UEW minden szó esetében rekonstruálja az alapalakot és megadja, hogy melyik alapnyelvbe tartozik, a szócikkek csoportosítása azonban nem egészen következetes, mert együtt szerepelnek az egyrészt az uráli és finnugor, másrészt a finn-permi és a finn-volgai etimológiák. Janhunen a szamojéd alapnyelv szókészletét rekonstruálta (1977), Mikola Tibor (2004) pedig a szamojéd (ezen belül a déli és az északi szamojéd) hangállományt és az alaktani rendszert. Viszonylag kevés (131) etimológiát tartalmazó tanulmányában Juha Janhunen (1981) rekonstruálja az uráli alapnyelv szókészletét, megadva a szavak szamojéd, illetve finn-permi alakját is.

Az ugor, illetve az obi-ugor alapnyelvvél kapcsolatban Honti László műveit kell elsősorban megemlíteni (1979, 1982, 1997), aki az ugor alapnyelv innovációit, illetve az obi-ugor alapnyelv szókészletét és hangrendszerét rekonstruálta. Adatgazdagsága, valamint megalapozott jelentésrekonstrukciói miatt is figyelmet érdemel Sipos Mária tanulmánya (2002, 2003) az obi-ugor alapnyelv lexikális innovációiról.

A lapp, illetve a balti-finn nyelvtörténetbe bevezető művében Mikko Korhonen (1981) a korai közfinn, Arvo Laanest (1982) pedig a közfinn alapnyelv rekonstrukciójához járult hozzá értékes adalékokkal.

¹ A szakirodalomban használatos a relatív alapnyelv terminus is.

Ami a permi nyelveket illeti, feltétlenül megemlíthető Raija Bartens (2000) monográfiája, amelyben a szerző számos általa rekonstruált ősspermi alakot közöl, valamint saját nemrég megjelent könyvem (Csúcs 2005), amely az első kísérlet egy közbeeső alapnyelv (a permi) *teljes* rendszerének (hangrendszer, alaktan, szintaxis, szókészlet) rekonstrukciójára.

Ha a fenti, teljességre nem törekvő felsorolásban szereplő műveket abból a szempontból tanulmányozzuk, hogy ki mit rekonstruál, akkor óhatatlanul felmerül a kérdés: elegendő-e az egyes közbeeső alapnyelvek innovációit rekonstruálni, vagy be kell vonni a kutatásba a korábbi alapnyelvekből örökölt elemeket is. Úgy gondolom, ez utóbbi álláspont a helyes. Hiszen pl. a ősspermi korban keletkezett innovációk (fonémák, suffixumok, szavak) a beszélők számára észrevétlenül illeszkedtek be a finn-permi korszakból örökölt rendszerbe, ugyanolyan kommunikatív és kognitív funkciót töltöttek be, és a permi alapnyelv éppúgy egy rendszer volt, mint a mai nyelvek. Csak a nyelvtörténész tudja (optimális esetben) egy nyelvállapoton belül az eredet szerinti rétegeket elkülöníteni. Erre az elkülönítésre persze szükség van, hiszen a két réteg (az öröklött és az adott korban keletkezett) összehasonlítása értékes információkhoz juttathat bennünket a nyelv történetéről, a nyelvi változások mechanizmusáról, sőt a szókészlet összehasonlításából művelődéstörténeti tanulságokat is levonhatunk. Az ugor alapnyelv innovációit tárgyaló cikkemben Honti László is úgy nyilatkozik, hogy „Az ugor nyelvek egymáshoz való viszonyának tisztázásához számba kell majd venni a) a közös innovációkat, b) a finnugor alapnyelvi vonások megőrzését, illetve leépítését és c) a köztük lévő különbségeket is. Mindezek együttesen talán végleges választ adhatnak az ugor alapnyelv és korszak még nyitott kérdéseire.” (Honti 1979: 240.) Honti tehát már jó negyedszázaddal ezelőtt meghirdette az általam is vallott alapelvet. Csak sajnálhatjuk, hogy az azóta eltelt időszakban sem ő maga, sem az ugor nyelvek más kutatója nem vállalkozott az ugor alapnyelv teljes rendszerének rekonstruálására.

A közbeeső alapnyelvek rekonstrukciójának, mégpedig teljes rekonstrukciójának szükségessége mellett még az alábbi érveket lehet felhozni:

Egyrészt általánosságban aligha lehet tagadni a közbeeső alapnyelveket, bár egyes konkrét alapnyelvek megvolta kétségbe vonható. Így például ma már általános vélemény, hogy volgai alapnyelvvvel (a mordvin és cseremisiz esetleges közös előzményével) nem számolhatunk. A kérdést minden egyes esetben csak alapos vizsgálattal lehet eldönteni, vagyis meg kell kísérelni a feltett alapnyelv rekonstruálását. Hogy az uráli nyelvcsaládon belül két-három vagy több nyelv szűkebb csoportot alkot és közös alapnyelvre vezethető vissza, annak legmeggyőzőbb bizonyítéka, ha közös újításokat (innovációkat) lehet

ezekből a nyelvekből kimutatni, bár bizonyos körülmények között a megőrzött archaikus vonásoknak is bizonyító ereje lehet.

Másrészt a közbeeső alapnyelvek voltak az uráli alapnyelvtől a mai uráli nyelvekig vivő nyelvi változások fontosabb állomásai. Sőt voltaképpen egyfajta természetes határt képeznek a nyelv időbeli kontinuumában. A többi nyelvtörténeti korszakhatár (pl. ómagyar, vanha suomi stb.) spekuláció eredménye akkor is, ha a kutató igyekszik a határt maximálisan a tényekre támaszkodva kijelölni. A közbeeső alapnyelvek felbomlása során hosszú ideig tartó és a beszélők számára észrevehetetlen folyamatok eredményeként új entitások születnek, amelyek speciális tulajdonságokkal rendelkeznek, és így egyértelműen elkülönülnek a megelőző korszak nyelvétől.

Nyelvészeti közhely, hogy a nyelv rendszer, ami azt jelenti, hogy rendszerként változik, egyes változások újabbakat indukálnak, egy hangváltozásnak morfológiai következményei lehetnek és viszont, a szókincs változásai hangrendszeri változásokat idézhetnek elő stb. Ezért tehát ahhoz, hogy az uráli alapnyelvi rendszerből lehetőleg ellentmondásmentesen levezethessük a mai nyelvi rendszereket, az összes közbeeső alapnyelv teljes rendszerét rekonstruálni kellene. Ez az ideális cél természetesen csak jobb-rosszabb közelítéssel érhető el.

Egy közbeeső alapnyelv, például az őspermi rekonstrukciója tulajdonképpen egyfajta pillanatfelvétel: az állandó változás folyamatából kimerevítünk egy pillanatnyi állapotot és azt ábrázoljuk. Ez a pillanat valójában legalább egy emberöltőig tartott, és még így is absztraktnak és idealizáltnak tekinthető, hiszen például a votják és a zürjén szétválása hosszú, több száz évig tartó folyamat volt, amelynek sem a kezdetét, sem a befejeződését nem tudjuk még hozzávetőleges pontossággal sem meghatározni.

Az őspermi (és általában bármely közbeeső alapnyelv) rekonstruálása során a következő módszertani alapelveket kell alkalmazni: 1. A közbeeső alapnyelvet (tehát pl. az őspermi) két irányból kell megközelíteni, egyrészt a mai nyelvek (a votják és a zürjén), másrészt a korábbi alapnyelvek (uráli, finn-ugor, finn-permi, összefoglaló névvel előpermi) felől. A kétféle megközelítés eredményeinek összeegyeztethetőknek kell lenniük. 2. Ha egy nyelvi elem (fonéma, szó, toldalék, funkció, szabály stb.) minden leány-nyelvben (esetünkben mindkét permi nyelvben) megvan, és nem bizonyítható, hogy a nyelvek különéletében történt külső hatás vagy párhuzamos fejlődés eredménye, akkor az alapnyelvre (az őspermire) is rekonstruálandó.

Úgy vélem, hogy a következő évek legfontosabb feladata a közbeeső alapnyelvek rekonstruálása, majd ezek alapján egy új, korszerű uráli összehasonlító nyelvtan megírása. Ebben a munkában nagy segítséget jelenthet a szá-

mítástechnika alkalmazása, különösen az Uráli Etimológiai Adatbázis (UEDb), amelyet feltétlenül ki kell egészíteni azoknak az alapnyelveknek az etimológiáival, amelyek az UEDb anyagául szolgáló UEW-ből hiányoznak.

Említett monográfiám (Csúcs 2005) munkálatai során a fent kifejtett alapelvek és módszerek jól alkalmazhatónak bizonyultak, és segítségével talán sikerült a valósághoz közeli képet adnom a permi alapnyelvről. Két közeli rokon nyelv estében persze közös alapnyelvük rekonstruálása nem tűnik bonyolult feladatnak. Bizonyára sokkal több problémát jelent majd például a finn-permi vagy az ugor alapnyelv rekonstrukciója.

A továbbiakban egy konkrét példán szeretném bemutatni, hogy milyen problémák merülhetnek fel egy közbeeső alapnyelv (ebben az esetben a permi) rekonstrukciója közben. A votják és a zürjén közeli rokon nyelvek, szétválásukat a Kr. u. 9–10. századra teszik. Azt várnánk tehát, hogy olyan fontos részrendszerek, mint például az igei személyragok kevésbé változtak a nyelvek különletében, és ezért könnyen rekonstruálhatók az őspermire. Ez nagyjából igaz is. A Sg2-ben azonban a zürjénben *-n* személyrag jelentkezik, mint azt a példák mutatják: *munan* 'mégy', *munin* 'mentél', *on mun* 'nem mégy', *en mun* 'nem mentél', *en mun* 'ne menj'. Mint látható a praeteritum és az imperativus Sg2 homonímák. Az utóbbinak szabályos votják megfelelője van: *en mjn* 'ne menj'. A votják igeragozásban ettől az alaktól eltekintve mindenütt a nyelvtörténetileg teljesen szabályos *-d* Sg2 személyrag jelentkezik. A zürjénben *-d* Sg2 személyrag van az igenévi eredetű perfectumban (*munenjd* 'mentél') és a Pl2-ben: *munannjd* ~ *munad* '(ti) mentek'. Itt az első alakváltozat asszimiláció eredményeként korábbi *muna-d-njd* alakból keletkezett (ez megvolt még az ózürjén nyelvemlékekben, vö. Lytkin 1952: 111), ahol a *-d* az eredeti személyrag a *-njd* pedig tulajdonképpen PxPl2, ami a többes szám jelölésére analógikusan került ide a főnévragozásból. A rövidebb alak vagy eredeti, vagy allegro-forma, a hosszabb alak szabálytalan lerövidülése a gyors beszédben. Az imperativus Sg2 mindkét permi nyelvben ragtalan, a PxSg2 pedig mindenütt (a zürjénben is) *-Vd* alakú.

A problémát tehát a zürjén Sg2 *n*-ragja okozza. Hiszen a votják és a finnugor megfelelések alapján erre a személyre őspermi **t/d* rekonstruálható. Hogyan és miért keletkezett a zürjén rag, van-e kapcsolat közte és az obi-ugor nyelvek azonos alakú és funkciójú ragja között? Ha a válasz „igen”, akkor ennek messzemenő következményei vannak az őspermi, sőt a finnugor igeragozás rekonstruálásában is. Az obi-ugor és a zürjén rag ugyanis csak az említett alapnyelveken keresztül lehet genetikai kapcsolatban egymással. Wichmann és Uotila vallotta ezt a kapcsolatot, vagyis a zürjén *n* finnugor eredetét és ennek következményeként azt, hogy „Es ist anzunehmen, dass so-

wohl **n* als **t* mundartlich im urperm. vorkamen. Diese duplizität ist allerdings etwas befremdend” – teszi hozzá Uotila (1933: 113).

Rédei korábban lehetségesnek tartotta ezt a kettősséget: „Die Herkunft des syrjänischen Personalsuffixes *-n* (*munan* 'du gehst', *munin* 'du gingst') ist rätselhaft. Ein Personalpronomen **-n3* 'du' kann in den permischen Sprachen nicht nachgewiesen werden, es ist aber in den obugrischen Sprachen vorhanden: wog. N *nan* 'du', ostj. Kaz. *nan* ds. Es ist also nicht ausgeschlossen, dass das Personalpronomen 2psing. im Urperm. zwei Allomorphe hatte: **te* ~ **ne* (naso-orale Opposition?). So könnte das Personalsuffix *-n* die Fortsetzung des Pronomens **ne* sein.” (1988: 390.) Valamivel később a magyar *-n* igei személyrag kapcsán így ír: „Dasselbe deverbale Nominalsuffix (Partizip-suffix) *-n* dürfte in den syrjänischen Formen *munan* 'du gehst', *munin* 'du gingst' und in der 2. Sg.-Pl. des Imperativs des syrjänisch-wotjakischen Negationsverbs en vorhanden sein. S. auch syrj. *on* 'du ... nicht' (Präs.), *en* 'du ... nicht' (Prät.). Hajdú (1986: 1–8) nimmt in den obugrischen Personalpronomina (wog. N *nan* 'du', *nen* 'ihr beide', *nan* 'ihr', ostj Kaz. *nan* 'du', *nin* 'ihr beide', *nin* 'ihr') eine Assimilation **t* > *n* im Anlaut unter dem Einfluss der darauf folgenden Nasale *η* und *n* an, aus diesen Pronomina entstanden die entsprechenden Possessiv- und Personalsuffixe mit dem Element *n*. Diese Erklärung ist für die obugrischen Sprachen plausibel, für die permische Personalendung dürfte sie aber kaum richtig sein, weil sich hier aus den Pronomina auf *t* (syrj. *te* ~ wotj. *ton* 'du', syrj.-wotj. *ti* 'ihr') keine auf *n* anlautenden Formen entwickelten.” (1989: 206.) Rédei ez utóbbi megállapításával teljes mértékben egyetérték. Én is úgy gondolom, hogy az obi-ugor és a zürjén rag nem hozható kapcsolatba egymással.

A zürjén *-n* rag eredetére kínálkozna még egy, viszonylag egyszerű magyarázat: elvonás a Pl2 *munannjđ* < ózürjén *munadnjđ* alakból a 3. személyű formák (Sg3 *munas* : Pl3 *munasnj*) analógiájára. Ezzel a magyarázattal az a probléma, hogy az ózürjén nyelvemlékekben már jelentkezik a Sg2 *-n* ragja (legalábbis praeteritumban, jelen idejű adat nincs rá), holott akkor még a Pl2-ben a *-dn-* > *-nn-* asszimiláció nem történt meg. Ezért valószínűbbnek látszik a rag igenévképzői eredete. A Sg2 új személyragja a Sg2 és a Pl2 homonímiájának megszüntetésére keletkezhetett. A zürjénben ugyanis tovább folytatódott, vagy újra kezdődött a szóvégi magánhangzóknak az őspermire is jellemző lekopása. Tehát Pl2 őspermi **munadj* > zürjén *munad* (vö. wotják *mjnodj*). De az őspermi Sg2* *munad* folytatója is zürjén *munad* lett volna.

Ezt a feltehető hominímiát számolta fel a Sg2 új *-n* ragja.² E feltevés szerint tehát a tárgyalt rag a zürjén nyelv különletében alakult ki. Ennek ellene szól, hogy a tagadó ige imperativusi Sg2 alakjában a votjában is van *-n*. Ez az ellentmondás talán feloldható azzal, hogy feltesszük, az utóbbi *-n* nem személyrag és nem is volt az soha,³ hanem deverbális nomen-, illetve igenév-képző, amely a tiltó alakokban csak azért járult a tagadó ige tövéhez, mert az nem állhatott egyetlen magánhangzóból. Az **en mun* 'ne menj' alak tehát már az ősermiben kialakult, és innen hatolt be a zürjénben az *-n* személyragként először a tagadó ige paradigmájába, majd az állító igeragozás egyes szám 2. személyébe is.

Megemlíthető, hogy Ulla-Maija Kulonen (2001) nemrég felújította az *-n* személyrag uráli eredetét valló elméletet. A zürjén *-n* személyrag kettős eredetetéséhez hasonló problémák a közbeeső alapnyelvek rekonstruálása során gyakran előfordulhatnak, ezért talán érdemes a kérdést általános módszertani szempontból megvizsgálni. Ilyen és hasonló esetekben mindössze két lehetőséggel számolhatunk: vagy azt valljuk, hogy a mai kettősség (Sg2 votják *-d* ~ zürjén *-n*) az uráli alapnyelvből származik, tehát mind a két személyrag megvolt már benne, vagy azt, hogy csak a votják rag uráli eredetű, a zürjén *e* nyelv különletében keletkezett. Az első esetben ugyan valamiféle magyarázatot adunk egyes rokon nyelveknek (vogul, osztják, szamojéd) a zürjénnel megegyező személyragjaira, de a problémát tulajdonképpen nem oldjuk meg, hiszen nem teszünk mást, mint hogy a mai kettősséget egy indokolatlan és megmagyarázatlan uráli alapnyelvi kettősségre vezetjük vissza. Súlyosbítja a helyzetet, hogy fel kell tennünk: ez az érthetetlen kettősség a közbeeső alapnyelvek egy részében (finnugor, finn-permi, permi, ugor, szamojéd) is fennmaradt.

A második esetben erre a feltevésre nincs szükség, és az ősermi Sg2 igei személyrag ellentmondásmentesen rekonstruálható. Elfogadható magyarázatot kellene azonban adni az említett rokon nyelvek azonos alakú és funkciójú személyragjaira is. És ha még ez sikerülne is, akkor is szembesülnénk a nehezen megválaszolható kérdéssel: mi a valószínűsége annak, hogy három nyelvben (obi-ugor alapnyelv, zürjén, nyenyec) egymástól függetlenül kialakul egy azonos alakú másodlagos Sg2 személyrag.

Szubjektív megítélés kérdése, hogy ki melyik megoldás mellett foglal állást. Mint a fentiekből kitűnik jómagam a második feltevést tartom valószí-

² A votjában a Pl2 rag végmagánhangzója nem kopott le, így nem keletkeztek hominím alakok.

³ Az uráli nyelvekben az imperativus Sg2 alakokban általában nincs személyrag.

nűbbnek, de egyáltalán nem lepődnek meg, ha valaki érvelésemet nem talál-
ná kielégítőnek. Talán éppen a közbeeső alapnyelvek rekonstrukciója során
szerzett tapasztalat és tudás lesz majd segítségünkre az ilyen és hasonló prob-
lémák megoldásában.

Irodalom

- Bartens, Raija 2000: Permilästen kielten rakenne ja kehitys. Suomalais-ugri-
lainen Seura, Helsinki. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne 238.)
- Csúcs Sándor 2005: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Aka-
démiai Kiadó, Budapest. (Bibliotheca Uralica 13.)
- Hajdú Péter 1986: Personalbezeichnungen für die 2. Person im Uralischen.
Советское Финно-угроведение 22: 1–8.
- Honti László 1979: Az ugor nyelvek jellemző vonásai. Nyelvtudományi
Közlemények 81: 225–245.
- Honti László 1982: Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe.
Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László 1997: Az ugor alapnyelv kérdéséhez. ELTE Finnugor Tanszék,
Budapest. (Budapesti Finnugor Füzetek 7.)
- Janhunen, Juha 1977: Samojedischer Wortschatz. Helsinki. (Castrenianumin
toimitteita 17.)
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. Journal de la Socié-
té Finno-ougrienne 77: 219–274.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kir-
jallisuuden Seura, Helsinki.
- Kulonen, Ulla-Maija 2001: Zum *n*-Element der zweiten Personen besonders
im Obugrischen. Finnisch-ugrische Forschungen 56: 151–174.
- Laanest, Arvo 1982: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Helmut
Buske, Hamburg.
- Lytkin 1952: Василий Лыткин, Древнепермский язык. Изд. Академии
Наук СССР, Москва.
- Mikola Tibor 2004: Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen, aus
dem Nachlass herausgegeben von Beáta Wagner-Nagy. SzTE Finnisch-
ugrisches Institut, Szeged. (Studia uralo-altaica 45.)
- Rédei Károly 1988: Geschichte der permischen Sprachen. In: Denis Sinor
(ed.), The Uralic Languages. E. J. Brill, Leiden, etc. 351–394.

- Rédei Károly 1989: Über die finnougri-sche Konjugation unter besonderer Berücksichtigung der ungarischen Personalsuffixe. *Journal de la Société Finno-ougrienne* 82: 193–209.
- Sammallahti, Pekka 1979: Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. *Finnisch-ugrische Forschungen* 43: 22–66.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic Languages*. E. J. Brill, Leiden, etc. 478–554.
- Sipos Mária 2002: Az obi-ugor alapnyelv lexikális innovációi I. *Nyelvtudományi Közlemények* 99: 7–56.
- Sipos Mária 2003: Az obi-ugor alapnyelv lexikális innovációi II. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 245–263.
- UEW = Rédei Károly (hrsg.), *Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988–1991.
- Ootila, T. E. 1933: Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. *Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki*. (*Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 65.)

*

Zur Rekonstruktion der zwischenliegenden Grundsprachen

Eine logische Folge des traditionellen Stammbaum-Modells der uralischen Sprachen ist, dass für den Zeitraum von der Auflösung der uralischen Grundsprache bis zur Entstehung der heutigen uralischen Sprachen mehrere relative Grundsprachen (Finnisch-Ugrisch, Samojedisch, Ugrisch, Finnisch-Permisch, Ob-Ugrisch, Permisch, Finnisch-Wolgaisch, Gemeinfinnisch) angenommen werden müssen. Entsprechend wurden die uralischen Sprachen aufgrund ihrer näheren Verwandtschaft in kleinere Gruppen eingeteilt, für die man zumindest theoretisch verschiedene Grundsprachen annahm. Gleichzeitig erwies sich die Rekonstruktion der relativen (dazwischenliegenden) Grundsprachen als problematisch; so konnten z. B. die uralische und die finnisch-ugrische Grundsprache durch sprachliche Kriterien nicht isoliert werden. Es gab auch keine ernsthaften Versuche zur Rekonstruktion anderer Grundsprachen, abgesehen von der Arbeit von László Honti über die charakteristischen Züge der ugrischen Sprachen.

Neuerdings sind auch Meinungen laut geworden, nach denen das gesamte Familienbaummodell verworfen werden sollte.

U. E. kann die Existenz der zwischenliegenden Grundsprachen kaum ge-lugnet werden, auch wenn sie im Falle einiger konkreter Grundsprachen zweifelhaft ist. So wird heutzutage allgemein davon ausgegangen, dass mit

einer wolgaischen Grundsprache (dem eventuellen gemeinsamen Vorfahren des Mordwinischen und Tscheremissischen) nicht gerechnet werden kann. Die Frage lässt sich in jedem Fall nur durch gründliche Untersuchungen entscheiden, d. h. es muss versucht werden, die hypothetische Grundsprache zu rekonstruieren. Die Tatsache, dass innerhalb der uralischen Sprachenfamilie zwei, drei oder mehrere Sprachen eine engere Gruppe bilden und auf eine gemeinsame Grundsprache zurückzuführen sind, lässt sich am überzeugendsten nachweisen, wenn sich in den besagten Sprachen gemeinsame Innovationen belegen lassen, obwohl unter gewissen Umständen auch die erhaltenen archaischen Züge eine Beweiskraft haben.

Die relativen Grundsprachen waren die wichtigeren Stationen der sprachlichen Entwicklung auf dem Weg von der UR Grundsprache zu den heutigen uralischen Sprachen. Daher sollten wir bestrebt sein, alle dazwischenliegenden Grundsprachen zu rekonstruieren und so die heutigen Sprachsysteme so widerspruchsfrei wie möglich aus dem System der UR Grundsprache abzuleiten.

Die Rekonstruktion einer relativen Grundsprache, z. B. die des Urpermischen, ist eigentlich immer eine Momentaufnahme: Im Prozess des ständigen Wandels lassen wir einen momentanen Zustand erstarren und stellen ihn dar. So ein Moment dauerte in Wirklichkeit mindestens eine Generation lang, und selbst so muss er als abstrakt und idealisiert betrachtet werden, da z. B. die Trennung des Wotjakischen und Syrjänischen ein langer, über mehrere hundert Jahre dauernder Prozess war, dessen Anfang und Ende nicht einmal mit annähernder Genauigkeit festgestellt werden können.

Bei der Rekonstruktion einer relativen Grundsprache sind folgende methodische Prinzipien anzuwenden: 1. Die zwischenliegende Grundsprache muss aus zwei Richtungen gleichzeitig angenähert werden: einerseits von den heutigen Sprachen aus, andererseits von den früheren Grundsprachen aus. Die Ergebnisse der beiden Herangehensweisen müssen vergleichbar sein. 2. Wenn ein sprachliches Element (Phonem, Wort, Suffix, Funktion oder Regel) in allen Tochttersprachen vorhanden und nicht nachweisbar durch einen fremdsprachlichen Einfluss oder durch eine parallele Entwicklung während des Sonderlebens der Sprachen entstanden ist, dann kann es für die Grundsprache rekonstruiert werden.

SÁNDOR CSÚCS

A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban

FÁBIÁN Orsolya

A 'dicsőítés' fogalma igen összetett az egyházi használatban. Jelentését nem lehet egyetlen szóval megadni, inkább különböző értelmű szavak közös jelentésárnyalataként írhatjuk le. Jelentésmezejébe beletartoznak olyan szavak is, mint pl. dicsér, dicsőít, magasztal, áld.

Dicséret: „A dicséret olyan emberi – rendszerint szóbeli – megnyilvánulás, mely egy másik személy vagy közösség nagyra értékelt magatartására válaszol elismerőleg vagy hálásan.” (KBL.)

A 'dicséret' az Ószövetségben a héb. *hillél* 'dicsérni, dicsőíteni' igéből ered. Ennek első jelentése 'csillogni'. A Septuagintában ennek az *aineo* felel meg, amely több jelentésű: (1) 'mondani, ajánlani'; (2) 'dicsekedve emléteni', (3) 'dicsérni, magasztalni'. A szó újszövetségi használata eltér a világitól, s nem egy teljesítmény, hanem „az egész személyiség elismerésére használták”. Ezért összekapcsolódik a 'tiszteletadás' jelentésével is. Emellett külön műfaj az Istennek szóló dicséretmondás imádság vagy ének formájában.

A dicséret többször fordul elő az *ainon didonai* 'dicséretet adni' kifejezésben, ekkor a hálaadás fogalmához áll legközelebb, jelentésárnyalata annyi, mint 'köszönetet mondani'.

Dicsőség: „Az Ószövetségben a héb. *kábód* főnév fejezi ki a dicsőséget. Jellemző, hogy az alapjául szolgáló ige: *k-b-d* 'nehéznek, súlyosnak, tekintélyesnek, befolyásosnak, terhesnek lenni'. E szerint a képzet szerint minél súlyosabb valami vagy valaki, annál nagyobb a belőle kiáradó hatás, a dicsőség. Maga a dicsőség főnév sem csupán elvont, hanem azt is jelenti: 'tömeg általában; benyomást keltő, tiszteletet ébresztő jelenség', pl. 'fény sugar, dicsfény'. Lehet az értelme: 'fényes, tündöklő gazdagság'.” (KBL.) A görögre fordított Bibliában ennek megfelelője a *doxa*, melynek alapjelentése 'vélekedni, vélni'. Ez a jelentése bibliai használatban megszűnik, ehelyett Istennek adott tiszteletet fejez ki. Az Úsz-ben pedig fontosabbá vált a szó második

értelme a 'dicsőség, tisztelet, ragyogás, pompa', amely előfordulhat akkor is, ha nem Istenre vonatkozik pl. Salamon pompája (Lk. 12.27) vagy Mózes és Illés megjelenése (Lk 9.31). Ha Istenre vonatkozik, mindig együtt jár valamilyen fény- vagy egyéb jelenségekkel is.

A *doxa* mellett a görögben a *megaliino* 'nagyá tenni' ige is szerepel átvitt 'magasztalni, dicsőíteni' jelentésben (KBL).

A Lukács evangélium fordításainak vizsgálata

Dolgozatomban öt mordvin evangéliumfordítást vizsgálok (erza: 1821, 1889, 1996; moksa 1891, 1997) abból a szempontból, hogyan jelenik meg a szövegekben a 'dicséret, dicsőség' fogalom. A szövegek mindkét nyelvjárásban és különböző időből származnak, ezért lehetőség van ezek nemcsak szinkrón, hanem diakrón összehasonlítására is.

A kutatás célja, hogy megállapítsa, hogyan jelenítik meg ezt az összetett fogalmat a különböző korokból származó evangéliumok. A vizsgálat fontos része, hogy rámutasson a bibliai terminológia változására, saját nyelvivé válására. Tehát amennyiben a szövegben nem az orosz terminus átvétele található, akkor milyen más szó, s az milyen módon jött létre. A dolgozat második vizsgálati tárgya, hogy bizonyos nyelvi fordulatok, fordítási minták segítségével felkutassa, milyen kiinduló nyelvi szöveget használhattak a fordítók. Feltételezésem az, hogy a 19. századi fordítások az azonos időben készülő orosz fordításra támaszkodva készültek. Ezért a vizsgálat kiinduló nyelve az orosz. Egy korábbi kutatásomban világossá vált, hogy a modern mordvin fordítások vizsgálatánál a finn evangéliumok szövegét is figyelembe kell venni, ezért az újabb mordvin szövegek elemzésénél a finn fordítást is bevontam a kutatásba.

19. századi mordvin fordítások

or. *слава* 'dicséret, dicsőség, hírnév'

mdE	1821	<i>слава</i>
	1889	<i>слава, шнамо, покшъ чи, стюпавъ чи</i>
mdM	1891	<i>слава, шнама, оцъу ши, козя ши, шкайтъ валдэцъ</i>

Az orosz evangéliumfordításban 'dicsőség' jelentésben a *слава* szó szerepel. Ebben a formában összesen huszonkilencszer fordul elő a Lukács evangéliumában, ebből tizenöt helyen névszóként, tizennégyszer pedig ige formában. A *слава* szóról azt tudjuk, hogy jelentése 'Ruhm, Ehre, Lob, Gerücht' és a *слово* 'szó', *слыть* 'vmilyen hírben áll' szavakból képzéssel született

(Vasmer 656). Tehát jelentésmezeje olyan fogalmakra terjed ki, mint a hírnév, dicsőítés, dicséret.

Ha a legkorábbi, az 1821-ből való erza evangéliumfordítást vizsgáljuk, látjuk, hogy minden olyan helyen, ahol az oroszban a *слава* 'dicsőség' fordul elő, az erza szöveg is az oroszról átvett *слава* alakot használja variánsok nélkül, következetesen.

Ha az időben egymáshoz közelebb álló 19. század végi erza és moksa fordítást megnézzük, láthatjuk, hogy ezekben az or. *слава* fordítása már változatosabb képet mutat. Az 1889-es erza fordításban négy, míg az 1891-es moksában öt fordítási variánst találunk.

Az erza fordítás még használja az oroszról átvett terminust, amely ötször fordul elő a szövegben (Lk 2.9, 2.32, 4.6, 21.27, 24.26), de már szinonimaként megjelennek egyéb kifejezési lehetőségek is. A fordításban ötször (Lk 2.14, 7.29, 17.18, 18.43, 19.38) a *инамо* 'dicséret, dicsőítés, magasztalás' szót találjuk, amely ebben a fordításban a *слава* terminus egyenrangú szinonimájaként él. Emellett párhuzamosan megjelenik a *покишь чи* szó szerint 'nagy nap, ünnep' szókapcsolatis ugyanúgy öt helyen (Lk 9.26, 9.31, 9.32), melynek érdekessége, hogy egybeírva *покичи* 'nagyság, terjedelem, kiterjedés' jelentésű. Negyedik szóvariánsként megtaláljuk egyszer (Lk 12.27) a *сюнавъ чи* 'gazdagság, bőség, jómód' szókapcsolatot is, amely a mai szótárakban szintén összetett szóként van meg ebben a jelentésben. Azt gondolom, hogy ez helyesírási kérdés, ahol a mai írásmód a *чи* eredetileg 'nap' jelentésű önálló szó képzővé válását jelöli (vö. Maticsák 2005: 69–86).

A moksa fordítás is az erzához hasonló képet mutat. Még előfordul három helyen (Lk 2.32, 4.6, 24.26) az or. eredetű *слава*, amely mellett hatszor (Lk 2.14, 7.29, 17.18, 18.43, 19.38, 21.27) megtaláljuk a *инама* 'dicséret, dicsőítés' szót is. Ugyanazokon a szöveghelyeken, ahol az erza a *покишь чи* szókapcsolatot használja, a moksában is *оцъу ши* 'nagy nap, jelentős nap' szókapcsolatot találjuk (Lk 9.26, 9.31, 9.32). Az egyszer (Lk 12.27) előforduló *козя ши* szókapcsolat szó szerinti jelentése a moksában is 'gazdag nap', azonban úgy vélem, hogy a különírás itt szintén csak helyesírási kérdés, és a *ши* szót ez esetben is '-ság/-ség' képzőként értelmezhetjük, így a szókapcsolat jelentése 'gazdagság'. A moksában a Lk 2.9 szöveghelyen a *икайтъ валдэцъ* 'Isten fénye' szókapcsolatot találjuk. Ennek a magyarázata lehet, hogy az orosz szövegben is a 'fényes'/'fénylik' jelentésű szó szerepel: *слава Господня осияла их* 'Isten dicsősége ragyogott nekik', amely jelentés a moksa fordításba is átkerült.

A 19. század végi mordvin fordításokban tehát több változatot találunk az orosz *слава* 'dicsőség' jelentésének visszaadására. Feltehetjük a kérdést, va-

jon mi indokolja e szinonimák mindkét fordításban való megjelenését akkor, ha a fordítók csak az orosz szövegre támaszkodtak, ahol ez a fogalom egységesen, és minden szöveghelyen csak egy szóváltozatban jelentkezik. Ezért, véleményem szerint, felmerül az a lehetőség, hogy a korabeli fordítók a görög szöveget is figyelembe vették. Ezt a feltételezést támaszthatja alá az is, hogy a Lk 12.27 szöveghelyen mindkét fordításban a 'gazdagság' jelentésű szókapcsolatokat találjuk. Ez a „pompa” Salamonra vonatkozik: *Посмотрите на лилии, как они растут: не трудятся, не прядут; но говорю вам, что и Соломон во всей славе своей не одевался так, как всякая из них.* 'Vegyetek példát a liliumokról, hogyan nőnek: se nem fonnak, se nem szőnek. Mégis, mondom nektek, hogy Salamon dicsősége teljében sem volt úgy felöltözve, mint egy ezek közül.' (SZIT.) A görög fordításban ezen a helyen a *δοξα* szó áll, amely újszövetségi használatára az jellemző, hogy a szó második jelentését 'dicsőség, tisztelet, ragyogás, pompa' használja. Ebben az esetben valószínűleg Salamon gazdagságára utal.

A másik újdonság az 1821-es fordításhoz képest a *покишь чи / оцъу ши* 'nagyság' szókapcsolatok megjelenése, amelyek a Lukács evangéliumában Jézus személyéhez, az ő megdicsőüléséhez kapcsolódnak.

A *инамо/инама* szavakról pedig azt jegyezhetjük meg, hogy mindig Istent dicsérő szövegrészekben szerepelnek.

ор. (*воз*)*дать славу* 'dicsőít'

mdE	1821	<i>максомс славань, пазнень славань, пазнень инамо</i>
	1889	<i>инамс, славасть максинь</i>
mdM	1891	<i>инамс, максань славанэнь-га</i>

Az orosz szövegben négy helyen találjuk meg a 'dicsőséget ad' szókapcsolatot (Lk 4.6, 7.29, 17.18, 18.43).

Az 1821-es erza fordításban kétszer fordul elő az oroszból átvett alakot tartalmazó *максомс славань* 'dicsőséget ad' (Lk 4.6, 7.29) szókapcsolat, mindkettő Jézussal kapcsolatban. Egyszer az ördög általi megkísértésekor, másodszer pedig a nép megkeresztelkedésével ad dicsőséget Jézusnak. A bibliában gyakran előfordul, hogy a 'dicsőítés' szó összekapcsolódik a *vinni* vagy az *adni* igékkel. (KBL) E két előfordulás mellett egyszer *пазнень славань*, egyszer pedig az erza alakot tartalmazó *пазнень инамо* az 'úrnak dicsősége' szókapcsolatot találjuk. Mindkettő akkor fordul elő, mikor a beteg emberek meggyógyulásuk alkalmával Istent dicsőítik, ~ hálát adnak Istennek.

A 19. század végi fordításokban háromszor saját szó, a *шнамс* 'dicsér, dicsőít, magasztal' ige szerepel, egy helyen pedig (Lk 4.6), Jézus megkísértésekor a 'dicsőséget ad' MdE *славастъ максинь*, MdM *максанъ славаcnэнъ* szókapcsolat áll mindkét evangéliumfordításban.

Tehát az orosz szókapcsolatok fordítása itt is vegyes képet mutat, de jól látszik az oroszból átvett és a saját mordvin szó párhuzamos használata.

or. *славный* 'dicső'

mdE	1821	<i>шнамонь</i>
	1889	<i>паро</i>
mdM	1891	<i>цебяръ</i>

A Lukács evangéliumfordításban egyszer szerepel melléknév (Lk 13.17), ami Jézus tetteire utal. Az 1821-es erza fordításban a *шнамонь тьявензе* 'dicső tettei' jelzős szerkezetet találjuk, amely a *шнамо* 'dicsérés, dicsőítés, magasztalás' szó genitivusi alakját tartalmazza, esetleg *-ń* melléknévképzőt.

A 19. század végi mordvin fordításban mindkét változatban a 'jó' jelző áll a jelzett szó előtt: MdE *паро тев* 'jó tett', MdM *цебяръ тев* 'jó tett'.

Tehát egyik korai fordítás sem használ oroszból átvett terminust.

or. *славить* 'dicsőít'

mdE	1821	<i>словамс, шнамс</i>
	1889	<i>шнамс</i>
mdM	1891	<i>шнамс</i>

A 'dicsőíteni, dicsérni' igék orosz megfelelői tizennégyszer fordulnak elő a Lukács evangéliumában. A korábbi erza evangéliumfordításban hétszer fordul elő az oroszból átvett ige *словамс* (Lk 2.20, 4.15, 5.25, 5.26, 7.16, 10.21, 23.47), hétszer pedig a saját erza szó *шнамс* (Lk 2.13, 2.38, 13.13, 17.15, 18.43, 19.37, 24.53) kontextustól függetlenül. Ebből jól látszik, hogy már a legelső fordítások idején az oroszból átvett és a saját nyelvi szó jelentése egymás szinonimájaként is használatos volt egyházi értelemben.

A két későbbi fordítás viszont már csak a mordvin *шнамс* igét használja a 'dicsér, dicsőít' jelentés visszaadására. Paasonen szótárában E *kšnams* / M *šnams* szótári szóalakban találjuk. Jelentései: 1. хвалить 'dicsér, dicsőít, magasztal', восхвалять rég. 'dicsőít, magasztal'; 2. хвалиться, хвастаться 'dicseszkiz, kérkedik, henceg'.

A szótárban megtalálható a névszói változat is *kšnamo* ~ *šnamo* ~ *šnama* alakváltozatokban. Elsődleges jelentése знаменитый 'híres', восхваленный 'dicsőített', illetve főnévként похвала 'dicséret'; почёт 'tisztelet, megbecsülés' (MdWb 909).

20. század végi mordvin fordítások

A 'dicsőség' szó fordításait két modern evangéliumban vizsgáltam, az 1996-ban megjelent erza és az 1997-ben megjelent moksa fordításban. 2006-ban kiadták az erza nyelvű Újszövetség javított változatát. Céloom, hogy a későbbiekben a jelen kutatásomban való adatokat ezzel az újabb fordítással is összevegysem.

or. *слава* 'dicsőség'; *воздать славу* 'dicsőít'

mdE 1996 *инамо, иневалдо, иневалдонь сияждома, азорксчи/уцяска, сюнавчинь сияждома*

mdM 1997 *инама, иневалда, кайги лем, козяишнон мархта, козяишниц вандолфса*

Mind az erza, mind a moksa fordításban öt szinonim kifejezést találunk a 'dicsőség' kifejezésére. Az erza fordításban háromszor szerepel *инамо* (Lk 2.14, 17.18, 19.38) Istent dicsőítő szövegrészekben. Ötször fordul elő az *иневалдо* összetett szó (Lk 2.9, 2.32, 9.26, 21.27, 24.26), amely ebben a formában nem található meg az újabb szótárakban sem. Az *ине* 'nagy' és a *валдо* 'fény, világosság' szavak összetételéből született, bibliai jelentésében a 'dicsőség' szinonimái közé tartozik. Emellett háromszor (Lk 9.26, 9.31, 9.32) szerepel szókapcsolat tagjaként is az *иневалдонь сияждома* kifejezésben, ahol a *сияждомс* 'ezüstösen csillog, ezüstként tündöklík/fénylik/ragyog' jelentésű. A szókapcsolat jelentését úgy lehetne megadni, mint 'nagy fény ezüstös ragyogása'. A kifejezés olyan szöveghelyeken szerepel, mikor Jézusnak megjelenik Mózes és Illés próféta, s ezt a látomást fények is kísérik.

A 'gazdagság, nagyság' szinonimájaként a Lk 12.27 (lásd fentebb is) szöveghelyen Salamonra vonatkoztatva a *сюнавчинь сияждома* szókapcsolatot találjuk, amely a *сюнавчи* 'gazdagság, bőség, jómód' képzett szó és a korábban is látott *сияждома* 'ezüstös ragyogás' szavak összetételéből alakul.

A fordításban egy helyen (Lk 4.6 „Mindezt a hatalmat és dicsőséget neked adom...” SZIT; MdE *Мон макссынъ тонеть весе сынст уцяскаст ды сынст лангсо азорксчинть*) nem találunk a 'dicsőség' jelentésével teljesen szinonim szóalakokat. Az egyik variáns az *азорксчи* képzett szó, amely szótár szerinti jelentése 'gazda volta vminek'. A másik szó, amely ugyanebben a szövegrészben fordul elő az *уцяска* 'boldogság, szerencse, sors' (*Мон макссынъ тонеть весе сынст уцяскаст* 'egész boldogságukat neked adom'). Véleményem szerint, ez utóbbi felel meg inkább a 'dicsőség' fordításának.

A moksa szövegben a *инама* szintén háromszor fordul elő (Lk 2.14, 17.18, 19.38), emellett hét helyen (Lk 2.9, 9.26, 9.31, 9.32, 21.27, 24.26) az

иневалда szóösszetétel áll. Az erzához hasonlóan az összetétel két tagja az *ине* 'nagy' és a *валда* 'fény; fényes, fénylő, világos' jelentésű szó, amelynek bibliai értelme a 'dicsőség' jelentésmezejébe tartozik.

A moksa szövegben is a 'dicsőség' szinonimáitól eltérő fordítási változatot találunk a fent már többször is említett szöveghelyeken. Az ördög (Lk 4.6) felkínálja Jézusnak a földet egész 'gazdagságával' *козяишчон мархта*, amelynek alapja a *козяиш* 'gazdagság' jelentésű képzett szó. Ugyanezt a szót találjuk a Salamon dicsőségére (nagyságára) utaló szövegrészletben azzal a különbséggel, hogy itt (Lk 12.27) a *козяиш* 'gazdagság' jelentésű szó összekapcsolódik a 'fény, csillogás' jelentésű *вандолф* szóval: *козяишниц вандолфса*, amelynek együttes jelentése 'gazdagságának fényében' (esetleg 'teljes pompájában') lehet.

A Lk 2.32 szöveghelyen, ahol Izrael népének dicsőségéről van szó, a moksa fordításban a *кайги лем* 'hangos~zengő~hangzó név' szókapcsolat áll, amely véleményem szerint utalhat az orosz *слава* vagy akár a görög *δοκ-са* 'hírnév' jelentésére.

A Lk 7.29 helyen az oroszban a *воздали славу* 'dicsőséget adtak' szókapcsolat szerepel. Az új mordvin fordítások egyike sem tartalmaz a dicsőségre utaló szót. Mindkettőben az igazság szinonimáját találjuk. Az erzában az *алкукс/алкуксонь* 'igazi, valódi, valóságos', a moksában pedig *виде* 'egyenes, becsületes, igazságos' szó áll. A szövegben Jézus Keresztelő Jánosról beszél, az ott lévők pedig „igazat adtak Istennek, és fölverték János keresztiségét” (SZIT). Ennek ismeretében nem furcsa az erza *ловизь алкуксокс* és a moksa *лувозь видекс* 'igaznak vélte' fordítás sem. Azt gondolhatjuk, hogy ebben az esetben az orosz szöveg egy konzervatívabb fordítói álláspontot képvisel, míg a magyar, a mordvin és a finn is (*oli oikea* 'igaz volt') egy dinamikusabb fordítási módszert tükröz.

Korábbi kutatásaim alapján feltételeztem, hogy az újabb mordvin evangéliumok fordításakor a finn nyelvű evangélium szövegét is figyelembe vették a fordítók (Fábián 2004). Ezért mostani dolgozatomban is figyelembe vettem a 'dicsőség' szó finn fordítási variánsait, s megnéztem, hogy ezeknek milyen mordvin szó felel meg. A finn fordítás érdekessége, hogy a 'dicsőség' fogalom megadására három eltérő szóalakot találunk, ezek a *kirkkaus* 'fényesség', *kunnia* 'tisztület' és a *loisto* 'fény, csillogás, pompa'.

A finn szövegben hétszer (Lk 2.9, 2.32, 9.26, 9.31, 9.32, 21.27, 24.26) fordul elő a *kirkkaus* 'fényesség' főnév. Ezekben a szöveghelyeken az erzában mindig az *иневалдо* 'nagy fény' szóösszetétel vagy az *иневалдонь сияждо-ма* 'nagy fény ezüstös ragyogása' szókapcsolat áll. A moksában szintén az

иневалда 'nagy fény' összetett szót találjuk ezekben az idézetekben, egy helyen pedig *кайги лем* 'hírnév' jelentésű szó áll.

A *kunnia* 'tisztelet' jelentésű finn szó háromszor (Lk 2.14, 9.26, 19.38) fordul elő a szövegben. Ennek megfelelői az erzában és a moksában is kétszer a *инамо/инама* 'dicséret, magasztalás' egyszer pedig az erzában *иневалдонь сияждома* a moksában pedig *иневалда*.

A harmadik finn szinonima a *loisto* 'fény, csillogás, pompa' két, már fentebb is ismertetett szöveghelyen (Lk 4.6, 12.17) fordul elő: Jézus az ördög általi megkísértésekor és Salamon dicsőségéről szólva. Mint ahogy korábban is láttuk, ezekben a szövegrészletekben nem a dicsőségről, hanem a világ és Salamon gazdagságáról van szó. Ezért lehet az, hogy minden fordítás a dicsőség szinonimáját, ugyanakkor eltérő szóalakot választ a tartalmak fordítására. Az erzában az *уцяска* 'boldogság, szerencse, sors' és a *сюнавчинь сияждома* 'gazdag ragyogása' kifejezéseket, a moksában pedig a 'gazdagság' jelentésű szót is tartalmazó *козяшии ~ козяшинц вандолфса* szókapcsolatot találjuk.

E vizsgálat alapján ismét megállapíthatjuk, hogy a finn fordítás biztosan szerepet játszott a modern mordvin evangéliumok fordításában.

ор. *славный* 'dicső'

mdE	1996	<i>тамашань тев</i>
mdM	1997	<i>оцю тев</i>

A modern szövegekben is előfordul a 'dicső' melléknév (Lk 13.17), azonban a 19. századi fordításokhoz hasonlóan, itt is Jézus tetteinek csodás voltát hangsúlyozzák. Ennek megfelelően az erzában a *тамашань* 'csodálatos, megmagyarázhatatlan', a moksában pedig egyszerűen az *оцю* 'nagy, fontos, jelentős' melléknév szerepel.

ор. *славить* 'dicsőít'

mdE	1996	<i>инамс, инелгавтомс, ёвтамс сюкпря</i>
mdM	1997	<i>инамс</i>

Az 1996-os erza evangéliumfordítás három változatot használ 'dicsőít' jelentésben. A szövegben kilencszer fordul elő (Lk 4.15, 5.25, 5.26, 7.16, 13.13, 17.15, 18.43, 19.37, 24.53) a már korábban is látott *инамс* 'dicsér, dicsőít, magasztal' ige. Emellett kétszer (Lk 2.38, 10.21) a *ёвтамс сюкпря* 'köszönetet mond' kifejezés is megtalálható. A fordítás során újítás az *инелгавтомс* ige háromszori ismétlése (2.13, 2.20, 23.47), amely ebben a formában nem található meg egyik szótárban sem, s az *ине* 'nagy' szó továbbkép-

zett származéka, jelentése esetleg görög mintára a *megalüno* alapján 'nagyá tenni, dicsőíteni, magasztalni'.

A moksa fordítás minden olyan helyen, ahol az orosz szövegben ige fordul elő a *инамс* igét használja.

A 19. századi és a modern evangéliumfordítások összehasonlítása

A korai fordításokból látszik (akár a névszókat, akár az igei változatot vizsgáljuk), hogy már abban az időben sem volt kizárólagos az orosz terminus átvétele, hiszen amellett párhuzamosan él a *инамо/инама* 'dicsőít, magasztal' mordvin szó is. A 19. század végi fordítások pedig több új szinonima bevezetésére is tesznek kísérletet: *покишь чи/оцъу ши* 'nagy nap', *сюнавъ чи/козя ши* 'gazdagság'.

Ezek az újítások nem kerülnek be a modern szövegekbe. Az új fordításokban megmarad azonban a már a 19. században is használt *инамс/инамо/инама* 'dicsőít', ugyanakkor több bibliai használatú új szó bevezetésére is van példa: *инелгавтомс* 'dicsőít', *иневалдо ~ иневалдонь сияждома/иневалда* 'dicsőség', *сюнавчинь сияждома/козяшиниц вандолфса* 'dicsőség, gazdagság', *кайги лем* 'hírnév'.

Szóalkotási módok az evangéliumfordításokban

Az időben eltérő képzési módokat a korai evangéliumok esetében **A**-val, az új fordításokban pedig **B**-vel jelzem.

a) Új jelentésben használatos szavak:

mdE **A** *покишь чи* 'dicsőség < nagyság'; *сюнавъ чи* 'dicsőség < gazdagság'

mdM **A** *оцъу ши* 'dicsőség' < 'nagyság'; *козя ши* 'dicsőség' < 'gazdagság'

b) Szóképzéssel létrejött új, biblikus használatú szavak:

mdE **B** *инелгавтомс* < *ине-* tő *-гавто-* denominális igeképző ('valamilyenné tesz')

c) Összetétellel létrejött új szavak:

mdE **B** *иневалдо* 'dicsőség' < *ине* 'nagy' + *валдо* 'fény, világosság'

mdM **B** *иневалда* 'dicsőség' < *ине* 'nagy' + *валда* 'fény, fényes, fénylő, világos'

d) Alkalmi szókapcsolatok a 'dicsőség' fordítására:

mdE **B** *иневалдонь сияждома* 'nagy fény ezüstös ragyogása', *сюнавчинь сияждома* 'gazdagság ragyogása'

mdM **A** *шкайтъ валдэцъ* 'az úr fénye', **B** *козяшиниц вандолфса* 'gazdagságának fénye', *кайги лем* 'hírnév'

A szóalkotási módszerek vizsgálata alapján látszik, hogy a korai fordítások már meglévő szavak új jelentésárnyalatú használatára törekcszenek. Az új fordításokban pedig a leggyakoribb mód új, bibliai értelmű szavak létrehozására a szóképzés.

Irodalom

- ERV = Эрзянь–рузонь валкс. Москва, 1993. Русский язык, Дигора.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. In: Folia Uralica Debreceniensia 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 53–63.
- KBL = Keresztyén Bibliai Lexikon. In: Biblia Téka CD-ROM.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Maticsák Sándor 2005: A képzővé válás kora a mordvinban. In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.
- Mészáros Edit–Raisza Širmankina: Erza-mordvin–magyar szótár. JATE Finnugor Tanszék, Szeged 1999. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Savaria University Press, Szombathely 2003.
- Moksa-mordvin–magyar szótár (szerk. Molnár Judit). Savaria University Press, Szombathely 2003.
- MRV = Mokшень–рузонь валкс. Москва, 1998. Русский язык, Дигора.
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII, 1–6. SUS, Helsinki 1990–1999.
- Nykysuomen sanakirja. Werner Södeström Osakeyhtiö, Porvoo–Helsinki, 1967.
- Vasmer, Max 1953: Russisches Etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

Felhasznált biblia és evangéliumfordítások

- Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370.
- Pyhä Raamattu. Suomen Piiphiaseura, Mikkeli 2001. 4. painos.
- SZIT = Szent István Társulat Bibliafordítása. In: Biblia Téka CD-ROM.
- Господань минекъ Иисусань Христань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Иоаннь пельдесть. Сёрмадозь эрзянь келсе. Пецятазь ярмакъ велга Россіянь Библейскоень Промксонь. Петербургсе. Типографіасо Ніколаень Гречань 1821 іень. (mdE)

Лукань коряс евангелия ды апостолтнень тевест, Библиянь ютавомань институтось, 1996. Стокгольма–Хельсинки. (mdE)

Лукань коряс евангелия, Библиянь Ётафтома Институтсь, 1997. Стокгольма–Хельсинки. (mdM)

Новый завет. The Bible League, South Holland [sine anno].

Святое Евангеліе Господа нашего Іисуса Христа отъ Луки, На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка, издание Православнаго Миссіонерскаго Общества, Казань, 1889. (mdE)

Святое Евангеліе Господа нашего Іисуса Христа отъ Луки, На мокшанскомъ наречіи мордовскаго языка, издание Православнаго Миссіонерскаго Общества, Казань, 1891. (mdM)

*

Die Erscheinungsformen des Wortes *слава* 'Glorie, Herrlichkeit, Ruhm, Ehre, Lob, Gerücht' und dessen Synonyme in den mordwinischsprachigen Übersetzungen des Lukas-Evangeliums

„Herrlichkeit“ formt im kirchlichen Sprachgebrauch einen komplexen Begriff, der schon in den frühen griechischen Bibeltexten mit mehreren Wörtern übersetzt wurde. Obgleich auch in den Anfang und Ende des 19. Jahrhunderts herausgegebenen mordwinischsprachigen Evangelien ein Versuchen zu sehen ist, den Begriff mit verschiedenen Synonymen zu übersetzen, wurde in den meisten Frühtexten der russische Terminus übernommen. Sind die russischsprachigen Begriffe in den im 20. Jahrhundert gefertigten modernen Übersetzungen zwar verschwunden, trifft man jedoch eine immer größere Anzahl an neuerfundenen Wörtern bzw. Wortverbindungen zur Wiedergabe des schwierigen Begriffes des Wortes *слава*.

ORSOLYA FÁBIÁN

Terminológiai kérdések a *Máté evangélium* erza-mordvin és karjalai fordításaiban

FODOR György

Tanulmányom az utóbbi évtizedekben megjelent finnugor nyelvű bibliafordítások terminológiai kérdéseit vizsgáló kutatássorozat részét képezi. A kutatás egyik célja egy finnugor bibliai terminológiai adatbázis kialakítása, amelyben a teologikus fogalmak, események és cselekvések gyűjtése mellett ezek elemzése is megtörténik (az erre irányuló javaslatot és irányelveket ld. korábban: Keresztes 2001: 129–132).

A modern bibliafordítások nem „önmaguktól” születnek, hanem bizonyos mintákhoz igazodnak: az európai kultúrkörben a latin eredetihez (Nemeskürty 1990); a finn a svédhez és a némethez (Lehikoinen–Kiuru 1993, Suhonen 1995, Sulkala 2003); az oroszországi kisebb finnugor nyelvek az oroszhoz (Feoktyisztov 1968, 1976, Keresztes 2001, Fábián 2003). Nyilvánvaló, hogy a modern fordításokban nagyon fontos szerepet játszanak a munkakörülmények: kik és hol készítik az adott fordítást (vö. Fábián 2004). Az alapos korpuszvizsgálatok segítenek eldönteni, vajon pl. a mordvin fordítók a latin szöveghez nyúlnak-e vissza, vagy inkább az ortodox hagyományokra támaszkodnak? Netán a finn fordításokat tekinthetjük néhány kisebb finnugor nyelvre átültetett biblia „atyjának”? Probléma forrása lehet az is, ha egy szó teológiai jelentése eltér a köznapitól (pl. mdE *сюконякиномс* 'hajlong, hajlik, köszönget', teol. 'hódol'). Az eltérő kulturális környezetek eltérő fogalommagyarázatokat igényelnek, amelyeket gyakran lábjegyzetben vagy végjegyzetben kénytelenek megadni a fordítók. A fordítóknak sokszor új szavakat kell alkotniuk vagy a meglévőket kell teológiai jelentésben használniuk (pl. mdE *важодемс* 'szolgál' ige az 1948-as orosz–erza szótárban fel sem bukkan, az újabb szótárakban pedig nem egyházi terminusként fordul elő).

A mordvin bibliafordításokról

Az erza bibliakutatás az alábbi régi forrásokra támaszkodhat: *Действие Нижегородской духовной семинарии* 1788 [A nyizsegorodi egyházi sze-

minárium munkássága], *Краткій катихизисъ* 1788 [Rövid katekizmus], *Священная исторія* 1790 [Szent történet], *Символь вѣры* 1791 [A hit szimbóluma], *Слова, взятые из разговоровъ для переводу на мордовской языкъ* 1791 [Beszélgetésekből mordvinra való fordításra kiragadott szavak]. 1821-ben jelent meg az evangéliumok fordítása (*Господань минекъ Иисусань Христань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Ё аннь пельдестъ. Сѣрмадозь эрзянь келсэ*), ezt 1827-ben kiegészült az Apostolok cselekedeteivel, a levelekkel és a Jelenések könyvével.

1876-tól (az első, teljes modern orosz biblia megjelenési évétől) fordítói hivatal felügyelte a mordvinra fordítók munkáját is. E műhelyben készült a *Máté evangéliuma* (1882), *Lukács evangéliuma* (1890), *Az Ó- és Újszövetség szent történetei* (1880–83), *Főbb egyházi ünnepek* (1888), *Imák és templomi énekek* (1890). Az irodalmi nyelv a korábbi források ellenére ebből a 19. századi nyelvállapotból született meg, és a keresztény hittérítéssel, ill. az iskoláztatással vált közkinccsé (Feoktyiszov 1968, 1976, Moxsin 1998, Fábíán 2003). Nem meglepő tehát, hogy a 19. századi önálló szóalkotásokat a 20. század eleji russzifikáció már nem tudta elhomályosítani, így azok léptenyomon fellelhetők a második nyelvújítási hullámban is (vö. Keresztes 2001).

Az 1990-es években újabb evangéliumfordítások, gyerekbiblia-fordítások jelentek meg kisebb finnugor nyelveken is. A műhelymunkát főként a finnek és a svédek támogatták. A Helsinkiben és Stockholmban született erza fordítások: *Иоаннь сѣрмадовт Евангелия* 1990 [János evangéliuma], *Иисусонь эрязозо* 1991 [Jézus élete (gyerekeknek)], *Библиянь ловномат* 1993 [Bibliai olvasókönyv (gyerekeknek)], *Марконь сѣрмадовт Евангелия* 1995 [Márk evangéliuma], *Лукань коряс евангелия ды апостолтнень тевест* 1996 [Lukács evangéliuma és az Apostolok cselekedetei], *Матвеень корясъ евангелия* 1998 [Máté evangéliuma].

A karjalai fordításokról

Az első karjalai egyházi emlék néhány fordítás (*Credo, Paternoster*), amelyet Simon von Salingennek 1566–68 között mutatott Fjodor Csugyinov szerzetes. Ez ugyan ez elveszett, de feltehetőleg a korai orosz ortodox egyház missziós tevékenységével függött össze, ugyanígy az 1804-es katekizmus és néhány ima olonyeci nyelvjárásban (Laanest 1975: 18). 1865-től a karjalaiak térítésének feladatát – ahogyan a mordvinokét is – a Православное миссионерское общество látta el. A lakosság javarészt analfabéta volt, így nem-hogy az orosz, hanem a későbbi anyanyelvi fordítások sem váltak szellemi közkinccsé (Winkler 1998: 23–29; Laakso 1999: 531–555). Az 1917-es októberi fordulat után a karjalai irodalmi helyesírást túl gyorsan dolgozták ki: az

irodalmi nyelv alapja a kalinyini (tveri) terület tolmacsui nyelvjárása lett. Az ábécét előbb latinra cserélték, majd 1938–39 között a D. V. Bubrih által kidolgozott cirill betűs karjalai irodalmi nyelv volt használatban, ma pedig ismét latin betűvel jelennek meg a kiadványok. Az aunusi nyelvjárás komplex feldolgozása E. V. Ahtia nyelvész nevéhez fűződik (felesége, Irinja Trofimova karjalai volt). Ahtia munkásságának eredménye az Új Testamentum fordítása közép-aunusi nyelvjárásban (1907–1921); Márk, Lukács és János evangéliumának és négy apostollel fordítása, ill. néhány más egyházi jellegű szöveg (1926) nyelvtan (1938), és kéziratban maradt egy nagyszabású szótár (1940) (KaKS I: VII, 1: XXXVII–XXXVIII).

Az 1990-es évek karjalai műhelyének eredményei: a Lukács evangéliumot évek óta részletekben közlik a fordítók a *Vienan Karjala* c. folyóiratban (1997-ben egyben is kiadták: *Jevanheli Lukan kirjuttamana*). Bibliai szövegeket tartalmaz az aunusi karjalai *Oma Mua* periodika is. Megjelent János evangéliuma (*Jevanheli Iivanan mugah* 1993), a gyerekek már anyanyelven olvashatják Jézus életét (*Iisusan elaiigu* 1991; *Jiesuksen eläntä* 1992; *Isussan elämä* 1994), Márk evangéliumát (*Jevangelii Markan mugah* 1994; *Jevanheli Markin kirjuttamana* 1996), a Máté evangéliumot (*Jevangelii Matfein mugah* 1997) és elkészült egy teljes Újtestamentum (*Uusi testamentti* 2003) is aunusi (livvi) nyelvjárásban. Korábról fellelhető egy tveri karjalai Márk evangélium kéziratban (Makarov 1966: 62–63) és egy teljes Máté evangélium fordítás (*Иовангели Матвѡйста* 1820). Noha Wiedemann ezeket a fordításokat revideálta és újból kiadta, mégsem váltak közkinccsé. Ezek mellett számos egyházi tárgyú szöveg jelent meg (bővebben: <http://www.geocities.com/Athens/4280/bibliografia.html>).

Mutatvány az adattárból

Pontosabb etimológiai és szemantikai képet akkor kapunk az elemzendő szavakról, ha a lehetséges forrásokkal párhuzamos szöveggörnyezetben vizsgáljuk őket (előzményként l. Fábián 2004: 54–56)¹.

'esküszik' Mt 5.33

lat Non pejurabis reddes autem Domino *juramenta tua*.

m Ne *esküdjél* hamisan, hanem tartsd meg az Úrnak tett *esküdet*.

mdE Иля колсе *нежетькстазь алтамо* ды Топавт сень, мезе Азоронть икеле *нежетькстазь алтыть теемс*.

¹ Vulgata (2005), Károli (1973), Матвеень корясь евангелия (1998), Новый завет (1968), а Иовангели Матвѡйста (1820), Pyhä Raamattu (2001).

- or** Не нарушайте своей клятвы и выполняйте все, в чем вы поклялись Господу
- kar** Віёля куўля, ми оли шанотту эннень-эляилля: этъ валётукшехъ ваннуѳче макишатъ Юмалалла шивнъ ваннуѳченнанъ.
- fi** Älä tee vääriä valaa ja Pidä, mitä olet Herralle valalla vannonut.

Előfordulási helyek (Károli 1973 alapján): Mt 5.33; 5.34; 5.36; 14.7; 14.9; 23.16; 23.18; 23.20; 23.21; 23.22; 26.63; 26.72; 26.74

Etimológiai források: **m.** TESz. 1/796; EWUng 334; **md.** MdWb 1638; **or.** REW 577; **kar.** KaKS 6: 493; **fi.** SSA 2000: 396. – UEW 71.

'hisz' Mt 9.28

- lat** dicit eis Iesus *creditis* quia possum hoc facere
- m** Jézus megkérdezte tőlük: „Hiszitek, hogy meg tudom tenni?”
- mdE** Исус кевкстинзе сынст: „Тынь кемтядо, мон тенк лездан?”
- or** Он спросил их: „Вы верите, что Я могу это сделать?”
- kar** и шано гойля Исусъ: *ушиотта* го тью, миё войнь тямьянъ лүадїе?
- fi** Jeesus kysyi: „*Uskotteko te*, että minä voin auttaa teitä?”

'hit' Mt 8.10

- lat** dico vobis non inveni tantam *fidem* in Israhel
- m** „Bizony mondom nektek, Izraelben nem találtam ekkora *hitet*.”
- mdE** „Видстэ кортан тенк: истямо кемема зярс мон эзинь вастне Израиленсетнень юткстояк.”
- or** „Верно вам говорю, такой сильной веры Я не встречал даже у иудеев!”
- kar** амиь шанонъ тойля: и Изруаелисса женьют[ття *ушиондуя* энъ лөвдянь.
- fi** ja sanoi niille, jotka häntä seurasivat: „Totisesti: näin vahvaa *uskoa* en ole tavannut yhdelläkään israelilaisella.”

Előfordulási helyek: Mt 6.7; 8.13; 9.28; 18.6; 20.10; 21.25; 21.32; 26.53; 27.42 (*hisz*); 6.30; 8.10; 8.26; 9.2; 9.22; 9.29; 15.28; 16.8; 17.17; 17.20; 21.21; 21.22; 24.10 (*hit*).

Etimológiai források: **m.** TESz. 2/119; EWUng 562, 563; **md.** EES 32; MdChr. 75; MdWb 696; EtV. 66; **or.** REW 184, 189; **karj.** KaKS 6: 429; KVS 202; **fi.** SSA 2000: 337. – UEW 76, 562.

'hódol' Mt 2.11

- lat** procidentes *adoraverunt* eum
- m** Leborultak és *hódoltak* neki

mdE ды *сюконясть* эйдентень
or они *поклонились* Ему
kar и муӕхь-туӕ гяnellя *кумардуӕчеттыхь*
fi Silloin he maahan heittäytyen *kumarsivat* lasta

Előfordulási helyek: Mt 2.2; Mt 2.8; Mt 2.11

Etimológiai források: TESz. 2/128; EWUng 567; **mdE**. EES 97; MdChr. 130; MdWb 2189; EtV. 174; **or**. REW 389; **karj**. KaKS 2: 433; **fi**. SSA 1992: 434. – UEW 201.

'imád' Mt 4.9

lat et dixit illi haec tibi omnia dabo si cadens *adoraveris* me
m „Ezt mind neked adom - mondta -, ha leborulva *imádsz* engem.”
mdE „Весе тень максса, пульзязь *сюкониндерят* монень.”
or „Все это я отдам Тебе – сказал он – если Ты *поклонишься* мне!”
kar И шано гяnellя: пямя кайки шивла аннань, вайнь муӕхь-туӕ мивла *кумардуӕче*.
fi ja sanoi: „Kaiken tämän minä annan sinulle, jos polvistut eteeni ja *kumarrat* minua.”

'imádkozik' Mt 5.44

lat et *orate* pro persequentibus et calumniantibus vos
m és *imádkozatok* üldözőitekért!
mdE ды *ознодо* сетнень кис, кить пансить эйсэнк
or и *молитесь* о тех, кто преследует вас
kar и *кумаррэлзуй* пагань луӕдйста тӕйля, и тӕ-нь пороттаӕ йста
fi ja *rukoilkaa* vainoojienne puolesta

Előfordulási helyek: Mt 4.9; 4.10; 17.21; 21.22 (*imád*), Mt 5.44; 6.5; 6.6; 6.7; 6.9; 14.23; 19.13; 23.14; 24.20; 26.36; 26.39; 26.41; 26.42; 26.44 (*imádkozik*).

Etimológiai források: **m**. TESz. 2/203; EWUng 608; **mdE**. EES 68; MdChr. 103; MdWb 1484; EtV. 126; **or**. REW 149; **karj**. KaKS 2: 433; **fi**. SSA 2000: 102. – UEW 76, 585, 589.

'magasztal' Mt 23.12

lat qui autem se *exaltaverit* humiliabitur et qui se humiliaverit *exaltabitur*
m Aki *felmagasztalja* magát, azt megalázzák, aki megalázza magát, azt *felmagasztalják*.
mdE Эрвась, кие эсь прянзо *покикавтни*, се валтозь ули, а вана кие эсь прянзо вишкиньгавтни, се *верев кепедезь ули*.
or потому что каждый *возвышающий* себя будет унижен и каждый унижающий себя будет *возвышен*

- kar** КѠнъ шуўрекии мяновъ, тю[нистювъ: и кѠнъ иччїѣдя
тю[нистявъ, *лиѣвъ шуўри*.
- fi** Sillä joka itsensä *korottaa*, se alennetaan, mutta joka itsensä alentaa,
se *korotetaan*.

Előfordulási hely: Mt 23.12.

Etimológiai források: **m.** TESz. 2/813; EWUng 921; **mdE.** EES 79; MdWb 1725; **or.**
REW 214; **karj.** KaKS 3: 418; 5: 581; KVS 110, 177; **fi.** SSA 1992: 403, 405. –
UEW 286.

'szentel' Mt 6.9

- lat** Pater noster qui in caelis es *sanctificetur* nomen tuum
- m** Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy, *szenteltessék* meg a neved...
- mdE** Менелень минек Тетянок! *Иневаньксэкс лововозо* тонь леметь.
- or** Отец наш Небесный, пусть *прославится* Твое имя!
- kar** Туятто мї- нь, кумбанѠ олѣтъ тайвагашша, ана *гювиттї-човъ*
ними шивнъ
- fi** Isä meidän, joka olet taivaissa! *Pyhitetty olkoon* sinun nimesi.

Előfordulási helyek: Mt 6.9; 23.17; 23.19

Etimológiai források: **m.** TESz. 3/723; EWUng 1418; **mdE.** EES 22, 53; MdWb 1085;
or. REW 597, 656; **karj.** KaKS 1: 367; 5: 602; **fi.** SSA 1995: 201.

'szolgál' Mt 4.10

- lat** tunc dicit ei Iesus vade Satanas scriptum est Dominum Deum tuum
adorabis et illi soli *servies*
- m** Jézus elutasította: „Távozz sátán! Meg van írva: Uradat, Istenedet
imádd, s csak neki *szolgálj!*”
- mdE** Сесте Исус мери тензе: „Оргодть Сатана! Эдь Пазонь Сѣрма-
довкесо ѣвтазь: 'Ансяк Азоронтень, эсетъ Пазонтень, сюконякш-
нок, ды *важодть* ансяк сонензе'.”
- or** Иисус ответил: „Прочь от Меня, сатана! Написано: „Поклоняйся
Господу Богу твоему и Ему одному *служи!*”
- kar** Шиллойнъ шано гянелля Исусъ: пойсь мившта мянѣ сотона онъ
кирьютѣтту: Герралла шивнъ Юмалалла кумардуѣче, и шидя
юхтя *куўндалѣ*.
- fi** Silloin Jeesus sanoi hänelle: „Mene pois, Saatana! On kirjoitettu: 'Her-
raa, Jumalaasi, sinun *tulee* kunnioittaa ja ainoastaan häntä *palvella*'.”

Előfordulási helyek: Mt 4.10; 4.11; 6.24; 8.9; 8.15; 20.18-19; 20.28; 25.44.

Etimológiai források: **m.** TESz. 3/778; EWUng 1446; **mdE.** EES 11; MdWb 2570; EtV.
23; **or.** REW 664; **karj.** KaKS 2: 494; KVS 89; **fi.** SSA 1995: 306.

Elemzési lehetőségek

A régi és újabb fordításokban megfigyelhető nyelvújítási módszereknek a következő elemzési szempontjai lehetnek. Példaként az erza-mordvint mutatom be:

a) Terminológiai eltérések: 1821 oroszos *божамс, святой, служамс* → 1998 *нежедькстамс* 'esküszik', *иневанькс* 'tkp. nagyon tiszta, nagy tisztaságú', *важодемс* 'szolgál'.

b) Terminológiai érdekeségek: a *нежедемс* 'esküszik' ige töve a *нежить* 'bűn, vétség' (*нежетемс* 'vétkezik, bűnt követ el') töből származik. A főnévi forma (*нежедема*) egyaránt jelenti a 'bűnt' és az 'esküt' is. 'Eskü' jelentésben azonban mindig az *алтамо* használatos.

c) Szemantikai megfigyelések: a *покикавтнемс* 'henceg; nagyképűsködik' teológiai összefüggésben, a *покикавтнемс эсь прызо* kifejezésben 'felmagasztalja (saját) magát' < *покиш* 'nagy' + *-кавтне-* denominális verbunképző ('vmilyené tesz') jelentésszűkülésen ment keresztül.

d) Etimológiai összefüggések: a modern bibliafordítás fentebb bemutatott szókincsében a csuvas eredetűnek tartott *сюконямс / сюконякшиномс* 'hajlong, köszönget' kivételével minden szó finn-volgai vagy finnugor.

Felhasznált biblia- és evangéliumfordítások

Raamattu: Uusi Testamentti, 4. painos. Suomen Piiliseura, Mikkeli 2001.

Герранъ Ми-нъ Шюндю-руохтынанъ Святой Иовангели Матвѣ йста, Карьяланъ кӱӧль ляя [Herran miän Šündü-ruohtinan svjatoj jovangel'i Matveista karjalan kiel'el'ä, A mi Megváltó Urunk szent evangéliuma Mátétól karjalai nyelven]. St. Petersburg. 1820.

Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam. CBCEW. London. 2005.

Katolikus Biblia 1973. Szent István Társulat, Budapest.

Матвеень корьясь евангелия, Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки. 1998.

Новый завет господя нашего Исуса Христа, Издание Всесоюзного Совета евангельских христиан – баптистов. Москва. 1968.

Irodalom

EES = Цыганкин Д. В.–Мосин М. В., Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск 1977.

- EtV = Цыганкин, Д. В.–Мосин, М. В., Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск. 1998.
- EWUng = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (red. Benkő Loránd). Akadémiai Kiadó. Bp. 1992–1995.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 53–63.
- Feoktyisztoz 1968: Феоктистов А. П., Истоки мордовской письменности. Наука. Москва.
- Feoktyisztoz 1976: Феоктистов А. П., Очерки по истории формирования мордовских писменно-литературных языков. Наука. Москва.
- KaKS = Karjalan kielen sanakirja (päätoim. Pertti Virtaranta). *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*, XVI 1–6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki 1968–2005.
- Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. In: *Néprajz és nyelvtudomány* XLI/1. Mikola emlékkönyv. Szeged. 129–132.
- KVS = Karjal-veñalaine sanakniigu. Карельско-русский словарь. Szerk. Ljudmila Markianova–Tatjana Boiko. Karjala. Petroskoi. 1996.
- Laakso, Johanna 1999: Vielä kerran itämerensuomen vanhimmista muistomerkeistä. In: *Virittäjä* 103: 531–555,
- Lehikoinen, Laila–Kiuru, Silva 1993: Kirjasuomen kehitys. Helsingin Yliopiston Suomen Kielen Laitos, Helsinki.
- Makarov 1966: Макаров Г. Н., Карельский язык. In: В. В. Виноградов (гл. ред), *Языки Народов СССР*, III. Наука, Москва. 61–79.
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XXIII, 1–6. Helsinki 1990–1999.
- Moksin 1998: Мокшин Н. Ф., Религиозные верования мордвы. Издание 2-ое. Мордовское Книжное Издательство. Саранск.
- Nemeskürty 1990: Bevezető. In: *Magyar Biblia-fordítások*, Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- REW = Russisches etymologisches Wörterbuch. Hrgst. Vasmer, Max. Carl Winter-Universitätsverlag, Heidelberg 1953–1958.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä (toim. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). SKS, Helsinki 1992–2000.

- Suhonen, Seppo 1995: Züge Der Literatursprachen der kleineren ostseefinnischen Völker. In: Вопросы уральских литературных языков. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes 17. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1995. 17–23.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. In: Folia Uralica Debreceniensia 10: 177–193.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4. (főszerk. Benkő Loránd). Akadémiai Kiadó, Budapest 1967–1984.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (red. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988.
- Winkler, Eberhard 1998: Anmerkungen zu zwei Sprachdenkmälern der ostseefinnischen Sprachen. In: LU 34: 23–29.

*

Some terminological questions around *The Gospel according to Matthew* in Erzya and in Karelian languages

A new Bible translation reflects the traditions of the given language and of the language reform efforts undertaken. Bible translations have always played an important role in the subsistence of small nations, cultures and identity. The dominance of the Russian language is an unescapable fact since the 13th century in the history of the Finno-Ugric minorities. The 1990's Bible translations can be considered as a milestone in the preservation of the cultural and lingual necessities. In my research I have analysed a certain semantic field of religious terminology in *The Gospel according to Matthew* translated into Erzya (1998) and Karelian (1820). Both gospels were published with foreign support under the supervision of the Bible Translation Institute in Helsinki and Stockholm (mdE) and in St. Petersburg (kar.). This fact can play an inevitable role also in the future.

In this study I have compared and analysed the words of the Erzya and Karelian Bible terminology with their Latin, Finnish, Hungarian, and Russian equivalents and their collocations according to the possible structure of Finno-Ugric biblical-terminological database. These basic data-words mean: 'swear, make vow', 'believe', 'faith', 'worship', 'worship, adore', 'pray', 'exalt', 'sanctify, hallow', 'serve, minister'. This comparison resulted from the fact that possible borrowings, loan translation (verbatim translations) and word formation methods could be more easily established.

GYÖRGY FODOR

Az északi népek, nyelvek és országok megnevezései a lappban

KERESZTES László

1. Skandinávia népeinek közigazgatási története dióhéjban

Skandinávia ősidőktől fogva lakott terület. A jégkorszak Kr.e. 9000 körül ért véget, s ettől kezdve már gyéren lakott területek számát (Carpelan 2002: 194). A régészet feltérképezte a jégkorszaki refúgiumokat, amelyeknek folytatói – a jégtakaró visszaszorulásával – tovább virágoztak a mezolitikumban, majd a neolitikum hajnalán is. Az őslakosok kilétéről megoszlanak a vélemények. Leginkább azt a véleményt tartom valószínűnek, amely szerint az őslakosok nem finnugorok voltak, nyelvi hovatartozásukról csak találgatásokra hagyatkozhatunk. A finnugor nyelvű népek betelepítése Kr.e. 3. évezredben történik. E telepések valószínűleg az ún. korai közfinn nyelvi állapotot képviselték. A korszak Kr.e. 1500–1000 körül ért véget, amikor a lappok ősei (őslapp) és a mai balti finn népek (finn, karjalai és az észti nyelvjárások, továbbá egyéb, kisebb csoportok) ősei közötti kapcsolatok meglazultak. Ennek eredményeképpen az időszámításunk kezdete körül differenciálódni kezdtek a balti finn nyelvek. A lappok mindig ennek a nyelvi areának a legészakibb peremén éltek, de állandó kapcsolatban és harcban álltak a balti finn csoportokkal, akik egyre északabbra szorították őket, majd a földműves finnek tovább üzték őket a Skandináv-félsziget középső vidékeire. A térségben korán – ugyancsak Kr.e. 3000 körül – megjelentek az ősbaltiak és az ősgermánok is.

Noha még sokáig nem voltak államhatárok, a helyi népek nyelvi és életmód szempontjából különbséget mutattak. A munkamegosztás nagyjából a következő volt, és maradt gyakorlatilag a néprajzi értelemben vett jelenkorig: a lappok réntartással foglalkoztak a magas hegyi tundrákon, a skandinávok halászkodtak, majd földművesek, a finnek ugyancsak földművesek voltak a karjalaiakhoz hasonlóan. A karjalaiak történelmük során orosz fennhatóság és egyházi befolyás alatt álltak, míg a többi balti finnt a nyugati kereszténység felvételére kényszerítették. Az etnikai határok nem voltak élesek (ma sem azok!), mindegyik csoport kiegészítő foglalkozásként halászott, vadászott és gyűjtögetett. A viking kori hajózást és kereskedelmet nyugatról értelemszerűen a skandináv

vok irányították, keletről pedig az oroszok igyekeztek kiterjeszteni hatalmukat Skandináviára, amelynek történetét a svéd–orosz háborúságok alakították. A lappok minden időben a kisebbség nehéz sorsában osztoztak.

Az államhatárokat a 14. századtól különböző békekötések szabályozták (Pähkinäsaari 1323, Täyssinä 1595, Stolbova 1617, Uusikaupunki 1721, Hamina 1809). A kalmari unió idején (1397-től 1523-ig) volt a terület közigazgatásilag legegységesebb, amikor egyesültek a skandináv királyságok és a finnek. Ezzel az erős szövetséggel álltak szemben keleten az oroszok (vö. Finnország története 2002: 52–56). A további századokban a dán–norvég–svéd trió különböző párokban uralkodott a területeken. A történelem folyamán ezek az országok különféleképpen „párosodtak”: a 17–18. században dán–norvég, ill. svéd–finn párokba rendeződtek. A 19. század elején (a napoleoni háborúk végeztével) a dánok magukra maradtak, svéd–norvég és finn–orosz párok alakultak ki. A finnek tehát egész idő alatt svéd vagy orosz fennhatóság alatt álltak, a lappokat azonban mikor többé, mikor kevésbé mind a négy (norvég–svéd–finn–orosz) hatalom sarcolta. A mai skandináv államhatárokat nem etnikai alapokon húzták meg. A fontosabb dátumok: 1751-ben megegyeztek a norvég–svéd határ vonaláról (ekkor a norvégok Dániához, a finnek Svédországhoz tartoztak). Ez a megállapítás nem csak a skandináv etnikumok egymás közötti hatáira, hanem a skandináv–finn viszonylatra is érvényes. A svéd–finn határ kijelölése csak a haminai békével (1809) történt meg, amikor a svéd királyoknak le kellett mondaniuk a finn területekről Oroszország javára. A Norvégia és Oroszország közti határról csak 1826-ban egyeztek meg (vö. Bergsland 1977). Norvégia 1905-ben népszavazással vált el Svédországtól, Finnország pedig 1917-től lett szuverén állam.

A lappok mindezek ellenére viszonylag szabadon folytathatták nomadizáló életmódjukat a kialakult államhatárok mindkét oldalán. Ez alól 1917-től a mai napig csak az orosz határ jelent kivételt.

2. Célkitűzés

Jelen tanulmányomban összegyűjtöttem és etimologizálom a lapp nyelvjáráásokban és csoportokban fellelhető etnonimákat (az ennek megfelelő nyelveket és területeket), amelyek szemléletesen jelzik a lappok kapcsolatainak alakulását a környező népekkel a különböző történelmi korokban. Jelen dolgozatban a különböző lapp nyelvjáráásokban használatos nép-, nyelv- és országneveket mutatom be a szótári anyag alapján. A legfontosabb etnonimák a készülő lapp etimológiai szótár kézírata szerint (vö. Keresztes–Larsson 2004) kerülnek bemutatásra (vö. még Karsten 1936).

A lapp (számi) nyelvjárások (vagy nyelvek) felosztása és megnevezései egyrészt az égtájakon alapulnak, másrészt a folyók, tavak, települések szerint történnek. Érdekes lenne egy tanulmányt szentelni az égtájak nyelvjárási megnevezéseire. A nevek ugyanis függenek egyrészt a csoportok egymás közötti elhelyezkedésétől, másrészt a természeti viszonyoktól (pl. merre vannak a hegyek vagy a nyílt tenger). A helyzetet az is bonyolítja, hogy a nap járása nem igazít el egyértelműen, hiszen télen egyáltalán nem jön fel, nyáron pedig nem megy le...

3. A térség jelenlegi népei, nyelvei és országai

3.1. Lappok

Számik, számi, Számiföld / lappok, lapp nyelv, Lappföld

A lappok magukról az egész nyelvterületen egyöntetűen a *számi* megnevezést használják: *sápmi* 'számi/lapp nyelv', *sápmelaš* 'számi/lapp ember'. Történelmük során sohasem használták a *lapp* megnevezést, amely a skandináv népek és az orosz, valamint ezekből szétterjedve *exonima* lett. Ez a mesterséges alakulat térképeken található: *Lappland*. Az északi számik a területet *Sápmi*, *Sámieana(n)* névvel illetik. Ugyanennek a területnek norvégiai neve *Finnmarken*, ami arra utal, hogy a *finn* eredetileg a lappok neve volt: vö. **S** *Fin'marke* Finnmarken, *finn'e* Lappe, Lappländer, ältere Benennung der Lappen (Hasselbrink 494). A *lapp* elnevezést korlátozott mértékben regisztrálják a szótárak, mivel a számiknak legalább ismerniük kell: **S** *laappe* Lappe, Lappländer (Hasselbrink 827).

A nyelvjárások rövidítései: **N** (= északi, Nielsen szerint, *davvisámegiella*), **S** (= déli, *oarjielsámegiella*), **U** (= umei, *ubmisámegiella*), **P** (= pitei, *bihtán-sámegiella*), **L** (= lulei, *julevusámegiella*), **I** (= inari, *anársámegiella*), **E** (= keleti: koltta [Sammallahti–Mosnikoff], *nuortalašsámegiella*; kildini [oroszbetűs forrás: Kuruch], *gielldasámegiella*; **T** terlapp [Genetz, T. I. Itkonen], *darjjisámegiella*), **FS** (= korai közfinn), **PS** (= öslapp). A címszavak az északi irodalmi írás szerint szerepelnek (Sammallahti). A szerkesztési elvekre, további rövidítésekre és forrásokra ld. Keresztes–Larsson 2004: 123–124.

sápmi Saami language | lapp, számi nyelv; **S-** Lappland, Saamiland | Lappföld; *sápmelaš* Lapp, Saami | lapp, számi (ember)

N *sabme* fjell-lapp; det lappiske sprog, *Sabme* Sameland; fellesbetegnelse for den norske landsdel Finnmark og den finske landsdel Lappi; *sabm%š* same (Nielsen III/357, 358), **S** *saemie* same (Bergsland–Maggá 248), **U** *s\$bmee* Lappe (Schlachter 114a), **P** *sapmê* Lappländer, Lappe, *s#mê lannta* Lappland (Halász 115), **L** *sapm#* lapp, lapska språket, *S#m#(n)-Átnam* Lappland; *sapm#latj* lapp

(Grundström 930, 931), **I** *säämi* Lappe, *Säämi* Lappland; *sänilaĕ*, *sämmlaĕ* Lappe (besonders Inarilappe) (E. Itkonen 4070.), **E** *sää'mm* kolтта, *Sää'mj''n-nam* Lappi; *sä'mmlaž* kolтта, kolttasaamelainen (Sammallahti–Mosnikoff 116, II/57), *саммь* саами, саамский язык; *саммыленч* саами (Kuruch 314). – FS origin: ~ Fi *Hämä-*, *Häme* < **šämä* land < Ba **žämä* land, or Ge **s*, *ma* dark grey. – A szónak végső soron köze van az újabb keletű *suomi* Finnish szóhoz is. – A *számi* etnonima nemzetközi vándorszóként több nyelvbe elkerült: No *Se same*, Ru *саамкуи*, En *Saami*, Ge *Saamisch*, Hu *számi* stb.

Cf Lagercrantz 6122.; T. I. Itkonen 471b; ItkChrest 1345.; SSA III/138, 215–216; Lehtiranta 1106.; Sammallahti 1998: 262.

3.2. Nem-lappok. A nem-lapp, skandináviai lakosságra összefoglaló elnevezések használatosak, attól függően, hogy a számi csoport melyik országban, melyik néppel áll szorosabb kapcsolatban. Ezek utalhatnak nemzetiségre vagy a népcsoport foglalkozására.

3.2.1 Norvégok, norvég nyelv, Norvégia

dáčča ~ *dáža* Norwegian | norvég (nemzetiségű); **D-** Norway | Norvégia
 N *d#ĕ*" ~ *d#ĕĕ*" nordmann (Nielsen I/463), **S** *daatje* bonde, nordmann el. svensk (Bergsland–Maggá 55), *daadje* Schwede, Norweger; sch. oder norw. Bauer (pejorativ) (Hasselbrink 398), **U** *d\$dtja* Festansässiger, Schwede (Schlachter 27a), **P** *taĕĕa* Bauer; ein Name des Bären (Halász 136), **L** *tadtja* norrman (Grundström 1055), *dáž'za* svensk, norrman (el annan som inte är av samisk härkomst och inte talar samiska) (O. Korhonen 45, 474), **I** *taaĕa* Norwegen, norwegisch (E. Itkonen 4814.), **E** [*taajaž* ~] *taaĕĕ* norjalainen (Sammallahti–Mosnikoff 120), [*T#jj(a)* ulkoma, Norja, Ruotsi (T. I. Itkonen 568a)], **T** *T#jnč* ein Deutscher usw. (Genetz 185; T. I. Itkonen 568a; elavultnak minősíti). – PS **t#nĕl* loaned: < Sc *danja-* ~ Norse *danr*, No/Se *dan-*. – A szó réginek, közlapp korinak tartható; mindenütt jelent norvégot, de délen svédet is, tehát skandinávot, talán dán vikinget, azaz nem-lapp embert, de nem oroszot, másrészt utal arra, hogy a skandinávok voltak a földművelők. A lapp szó átkerült a finn nyelvírásokba is *taatsa*, *taatsi* 'norjalainen, rannikkolainen' jelentésben. – Keleten kissé más formában van meg, amely külföldet jelent, mennél keletebbre megyünk, annál szélesebb a szó jelentése: Norvégiát és Svédországot, idegen nyelvet (*t#ja-kfl* 'ulkomaan kielī, ruotsi', T. I. Itkonen 568a.), *T#jja* Deutschland, Schweden, Norwegen, Finnland (Genetz 185). Ez az alak összefügg a címszóval, ám külön idejű, korábbi átvételnek tartható. Van még keleten egy, az északihoz közelebbi adat: T *T#jnč* ein Deutscher usw. (Genetz 185; T. I. Itkonen 568a; elavultnak minősíti). Lehet, hogy ez át-

vétel az északi nyelvjárásokból. A szavak tehát kétségkívül összefüggenek egymással. A hangtani kérdések további vizsgálatot igényelnek.

Cf Lagercrantz 7688.; T. I. Itkonen 566b; 568a; ItkChrest 328.; SKES IV/1190; Lehtiranta 1226.; Sammallahti 1998: 236

dárro the Norwegian language | norvég nyelv; **dárrolaš** Norwegian (speaking) | norvég(ul beszélő)

N *darro* det norske språk, *darr%* "š nordmann (Nielsen I/490), **S** *daaroe*, *daara* nordmann el. svenske; en som snakker norsk el. svensk, *daaroelatje* norsk el. svensk; som snakker norsk el. svensk (Bergsland–Magga 55), **U** *daaroo*, *daaršladtja* Festansässiger, Schwede; die schwedische Sprache (Schlachter 26a), **P** *t#rr•* schwedische, norwegische Sprache (Halász 138–139), **L** *t#rr#* varje språk som ej är lapska, svensk, norsk, *t#rr#latj* svensks, norrman, finne (Grundström 1085), *dárro* ~ *dárogiella* svenska, norska (språket), *dárrolaš* svensk (även norrman): norrman, finne (O. Korhonen 48, 474), *dárustit* tala svenska, norska (O. Korhonen 48, 381), **I** *t^{mm}ru*, *t^{mm}ruj* Norwegen; das Norwegische; norwegisch (veralt.) (E. Itkonen 4871.), **E** *Taarr* Norja, *taarr'ioill* norja, norjan kielii (Sammallahti–Mosnikoff 121, II/78), *T#rr* Norja, Ruija, Venäjä, ulkomaa (T. I. Itkonen 573a), **T** *T#rra* Russland, *t#rlaj* Russe (Genetz 185). – Loaned: < Fi *taro(maa)* land of Baltic Finnic peoples, non-Saamic < Ru *доp* (*драть*, *деревня*) pelloksi raivattu alue, raivio, bewohnter Ort. – A végső soron orosz eredetű szó jelentése tehát 'irtás, művelés alá vett terület'. A lappba még igen régen a finnből került át (vö. a finn *Ylistaro*, *Alastaro* helyneveket). A lappban aztán nem-lapp csoportokat jelentett, főként skandinávokat: Norvégiában norvégokat, Svédországban svédek, sőt ritkán finneket is. A legkeletibb **T** nyelvjárásban viszont oroszokat jelent. (Országnévként általában csak keleten használatos.) – *Turja*, *Tyrjä* 'Kuolan niemimaan kaakkois- tai itäosa', *turjalainen* 'lapp', karjalai *turjalaine* 'lapp' más, ismeretlen eredetű. (Vö. még közszőként finn *turja*, *tyrjä* 'Zauberer, Hexenmeister'.) Ezeknek a lapp megfelelői összefüggenek az orosz *Тер*, *Терский берег* 'Kuolan niemimaan itäosa' helynevekkel. Az orosz szó (óorosz *Тър*, *Тр*, *Тер*, mai: *терской лопь*, *Терский берег*) balti finn eredetű, amelynek végső etimológiája ismeretlen.

Cf Lagercrantz 7749.; T. I. Itkonen 573a, 1021a; ItkChrest 364.; SSA III/273; Lehtiranta 1230.

vuotna a long arm of a lake, fjord | hosszú öböl, fjord, **V-** Norway | Norvégia

N *vuodn* " fjord (Nielsen III/784), **S** *voene* bygd, *voenehke* bygdeboer (Bergsland–Magga 347), **U** *vuadna* (Lehtiranta 1441.), **P** *Vuotna* Norwegen (Halász 177), **L** *vuotna* fjord (i Norge); Norge (Grundström 1468), *Vuodna*

Norge (O. Korhonen 186, 381), *vuonak*, *vuonalád'de* norrman, *vuodnalaš* norsk, *vuonagiella* norska (O. Korhonen 106, 189), **I** *vuona* grosse, lange und schmale Bucht, Fjord (E. Itkonen 1468), **E** *vuõnn* vuoto (Sammallahti–Mosnikoff 143), *винн залив, бухта, заводь* (Kuruch 57). – Unknown origin. Borrowed: > Fi *vuono*. – A délebbi nyelvjárásokban (E U P L) jelentése Norvégia, norvég parasztlakta település. Az északi és keleti nyelvjárásokban csak közszói értelemben 'fjord' ismeretes.

Cf Lagercrantz 8783.; T. I. Itkonen 788b; SSA III/474; Lehtiranta 1441.

Norga Norway | Norvégia, **norgalaš** Norwegian | norvég (nemzetiségű) (Sammallahti 325)

N *Nur'g* "Norge (Nielsen III/122), **S** *Nöörje* Norge (Bergsland–Magg 218), **U** *Nür'ja* Norwegen (Schlachter 105b), **P** –, **L** –, **I** –, **E** –. – Loaned: < Sc, Se No *Norge*. – Ez nyelvjárási elterjedésénél fogva is újabb szó. Az északi területeken a norvég ejtés (-rg-) tükröződik, a déli nyelvjárásokba azonban hangalakja miatt (-rj-) a svédből került át. (Ugyanígy a finnbe is: *Norja*.) Szélesebb körben használatos a *dáža*, *dárru* (ld. fentebb!).

Cf Lagercrantz 4242.; T. I. Itkonen –; ItkChrest 1171.; SSA II/231; Sammallahti 1998: 257

3.2.2. Svéddek, svéd, Svédország

A nem-lapp, skandináviai lakosságra összefoglaló elnevezések használatosak (ld. fentebb *dáčča*, *dárru*; ld. még alább *láddi* is). Általános, kizárólagos népi megnevezése Svédországnak van.

Ruo·a Sweden | Svédország; **ruo·elaš** Swede, Swedish | svéd

N *Ruo·* "Sverige, *ruo·l''š*, *ruo·el''š* svenske (Nielsen III/340), **S** –, **P** –, **L** *Ruohta* (dial.) Sverige, *ruoht#latj* svensk, svensktalande (Grundström 879), **I** *Ruota*, *Ruođah* Schweden; *ru^mlaĚ*, *ru^mhđd^mlaĚ* Schwede, Schwedin (E. Itkonen 3957.), **E** *ruõc'c* ruotsi, vainolainen; *Ruõc'c* Ruotsi; *ruõc'claz* ruotsalainen (Sammallahti–Mosnikoff 101, II/108), –, –, Loaned: < Fi *ruotsi*, dial. *ruohti*, *ruotti*, *ruo'i'i*, *ruossi* Swedish, Ca *ruottši*, *ruotš* Finnish, Lutheran, Ee *Rootsi* Sweden < Sc, Norse *r#ps-land* Uppland coast, Roslagen county. Eredetileg a svéd vikingek (varjágok) neve legetett. A *Svierji* szóval kiegészítik egymást. → **Ruošša**

Cf Lagercrantz 5989.; T. I. Itkonen 459a; ItkChrest 1332.; SSA III/108

Svierji Sweden | Svédország

N –, **S** *Sveerje*, *Svöörje*, *Svierje* Sverige (Bergsland–Magg 299), *Sveerj'en laande* das schwedischer Land; *sviënske* Schwede (Hasselbrink 1281, 1282),

svienske svenske (Jåma 78), **U** *Svir'ja* Schweden (Schlachter 132b), **P** *Sverije*, *Sverje* Schweden (Halász 132), **L** *Svier'ji*, *Svierik* Sverige (O. Korhonen 474), **I** –, **E** –. – Loaned: < Sc, No Se *Sverige* [kiejtés: sverje]. A *Ruo··a* névvel kiegészítik egymást. Újabb átvétel valamelyik skandináv nyelvből. Csak az ország megnevezése. A népre és a nyelvre más szavak szolgálnak → *dáčča*, *dárru*

Cf Lagercrantz 7226.; T. I. Itkonen –

gái'nolaš L Swede | svéd

N –, **S** *gaajnoe* bumann (ikke-same), *gaajnoeladtje*, *gaajnaladtje* bonde (ikke-same) (Bergsland– Magga 82), **P** –, **L** *kai'n#latj* bonde nere i svenska kustlandet (Grundström 146), *gái'nolaš* svensk från kusttrakterna (O. Korhonen 62, 472), Régi források szerint a szójelentés: 'svéd v. norvég paraszt' (Lindahl–Öhrling szótára).

Loaned: < Fi *kainu* 'alanko', *Kainuu* 'Kajaani, Pohjanmaa, rannikkoseutu', *kainulainen* 'rannikon asukas' ?< Ge, Se *hven* 'vesiperäinen maa, viettävä maa'. Ez a Fi szó került át a déli lappba, valamint a Sc-ba is: > Norse *kveinir*, *kvæinir*, *ku(e)nner* 'kvén, finn', 'jk Pohjois-Skandinavian kansa, todennäk. suomalaisen', amelynek folytatója a mai No *kven* 'finn' szó. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a finn földművelők kerültek kapcsolatba az egyre délebbre, Skandináviába vonuló réntenyésztő számi lakossággal. A terület a Botteni öböl partvidékén a svéd lakosság fennhatósága alá került, míg a finnek északabbra, norvég területekre költöztek.

Cf Lagercrantz 2044.; T. I. Itkonen –; SSA I/277

3.2.3. Dánok, dán nyelv, Dánia

Dánmárku Denmark | Dánia, **dánmárkulaš** Danish | dán (nemzetiségű) (Sammallahti 104)

N *Danmár'ko* Denmark, *dan'sk* "- dansk (Nielsen I/484). – Dánia neve is hasonlóképpen a hivatalos nevek közé sorolható: *dan-mar'ko* Dänemark (Qvigstad 1893: 126) < No. Analógiás alakulat a *Finnmark* 'Lappföld, Számiföld' alapján a: *Finnmárku* Ruija, Finnmark (Sammallahti 514).

Cf Lagercrantz 7647; T. I. Itkonen –; SSA III/268

3.2.4. Finnek, finn, Finnország

láddi the Finnish language | finn nyelv; **L-** Finland (including land south of Enontekis [Enontekiö] (i. e. without Utsjok [Utsjoki], Enare [Inari] and Petsamo) | Finnország (kivéve a legkeletibb területeit); **láddelaš** Finn, Finlander | finn (ember)

N *Lad'de* Finnland fra Enontekis [Enontekiö] av og sydover (altså uten Utsjok [Utsjoki], Enare [Inari] og Peisen [Petsamo]; *lad'd%laš* finne, kven (Nielsen II/470), **S** *laedtie* bumann, gårdbruker; svenske el. nordmann; svensk el. norsk språk (Bergsland–Magga 166), **U** *lšddee* Bauer (Schlachter 84a), **P** *laddê* Bauer (Halász 55), **L** *ladd#* svensk; *ladd#latj* svensk [vuona-l. norrman] (Grundström 372), *lád'delaš* svensk, bofast, icke-renägande person (O. Korhonen 106, 189), **I** *Láddi* Finnland (veralt.); *láddil*^{ME}, *leddl*^{ME} Finne (der in Finnland oder in Finnmarken wohnt) (E. Itkonen 2003.), **E** *lä'dd* suomi, suomalainen, *lä'ddlaž* suomalainen, lantalainen (Sammallahti–Mosnikoff 60), *l#ndtlantš* suomalainen, ei-saamelainen (T. I. Itkonen 186b), *Lä'ddj 'nnam* Suomi (Sammallahti–Mosnikoff 60), *l#nndtä* „Lanta”, Suomi (T. I. Itkonen 186a). – Loaned: < Sc, No *Se land* (Fin)land, Jemtland, Hålogaland stb. Borrowed: > Fi *lanta* das übrige Finnland aus lappischer Sicht. A szó a norvég-lappoknál norvég, a svéd-lapponál svéd parasztot jelent, Finnországban pedig finnt. A szó az északiban elavult, helyette → **suopma**

Cf Lagercrantz 3202.; T. I. Itkonen 186a; Qvigstad 1893: 205; SSA II/45–46; Lehtiranta 567.

suopma the Finnish language | finn nyelv; **S-** Finland | Finnország;
suopmelaš Finnish | finn

N *suobm*“, *suom "giell*“ det finske språk; *Suobm*“ Finland; *suobmel"š* Finn, Finnish-speaking (Nielsen III/583–584), **S** –, **U** –, **P** –, **L** *suopma*, *suoma-kiella* det finska språket, finsk- (Grundström 1012); *Suobma*, *Suomalán'da* Finland; *suobmelaš* finsk (O. Korhonen 164, 259), **I** *suoma*, *suomakiela* das Finnische, *Suoma* Finnland; *syemilaš* Finne (E. Itkonen 4607.), **E** –. – Loaned: < Fi *suomi* < 1) P-Ba 2) < P-Ge Összefüggésben van a lappok *Sápmi* elnevezésével is, és bonyolult oda-vissza kölcsönzésről van szó a térség nyelvei között.

Cf Lagercrantz 7158.; T. I. Itkonen 531a; ItkChrest 1476.; Grünthal 1997: 51–72; SSA III/215–216; Sammallahti 1998: 264

3.2.5. Karélok, karél nyelv, Karjala

garjil(laš) Carelian | karél (karjalainen; vainolainen, Sammallahti)

N *gar'jel* Karelen (bare som lokalt stedsnavn) (Nielsen I/52); *gárjellaš* kareler, karelsk (Nielsen I/53), **S** *gaarj'ele* (schwedischer od. norwegischer) Bauer; fremder Mensch; Räuber (Hasselbrink 525), *gaerjele* norsk el. svensk bonde; fremmed person som man ikke er sikker på om er vennligsinnet; røver (Bergsland–Maggä 89), **I** *kärjil-* Karelien, *kärjilruošša* Russisch-Karelier; *kärjillaĚ* Karelier (Itkonen 1330.), **E** *Ka'rjjel*, *Kärjjel* Karjala, *ka'rjjilaž* karjalainen (Sammallahti–Mosnikoff II/35). – A svédországi nyelvjárásokban a szó jelentése 'orosz' (ld. lentebb). Nielsen magyarázatában is az áll, hogy csak helynevekben fordul elő anélkül, hogy a pontos jelentését ismernék. Ahol pedig ismerik, inkább a folklór szókincsébe tartozik, jelentése pedig igen pejoratív: 'rabló, fosztogató, ellenség'.

Cf Lagercrantz 2129.; T. I. Itkonen 91a; SSA I/313–314; Lehtiranta 368.

3.2.6. Oroszok, orosz, Oroszország

ruoš'ša the Russian language | orosz (nyelv); **R-** Russia | Oroszország;

ruoš'šalaš Russian | orosz (ember)

N *ruoš'ša* russer; *ruoš'š"l"š* russer; *Ruoš'š"* Russland (Nielsen III/337–338), **S** –, **P** –, **U** –, **L** –, **I** *Ruoš'ša* Russland, *ruoš'ša* russisch (E. Itkonen 3955.), **E** *Ruōššjannam* Venäjä, *ruōšš* venäläinen (Sammallahti–Mosnikoff 102), *puuuu* русский (Kuruch 302). – Loaned: < Fi *ruotsi* Swede < PF **r#tsi* 'ruotsalainen varjaagi' > 'venäläinen' < Sc, Norse *r#ps-* → **Ruo·a**

Cf Lagercrantz 5976.; T. I. Itkonen 458b; Qvigstad 1893: 276; ItkChrest 1329.; SSA III/108

gárjel **L** Russian | orosz, **G-** Russia | Oroszország

N –, **S** –, **P** *karjêl* Russe; russisch (Halász 33), **L** *kar'j#l* ryss (Grundström 175), *Gár'jel* Ryssland (O. Korhonen 415), *gár'jel* ryss (omtalas även i samiska sägner från gammal tid), *gár'jelaš* rysk (O. Korhonen 66, 415), **E** –. – Az **N**, **I** és **E** régi mesékben nyelvjárásokban jelentése 'Karélia' (ld. fentebb → *garjillaš*, *ruoš'ša*).

Cf Lagercrantz 2129.; T. I. Itkonen –; SSA I/313–314; Lehtiranta 368.

4. Mondabeli nép – csúdok

čuhiti chude (name of nation, only found in legends) | csúd (mondabeli nép)

N *čutte* tsjude (folkenavn som bare forekommer i sagn) (Nielsen I/451), **S** *tjuvrie, tjuvdie* røver, fiende (i sagn) (Bergsland–Magga 320), **U** *tjĔdde* Zwerg; Schwachsinniger (Schlachter 143a), **P** *čuppê* ein feinlicher Volksstamm in den lappischen Sagen (Halász 156), **L** *tjuht#, tjut#* tjuder; lapparnas fiender enligt gamla sägner (Grundström 1194), **I** *čude* Tschude, Feind und Räuber in alten Zeiten (in den Sagen) (E. Itkonen 420.), **E** *čuu'đđ* vainolainen, tšuudi (Sammallahti–Mosnikoff 18), *čudt* vainolainen, vihollinen (T. I. Itkonen 682b). – FS origin either 1) ~ Fi *suude* kiila, *suutaa* kiilata, Ee dial. *suue, suuti* kiila, *suiata, suudata* kiilata < Fi *suu* mouth, or 2) ~ Fi *sota* war. The Sa word borrowed: > Ru *чуд* virolaisten, vatjalaisten, vepsäläisten nimi > Fi *tšuudi* „vihavenäläinen”. – Riho Grünthal részletesen összefoglalta e történelmi, a lapp hagyományokban ellenséges népnek a kérdéseit (Grünthal 1997: 150–171, 281). E könyv ismertetésében a következőt írtam: „A történelmi mondákban szereplő *csúd* név germán eredetű (< **peud#* 'nép'). Az orosz forrásokban, valamint a lapp folklórban fordult elő. Több balti finn néppel megpróbálták összefüggésbe hozni. A szerző szerint a név a germán nyelvekből került át az oroszba 'idegen nép' jelentésben. Maguk a novgorodi oroszok a Peipsi järv és a Pszkov környékén élő balti finneket (észteket, vótokat és vepszéket is) e névvel kezdték illetni. Orosz közvetítéssel a név eljut a lappokhoz (számikhoz), továbbá az észak-oroszországi népcsoportokhoz (zürjénekhez) is.” (Keresztes: 1999: 161).

Cf Lagercrantz 723.; T. I. Itkonen 682b; SSA III/226; Lehtiranta 182.; Grünthal 1997: 150–171; Keresztes 1999: 159–162

5. Újabb keletű uráli (finnugor) népnevek

Egyéb finnugor népek, amelyek az újabb tankönyvekben és atlaszokban szerepelnek, mesterséges szóalkotás eredményei: *esttelaččat* Estonians | észtek; *komit* Komi, Ziryans | komik, zürjének; *mansit* Mansis, Voguls | manysik, vogulok; *hantit* Chantys, Ostyaks | hantik, osztjákok; *madjarat, ungaralaččat* Hungarians | magyarok; *njenecat* Yuraks, Nenets | jurákok, nyenyecsek; *enecat* Enets | enyecsek; *selkupat* Ostyak Samoyeds, Selqups | szelkupok.

A rokon népek közül sajnos kimaradtak a mordvinok (erzák és moksák), a votjákok (udmurtok), valamint a tavgik (nganaszanok) (vö. Sámi Atlas 1996: 18).

6. Összegzés

A lapp nyelvben fellelhető etnonimák alapján szépen kirajzolódnak a skandináv történelem szakaszai a teljesen szabad migráció és nomadizálás szakaszától a mai hivatalos államformációk és -határok kialakulásáig. A számi népséget Finnország területén egyre északabbra szorították a finnek és a karjalaiak, majd a finn földművesek tovább űzték őket a Skandináv-félsziget középső vidékeire. Ennek során a lapp csoportok állandó kapcsolatban álltak a finnekkel, amit több etnonima (*dárru*, *láddi*, *ruo·a*, *ruošša*) is alátámaszt. E rövid, vázlatos előterjesztésből a következő következtetések adódnak:

1) A lappok magukat *számi* névvel illetik, és mindig is ezt használták. Az exonimaként szereplő *lapp* legfeljebb pejoratív névként ismeretes számukra.

2) A nem lapp nyelvű embereket a különböző történelmi korokban más-más összefoglaló névvel említették. A legrégebbi e tekintetben a *dázza* 'skandináv, dán–norvég–svéd', amely valamely skandináv nyelvjárásból került át délnyugat felől, és etimológiailag a *dán* szóval függ össze.

3) Kelet felől, végső soron oroszból, finn közvetítéssel átkerült *dárru* 'nem lapp, norvég–svéd(–finn–orosz)' közös etnonima. Ez a lakosság földműves, letelepedett életmódjára utalt.

4) Ugyancsak ilyen életmódra utal a *láddi* 'nem-lapp, norvég–svéd–finn' szó, amely egyben a földrajzi elhelyezkedést is jelöli: a lappoktól délre, nyugatra eső területek (Hålogaland, Finland, Jemtland, Kvenland, Gotland stb.) *-land* utótagjából magyarázható.

5) A közös etimológiájú Svéd- és Oroszország (*Ruo·a*, *Ruošša*) skandináv eredetű szavak ugyancsak finn közvetítéssel kerültek a lapp nyelvjárásokba.

6) A pozitív előjelű megnevezések (*dárru*, *láddi* 'földműves') mellett több szomszéd nép ellenség, negatív, ill. pejoratív jelentésben (*čuhti*, *gárjel* 'ellen-ség, rabló, medve') fordul elő.

7) Szórványosan, egyes helyi nyelvhasználatban a földrajzi elhelyezkedés is utal az országra (*Vuotna* 'Norvégia = Fjordvidék', *gáinolaš* 'svéd, kvén, akik a Botteni öböl partján laknak vagy laktak').

8) A mai hivatalos országnevek tankönyvekben, térképeken, sajtóban használatosak (*Norga*, *Sverige*, *Dánmárku*); az országok és nyelvek megjelölésére változatlanul a régebbi szavak fordulnak elő (*Dáčča*, *Ruo·a*). Kivételként említhető a *Suopma* 'Finnország', ami a többi néphez viszonyítva a finnekkel szorosabb, rokoni szálakkal magyarázható.

9) Az előző csoport neveihez hasonlóak azok, amelyek az iskolai könyvekben, szótárakban szerepelnek, amelyek tudatos nyelvújítás eredményeképpen skandináv–finn nyelvi alapról keletkeztek, s amelyeknek ma még nem nagyon van nyoma a népnyelvben.

A számi nép nemzetté válásában azonban fontos szerepe van egyrészt annak, hogy a régi megnevezéseket megtartsák, másrészt annak is, hogy nyitottak legyenek a világra, megismerjék és néven nevezzeék Európának és szűkebb hazájuknak, az Északi Sarkkör vidékének népeit és nyelveit is.

Források és etimológiai irodalom

- Bergsland, Knut 1977: Saamen kieli ja naapurikielet. Virittjä 81: 1–11.
- Bergland–Magga: Áarjelsaemien-daaroen baakoegærja – Sydsamisk-norsk ordbok. Ed. Knut Bergsland, Lajla Mattson Magga. Idut, Alta 1993.
- Carpelan, Christian 2002: Arkeologiset löydöt aikaportaina. In: Grünthal 2002: 188–212.
- Genetz, Arvid: Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäyhteitä. Toimitanut Arvid Genetz / Wörterbuch des kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben von Arvid Genetz. BFVS 50. Helsingfors 1891.
- Grundström, Harald: Lulelappsk ordbok på grundval av K. B. Wiklunds, Björn Collinderns och egna uppteckningar utarbetad av Harald Grundström. Med tysk översättning. – Lulelappisches Wörterbuch auf Grund von K.B. Wiklunds, Björn Collinderns und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Mit deutscher Übersetzung. [Band I., Fasc. 1–3: A–L 1–479; Band II., Fasc. 4–6: M– sinne 481–960; Band III, Fasc. 7–9: sintsanit–vuolätj 961–1440; Band IV, Fasc.10– 12. vuolatuht#t–höuri. Tillägg. Person- och släktnamn. Register. Efterskrift. Förklaringar. Grammatische Übersicht 1441–1920] Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala, Einar Munksgaard, København 1946–1954.
- Grünthal, Riho 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.
- Grünthal, Riho (toim.) 2002: Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180. SKS, Helsinki
- Halász: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Írta Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv VI. MTA, Budapest 1896.
- Hasselbrink: Oarj’elsaamien baaguogärjaa I–III. Tjeeleme Gustav Hasselbrink – Südlappisches Wörterbuch I–III. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink. [Band I. Grammatik/Wörterbuch. Å–Flytt’edh 1–496, Band II. Fnuske–Nuöggietidh 497–1020, Band III. Nuögie–Yvde. Bilder 1021–1488] Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:4. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala, 1981–1985.

- Huurre, Matti 1979: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Helsinki.
- Itkonen: Inarilappisches Wörterbuch I–III. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. [I. A–K 1–441, II. L–P 1–430, III. R– Y 1–460; Beispiele zur Flexionslehre. Norwegischlappisches Wortregister. Deutsches Wortregister] Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX, 1–4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1986–1989, 1991.
- Itkonen, Erkki 1960: Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis von Erkki Itkonen. Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen VII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Itkonen, T. I.: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II. Lexica Societatis Fenno-ugricae XV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1958.
- Jåma, Albert 2001: Norsk-sydsamisk ordliste. Gærjiste vaalteme, desember 2001. vers. 2. (www.hemnes.sapmi.net/Gaerjiste-vaalteme)
- Jämsä, Tuomo 1988: Lappi pakenee, lanta sikenee: *Lappi ja lappalainen* alkuperä. Sananjalka 30: 45–71. Turku.
- Karsten, T. E. 1936: Zu den ältesten Völker- und Ortsnamen der Ostseeländer. In: Helmut Arntz (Hrsg.), Germanen und Indogermanen II. Festschrift für Herman Hirt. Heidelberg. 471–492.
- Keresztes, László 1996: Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. In: Lars-Gunnar Larsson (Hrsg.) *Laponica et Uralica*. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.–23. April 1994. *Studia Uralica Upsaliensia* 26. Almqvist & Wiksell, Uppsala. 351–357.
- Keresztes László 1997: Questions on the linguistic relations between Lapps (Saamis) and their neighbours. In: Sirkka-Liisa Hahmo et al. (Hrsg.), *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Vorträge des Symposiums aus Anlass des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21–23. November 1996. Shaker, Maastricht. 145–150.
- Keresztes László 1999: Riho Grünthal: Livvistä liiviin. *Itämerensuomalaiset etnonyymit*. (Ism.) FUD 6: 159–162.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370, SKS, Helsinki. 40–46.
- Korhonen, Olavi: Bákko gir'je julevusámes dárrui-dáros julevusábmái / Lulesamisk svensk-svensk lulesamisk ordbok. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1979.
- Korkkanen, Irma 1975: The peoples of Hermanaric. *Jordanes, Getica* 116. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B 187. Helsinki.

- Kuruch: Саамско–русский словарь – Самь–ришш соагкнэхкь (Ред. Р. Д. Куруч) Русский язык, Москва, 1985.
- Lagercrantz: Lappischer Wortschatz von Eliel Lagercrantz. I–II. [Band I, a–o, II. p–v] Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI., Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1939.
- Lehtiranta: Yhteissaamalainen sanasto. (Toim. Juhani Lehtiranta.) MSFOu 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1989.
- Mosnikoff–Sammallahti: U'cc sääm–lää'dd sää'nn^eârjaž – Pieni koltansaame–suomi sanakirja (ed. Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahti). Jorgaleaddji Oy, Painopuoti, Vantaa, 1988.
- Nielsen: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Plmak, Karasjok og Kautokeino av Konrad Nielsen. I–III. – Lapp Dictionary based on the Dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino by Konrad Nielsen. [Vol. I. A–F; Vol. II. G–M, Vol. III. N–Æ] Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: skrifter XVII, 1-3, H. Aschenhoug & Co (W. Nygaard) Oslo 1932–1938.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl & Søn, Christiania.
- Sámi Atlas 1996: Geográfalaš ja historjjálaš kárttat (ed. H.R. Mathisen, S. Aikio, A. Henriksen). Keviselie, Romssavárdu [Tromsø].
- Sammallahti, Pekka: Sáme-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka 1989.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji, Kárášjohka/Karasjok.
- Sammallahti, Pekka 2002: Saamelaisten juuret. In: Grünthal 2002: 159–173.
- Sammallahti–Mosnikoff: Suomi–koltansaame sanakirja – Lää'd–sää'm sää'nn^e'rjj (ed. Pekka Sammallahti–Jouni Mosnikoff). Girjegiisá Oy, Ohcejohka, Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala, 1991.
- Schlachter: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie von Wolfgang Schlachter. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1958.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1–7. I–VII. SUS, Helsinki 1955–1981.
- Sköld, Tryggve 1961: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen I. Almqvist & Wiksells, Uppsala, 1961. Wörterverzeichnis, Uppsala [s.a.]
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (toim. U-M. Kulonen et al.) 1–3. [1. A–K; 2. L–P; 3. R–Ö] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.

Suomen väestön esihistorialliset juuret (toim. Jarl Gallén). Bidrag till Kännedom av Finlands Natur ock Folk. Helsinki 1984.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. (Hrsg von Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988, 1991.

Vilkuna, Kustaa 1957: *Kainuu – Kvenland*. Missä ja mikä? Helsinki.

Wiklund, K. B. 1911: Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland, be-lyst af ortsnamen. *Le monde orientale* V. Uppsala, 101–136; 175–196.

*

Names of Nordic peoples, languages and countries in Saamic (Lappish)

On the base of ethnonyms found in Saami (Lappish) we can clearly outline the periods in Scandinavian history: from the migration and nomadic way of life to the present official formation of states and establishment of borders. The Finns and the Carelians pushed the Lappish population to the North. Later the Finnish farmers drove them up further to the middle of the Scandinavian Peninsula. As a consequence the Lappish groups were in constant contact with the Finnish population. This is supported by most ethnonyms (*dárru*, *láddi*, *ruo·a*, *ruošša*). We can draw the following conclusion on the base of the short discussion:

1) The Lappish people call themselves *Saami* and they have still been using this name (endonym). The word *Lapp* used as an exonym has mainly pejorative meaning in the Scandinavian languages.

2) The people who are non-Lappish speakers are mentioned under various common names in the different historical periods. In this aspect the oldest is *dázza* 'Scandinavian, Danish–Norwegian–Swedish' that came from Scandinavian dialects from southwest, and is ethimologically close to the word *Danish*.

3) From east, mainly from Russian and through Finnish the word *dárru* 'non-Saami, Norwegian–Swedish–Finnish–Russian' came and was used as a common ethnonym. It referred to the farmers and their settled way of life.

4) Similarly the word *láddi* 'non-Lappish, Norwegian–Swedish–Finnish' refers to the same lifestyle, but at the same time it denotes the geographical location as well: the areas that can be found south and west of the Lappish one (Hålogaland, Finland, Jemtland, Kvenland etc.). This can be explained by *-land* the second part of the compound word.

5) The words with common ethimology Sweden and Russia (*Ruo·a*, *Ruošša*) are of Scandinavian origin and they entered Saami (Lappish) dialects through Finnish.

6) Besides the positive meaning names like (*dárru, láddi* 'farmer') we can find the names of some neighbour peoples which have a negative meaning (*čuhti, gárjel* 'enemy, robber, bear').

7) Sporadically, in certain vernaculars the name indicates the geographical location of the country (*Vuotna* 'Norvégia = Fjordcountry', *gáinolaš* 'Swedish, who live or lived on the coast of the Gulf of Bothnia').

8) The present official names of the countries are used in course books, on maps and in the press (*Norga, Sverije, Dánmárku*); for denoting countries and languages the older words are used (*Dáčča, Ruo··a*). As an exception we can mention a *Suopma* 'Finland', which compared to the rest of the countries has more tight connections with the Lappish.

9) Similar to the names of the previous group, new words were coined with common Scandinavian–Finnish language base and they are used mainly in textbooks and dictionaries. These words have not left any traces in the spoken language.

The fact that the Saami people become a nation has a very important role. On the one hand in preserving the old naming of countries and languages and, on the other hand it made them open to the world. Thus they could get to know the peoples and the languages in Europe, in their native land and in the North Pole area and give them their own Saami name.

LÁSZLÓ KERESZTES

Megjegyzések a finn és a magyar nyelv testrésznevet tartalmazó idiómáiról

Kajja MARKUS

Idiómák a mindennapi beszédben

A nyelvi kommunikáció során nemcsak egyszerű szavakat használunk, hanem beszédünket gyakran gazdagítjuk idiomatikus kifejezésekkel is. Ezek között sok a testrésznevet tartalmazó idióma¹ is. A *csupa fül vagyok* sokkal többet jelent, mint a *hallgatlak*, vagy a *torkig vagyok vele* hatékonyabb, mint az *elegem van belőle*. A *valakinek ég a lába alatt a talaj* távolságtartóbb, de egyben szemléletesebb kifejezés is, mint az, ha egyenesen megmondjuk, hogy mit vétett az illető.

Nemcsak az egyes emberek beszédében, hanem a nyilvános nyelvhasználatban is sok idióma használatos: a híradóban, az újságcikkekben gyakran hallhatunk és olvashatunk a mondanivaló kiszínezésére szolgáló idiómákat. „Az apja temetése után viszont *teljesen kicsúszik a lába alól a talaj*, és egy lopott kocsival a szakadékba hajt” – írja a Mozi DVD-honlap (www.mozidvd.hu/cikk/2144.html). „[...] a lótoszos tavacskákkal körülvett belső pavilonok, a hátsó csendes fenyvesek és a döbbenetes márványhajó valószínűleg *leveszi a lábáról* az előző nap érkezett külföldit” – olvashatjuk a Népszabadságban (www.nol.hu/cikk741083/, 2006 júl.10.). „Az Európai Bíróság ugyanis *szabad kezet ad* ilyen ügyekben a tagállamoknak – mondta lapunknak Gombkötő Bálint, a KPMG adómenedzsere” (www.nol.hu/cikk741083/, 2006. júl. 14.).

A sportközvetítésekben szintén gyakran találkozunk idiómákkal: „Szűk egy héttel a válogatott világbajnoki győzelme felett érzett eufórikus boldogság után *a feje tetejére állt* a futballvilág Olaszországban, miután a sportbíróság pénteken kihirdette az ítéletet a májusban kirobbant bundabotrány ügyében” – áll a Népszabadságban (www.nol.hu/cikk741083/, 2006 júl.15.). Szintén a Népszabadság írja: „vajon túlságosan kicsi és túlságosan gyors lesz a világ

¹ Az idióma röviden olyan kifejezés, amelynek jelentése nem pusztán a benne szereplő részek jelentésének összege, hanem annál több.

ahhoz, hogy *elvesztenék a talajt a lábuk alól?*” (www.nol.hu/cikk741083/409325, 2006. júl.1.) „*Elvesztették a fejüket, szinte vérben forgott a szemük* – kommentálta az eseményeket Torsten Frings” (<http://www.nemzetisport.hu/cikk/119977>, 2006. júl. 1.).

Az idiómák használatának okait többek között a következőkben látják a kutatók: figyelemfelkeltés, mondanivalónk hangsúlyosabbá tétele, esztétikusabb, illetve hatásosabb kifejezőmód. A beszélt nyelv, különösen a szleng nagyon gazdag idiomatikus szerkezetekben; meglehetősen durva kifejezéseket is lehet közöttük találni (lásd például Kari 1993:9). Új idiómák folyamatosan születnek, hiszen a régiek megkopnak, hétköznapiakká, klisékké válnak, egyszóval megunjuk őket. Más nyelvekből is vehetünk át idiómákat. Egy-egy idióma használatával kifejezhetjük például azt, hogy ki akarunk tűnni valamilyen csoportból, vagy éppen egy csoporthoz való tartozásunkat próbáljuk bizonyítani vele.

Az emberrel és testrészeivel kapcsolatban nagyon sok idiomatikus kifejezés alakult ki. Szinte naponta használunk olyan idiómákat, mint *érzékeny pont, fájó seb, töri a fejét, nem fér a fejébe, nincs szíve* vagy *majd kiugrik a szeme*. Az ember testrészei már korán az érdeklődés középpontjába kerültek. A *kéz* a leggyakrabban előforduló testrész a szimbolikában. Már a kőkori barlangrajzokon találkozunk a kezét ábrázoló motívumokkal. A kéz többféle jelentést szimbolizálhat; a kéz, illetve az ujjak pozíciójának változtatása a jelentéstartalmat pozitív vagy negatív irányba tolhatja el (Biedermann 2003: 174).

A meg van kötve a keze eredetileg ahhoz a babonás hithez kapcsolódik, amely a boszorkányoknak oldó-kötő képességet tulajdonított. *A nem tudja a bal kéz, mit csinál a jobb* viszont bibliai eredetű, és eredetileg a dicsekvés nélküli alamizsnálkodásra vonatkozott (Hadrovics 1995: 169). A leghíresebb példa talán az ártatlanság bizonyítására használt bibliai kifejezés: *mosom kezem(et)*. A kézen kívül más testrészeknek is gyakran szerepelnek idiómákban. Ha egész városrészeket bejárt valaki, azt mondhatjuk rá, hogy *nyakába vette a várost*. Amire nagyon kíváncsiak vagyunk, az *fúrja az oldalunkat*, amit pedig olyan jól tudunk, hogy már hallani is unjuk, az a *könyökünkön jön ki* (O. Nagy Gábor 2003: 11).

A láb nyoma már a történelem előtti időkben nagyra becsült jelkép volt. A láb érinti a földet, és régen azt hitték, hogy a láb a földre közvetítette az emberben lévő erőt. A föld birtokbavételét régen úgy fejezték ki, hogy az, aki új földet talált, rálépett és belenyomta a lába nyomát. Az ellenség feletti győzelem jeleként a győztes a lábával földre nyomta a vesztet. Már a klasszikus ókor óta, ha valaki *bal lábbal kelt föl*, az azt jelentette, hogy nem lesz szerencsés napja (Biedermann 2003: 86). Így tehát érthető, hogy a láb nagyon sok

idiómában szerepel. Például, ha valakinek nagyon rossz az egészségi állapota, magyarul azt mondhatjuk róla, hogy *fél lábbal már a sírban van*. Ezt hasonlóan fejezik ki finnül is: *olla toinen jalka haudassa* 'az egyik láb a sírban van'. A különbség – a magyarban *fél láb*, a finnben *egyik láb* – csak abból a szemléletből fakad, hogy a finnben a páros testrészeket többes számban használják, a magyarban pedig általában egyes számban. Ha valaki önálló, és a maga erejéből is boldogul, arra azt mondhatjuk magyarul, hogy *megáll a saját lábán*, és pontosan ugyanígy mondjuk finnül is: *seisoa omilla jaloillaan*.

Az idióma meghatározása

E cikkemben a testrészneveket tartalmazó idiómákkal foglalkozom. A kutatás kontrasztív szempontú; igyekszem összehasonlítani az ilyen típusú idiómákat a finn és a magyar nyelvben, továbbá szemantikai és stilisztikai szempontból is szeretném megvizsgálni őket, és rámutani arra, hogy mi a közös bennük és miben térnek el egymástól.

A görög nyelvből származó idióma (görögül *idioma*) szó eredetileg tulajdonságot, sajátzerűséget és valakire jellemző kifejezési módot jelent. A finn Auli Hakulinen és Jussi Ojanen terminológiai szótárában (1993:66) az idióma meghatározásánál figyelembe veszik a kifejezés alakját is és a jelentést is: az idióma egy bizonyos nyelvre jellemző, szerkezetét tekintve improduktív kifejezés, amelynek jelentésére nem mindig következtethetünk alkotórészei jelentéséből. A nyelvtudomány mai irányzatai többféleképpen foglalnak állást arról, hogy mi az idióma. A kutatók között konszenzus uralkodik abban a tekintetben, hogy az idiómák egyértelmű definiálása lehetetlen dolog. Az idióma fogalma mégis fontos segédeszköz lehet számunkra az idiomatikus nyelvhasználat ábrázolásakor, azzal a feltétellel persze, hogy először megegyezünk abban, mit is értünk az elnevezés alatt (Nenonen 2002: 3). A Magyar Értelmező Kéziszótár (2003) így határozza meg az idiómát: "Olyan frazeológiai egység, amelynek jelentése nem vezethető le a szavak (egymásra vonatkoztatott) jelentéséből". A finn Kaisa Häkkinen (2000: 12) szerint az idióma fogalma kiüresedik, ha automatikusan idiómának hívunk minden kifejezést, amelynek a jelentését nem lehet megjósolni a részeinek jelentése alapján. Szerinte az idiómák kiemelt ismertetőjeleként lehetne említeni különleges létrehozási módjukat a jelentés, a forma vagy mindkettő szempontjából.

Nunberg, Sag és Wasow (1994: 492–493) azt állítják, hogy az idiómát nem lehet egy vagy két tulajdonsága alapján definiálni. Ezért hat kritériumot adnak meg az idiómákkal kapcsolatban:

- a) Az idiómák konvencionálisak, mert a jelentésüket nem lehet megjósolni az egyes alkotórészek jelentése alapján.
- b) Az idiómáknak jellegzetes vonása bizonyos fokú szintaktikai merevség, kötöttség.
- c) A jellegzetes idiómák metaforák, metonímiák, hiperbolák vagy egyéb képes beszéd.
- d) Az idióma olyan kifejezésmód, amelyet egy tipikus helyzet vagy eset ábrázolására vagy implicit módon való megmagyarázására használunk.
- e) Az idiómák gyakran kapcsolódnak közvetlen stílusú, beszélt nyelvi használathoz.
- f) Az idiómák tipikusan affektív kifejezések: közvetítik a beszélő értékelő vagy affektív viszonyulását; az idiómákkal általában nem neutrális helyzeteket ábrázolunk, hanem azok többletinformációt tartalmaznak.

Az idióma terminust lehet tágabban vagy szűkebben értelmezni. Fernando (1996: 30–42) az idiomatikus kifejezések kontinuitására hívja fel a figyelmet. E kontinuumon az idiómák magját az ún. tiszta vagy tulajdonképpeni idiómák képezik. Ezek formailag kikristályosodott, legalább két szóból álló egységek, amelyek jelentése több vagy más, mint a szavak jelentésének összege. A következő fokozatot a szemi-idiómák alkotják. Ezekben legalább egy szót absztrakt jelentésben használunk, a többi pedig szó szerinti jelentésében szerepelhet. Az idiómák utolsó fokozatát az ún. szó szerinti idiómák képviselik. Ezek olyan idiomatikus kifejezések, amelyekre a forma állandósága és a korlátozott variálhatóság jellemző.

Idiómák nem születnek bármilyen jelentésterületen, hanem a jelentés konkrétsága, elterjedtsége és az emberhez való kapcsolata itt is központi előfeltétel (Mikone 2000: 23). A szomatikus idiómák alkotják az állandósult kifejezések egyik legrégebbi ismert rétegét.² Nincs talán a világon egyetlen olyan nyelv sem, amelyből hiányoznának. A szomatikus idiómák általános elterjedtsége azzal magyarázható, hogy saját testének működése – a különféle érzésekkel együtt – az ember által legközvetlenebbül érzékelhető dolog, és így nagyszerű kiindulópontot kínál a mondanivalót érzékletesen kifejező idiómák létrehozásához. Ezekre jó példák a testrészek elnevezéseiből született mértékkel kapcsolatos kifejezések (például a finn *silmänräpäyksensä*, az észti *silmapilkselt*, a német *im Augenblick*, a magyar *egy szempillantás alatt*). A legtöbb szomatikus idióma sok nyelvben olyan testrészeknevekhez kapcsolódik, amelyeknek a funkciója szembeötlően világos és fontos. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a grammatikalizálódás esetében is: a testrészek közül azok a fogalmak grammatikalizálódnak a legkönnyebben, amelyekhez

könnyen érthető funkció kapcsolódik (pl. fej, kéz), és kevésbé jellemző például a belső szervek – vese vagy lép stb. – nevei (Mikone 2000: 23–24).

A magyar szakirodalomban hagyományosan a szólás szót használják az idióma helyett. A Magyar Értelmező Kéziszótár (2003: 1275) meghatározása hasonló az idióma meghatározásához: „közkeletű, sajátos stílusértékű állandósult szókapcsolat (amelynek jelentése alkotó szavainak külön-külön vett jelentéseiből már nem érthető)”. A magyar szólásokkal behatóan foglalkozó nyelvész, O. Nagy Gábor (1985: 8) szerint a szólás „több szóból álló kifejezés”.

Forgács (2007: 20–21) szerint a frazeológiai vizsgálat körébe azok a szóképzési egységek tartoznak, amelyek a következő tulajdonságokkal rendelkeznek:

1. polilexikalitás (a frazeológiai egységek legalább két szó kapcsolatai)
2. lexikális rögzültség (a kifejezés elemei szóképzési egységet alkotnak: elemeik sorrendje és morfológiai alkata is nagyrészt kötött)
3. idiomatikusság (szűkebb értelemben vett frazeológiáról akkor beszélünk, ha az előbbi két kritérium egy harmadikkal is kiegészül: az idiomatikusság szempontjával; a szerkezet tagjainak jelentése nem kompozicionális, azaz nem vezethető le az összetevőik jelentésének összegzése révén; ezeket szoktuk idiómának nevezni).

Magyarul az idióma szót inkább csak kétnyelvű szótárakkal kapcsolatban szokták emlegetni, de Forgács (2007: 21) arra hívja fel a figyelmet, hogy például az angolban az *idiom* kifejezés ennél sokkal tágabb értelemben, nagyjából a görög eredetiéhez hasonló 'sajátos kifejezésmód, fordulat' jelentésben használatos.

Dolgozatomban a nemzetközi szakirodalomnak megfelelően az *idióma* kifejezést használom. E cikk kiindulópontjául a következő definíció szolgál: az idióma formailag kikristályosodott, (általában) legalább két szóból álló egység, amelynek jelentése több vagy más, mint a szavak jelentésének összege (lásd például Häkkinen 2000, Magyar Értelmező Kéziszótár 2003). Az idiómákkal rokon kifejezések a közmondások. A közmondások szerkezetüket tekintve mégis szilárdabbak, mint az idiómák. Szerkezetileg a legvilágosabb különbség az idiómák és a közmondások között az, hogy az idiómák általában szó szerkezetek, míg a közmondások egész mondatok. Ez utóbbiak nem csupán nyelvi és stilisztikai eszközei a beszédnek, hanem egész gondolatokat is kifejeznek (O. Nagy Gábor 1985: 15). E cikkemben az idióma kategóriába belevettem a konvencionális hasonlatokat is, pl. *áll, mint akit fejbe vertek*. Ezzel szemben a közmondásokat kihagytam (például *Lassan járj, tovább érsz!*).

A testrésznevekhez kapcsolódó magyar és finn idiómák csoportosítása

A testrészekkel kapcsolatos idiómákat Bárdosi Vilmos és Kiss Gábor Szólások (2005) című könyvéből választottam. A finn megfelelőket jórészt Erkki Kari (1993) *Naulan kantaan* ('Fején találja a szöget') című frazeológiai szótárból és a *Veikö kissa kielen?* ('Elvitte a macska a nyelvedet?') című, Varga Judit és Sirkka Saarinen (2000) által írt finn–magyar frazeológiai szótárból gyűjtöttem. Jelen cikkemben csak a fejjel, a szemmel és a kézzel (tenyérrel) kapcsolatos idiómákkal foglalkozom. A legtöbb nyelvben éppen a fej, a szem és a kéz alkotja az idiómákban szereplő testrésznevek fő hármását (Aki-moto 1994).

A testrészneveket tartalmazó idiómák összehasonlítása egyrészt azért érdekes, mert két rokon nyelvről van szó. Sipőcz Katalin (2000: 102) szerint az uráli nyelvek testrészneveit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szemantikai jellemzők egyik csoportja az emberi gondolkodás és világfelfogás, valamint a lexikai strukturálódás általános vonásaiból következik. A szemantikai jellemzők másik csoportja alapvetően areális vonásokat tükröz. Másrészt az idiómák sok problémát okozhatnak a fordítás szempontjából is. Az idiómák fordításánál gyakran kell a fordítóknak teljes átalakításhoz folyamodniuk, hiszen az azonos jelentésű idiómák nyelvenként más és más elemekből állhatnak (Klaudy 1999: 144). Az idiómák sokat veszíthetnek kifejezőerejükből, ha például a másik nyelvben nem sikerül idiómával fordítani őket. Az idegen nyelveket tanulóknak is nehéz lehet az idiómák elsajátítása, mert az idiómák több lexémából állnak, sőt bizonyos idiómák egy nyelven belül is variálhatók, pl. a finn *kulkea/uuda vastavirtaan* ('jár/úszik az ár ellen'). Az idiómákat tudatosan is lehet variálni, például adhatunk hozzájuk bővítményeket, mint ahogy a következő finn idiómában: *iskeä kirveensä kiveen – iskeä rajusti kirveensä kiveen* (szó szerint 'belevágja a kőbe a baltáját' – 'erősen belevágja a kőbe a baltáját', jelentése pedig 'valaki melléfog' – 'valaki alaposan melléfog'). A variabilitás akár új idiómák születhetéséhez is vezethet, noha az idiómák egyik alaptulajdonsága a stabilitás, így általában nem jellemző rájuk a produktivitás (Ingo 2000: 34).

Két különböző nyelv frazémainak összehasonlítása során különféle ekvivalenciatípusok állíthatók fel. Forgács (2007: 249) szerint általában a következő négy megfeleléstípust szokták megkülönböztetni:

- frazeológiai ekvivalencia;
- lexikális megfelelés;
- a megfelelés teljes hiánya (nulla ekvivalencia, a parafrázis);
- látszólagos megfelelés (pszeudoekvivalencia, faux amis).

Frazeológiai megfelelésen azt értjük, hogy az egyik nyelvben előforduló frazeológiai egységnek a másikban is frazeológiai egység felel meg. Teljes ekvivalenciáról beszélhetünk akkor, amikor a két kifejezés szerkezetileg és jelentésében is pontos megfelelője egymásnak. Kisebb-nagyobb eltérések lehetnek köztük, amelyek érinthetik a kifejezés formai oldalát, de a jelentésoldalt is: lehetséges, hogy az egyik nyelvben a kifejezésnek az egyező jelentések mellett vannak másodlagos jelentései is vagy a két fordulat eltérő stílusréteghez tartozik. Az is előfordulhat, hogy két nyelv teljesen különböző kifejezésekkel fejezi ki ugyanazt a jelentéstartalmat. Ezekben az esetekben beszélhetünk részleges ekvivalenciáról (Forgács 2007: 249). A részleges ekvivalenciának sokféle megnyilvánulási formája lehet. Az egyik leggyakoribb eset az, hogy a szerkezetek szó szerinti jelentése eltér, mivel a bennük szereplő komponensek között nincs teljes egyezés. Ekkor lexikális variabilitásról beszélhetünk. Lexikális megfelelésről viszont akkor beszélhetünk, amikor az egyik nyelvben meglévő frazeológiai egységnek a másikban nem frazéma felel meg, hanem csupán egyszerű vagy összetett lexéma. A megfelelés hiányáról akkor beszélünk, ha az egyik nyelv frazeológiai egységének a másik nyelvben semmilyen megfelelése nem létezik. Ilyenkor valamilyen körülírással lehet csak visszaadni a kifejezés jelentését, illetve használati körét. Látzólagos megfelelésről akkor beszélünk, amikor a két nyelvben formailag egyező frazémák fordulnak elő, de a jelentésük teljesen eltér egymástól (Forgács 2007: 249–265). A megfeleléstípusok tekintetében különféle paramétereket kell figyelembe venni, így például a szókapcsolat denotatív, illetve szó szerinti jelentését, szintaktikai szerkezetét, konnotációit, stílusértékét és szintaktikai funkcióit (Forgács 2007: 248).

A jelen dolgozatomban a Forgács (2007) által említett kritériumok alapján vizsgálom meg a testrésznevekkel kapcsolatos magyar és finn idiómákat, s a következő 5 csoportba sorolom őket: teljes ekvivalencia, részleges ekvivalencia, funkcionális ekvivalencia, lexikális megfelelés, pszeudoekvivalencia.

A Bárdosi–Kiss-féle szótárból főként azokra a testrészneveket tartalmazó idiómákra összpontosítok, amelyek valamilyen idiómával fordíthatók finnre. Azok közül a kifejezések közül, amelyek nem fordíthatók idiómákkal a finnben, csak néhány példát hozok.

1. Teljes ekvivalencia

1/1.	<i>valakinek a jobb keze</i>	~	<i>(olla) jonkun oikea käsi</i>
1/2.	<i>kéz a kézben</i>	~	<i>käsi kädessä</i>
1/3.	<i>bemocskolja a kezét</i>	~	<i>liata/tahria kätensä</i>

1/4.	<i>megkéri valakinek a kezét</i>	~	<i>pyytää jonkun kättä</i>
1/5.	<i>mossa kezeit</i>	~	<i>pestä kätensä</i>
1/6.	<i>nem tudja a bal kéz, mit csinál a jobb</i>	~	<i>vasen käsi ei tiedä, mitä oikea tekee</i>
1/7.	<i>jó kezekben van</i>	~	<i>olla hyvissä käsissä</i>
1/8.	<i>az erős kéz politikája</i>	~	<i>lujan käden politiikka</i>
1/9.	<i>nem fér valakinek a fejébe</i>	~	<i>ei mahdu/mene jonkun päähän</i>
1/10.	<i>vakarja a fejét</i>	~	<i>raapia päätään</i>
1/11.	<i>használja a fejét</i>	~	<i>käyttää päätään</i>
1/12.	<i>kiszellőzteti a fejét</i>	~	<i>tuulettaa päätään</i>
1/13.	<i>felnyitja vkinek a szemét</i>	~	<i>avata jonkun silmät</i>
1/14.	<i>szemtől szembe</i>	~	<i>silmästä silmään</i>
1/15.	<i>szemmel tart valakit</i>	~	<i>pitää jotakuta silmällä</i>

Ezeknél a példánál az idiómák mind a szerkezeti, mind a jelentésoldal tekintetében tökéletesen egyeznek (azonos a denotatív, a literális és a konnotatív jelentésük, ugyanabban a nyelvi regiszterben használatosak, ugyanahhoz a stílusréteghez tartoznak és teljes szerkezeti kongruenciát is mutatnak, tehát itt teljes ekvivalenciáról van szó (vö. Forgács: 2007: 249).

A kéz szó képi jelentései fejlődésének legfontosabb alapja az emberi kéz központi szerepe az ember fizikai létében. Emiatt a kézre utaló szavak nagyon gazdag forrásaivá válnak az emberi fogalmak – mint például a birtoklás és a hatalom – metaforikus kifejezéseinek, valamint ezeknek a nyelv saját eszközein alapuló fejlődésének is (Ojutkangas 2001: 188). Amikor ugyanazt a gondolat tartalmat fejezzük ki a magyarban és a finnben ugyanazt a testrésznevet tartalmazó idiómával, gyakran más nyelvben is meglelhető, ún. általános érvényű idiómával van dolgunk. Ezek közül sok a Bibliából származik, pl. a *mossa kezeit* vagy *a nem tudja a bal kéz, mit csinál a jobb*.

A felsorolt példák szemantikailag és stilisztikailag megegyeznek: a testrész teljesen ugyanaz és az igék dinamikája azonos (például *mos – pestä, ver – takoa, fér – mahtua, vakar – raapia*). A legtöbb példában (11 esetben) a magyarban harmadik személy szerepel az idiómában, s a finnben ennek infinitívuszos szerkezet felel meg, amely mutatja, hogy az igék szótári alakja a magyarban a harmadik személy, a finnben pedig az infinitívuszos. Ezek a magyar és finn idiómák szerkezetileg és jelentésben is pontos megfelelői egymásnak. A stilisztikai árnyalatokat a fordítás szempontjából is tökéletesen vissza lehet adni.

2. Részleges ekvivalencia

- 2/1. *valakinek a kezében futnak össze a szálak ~ pitää kaikki langat käsissään* 'minden fonalat a kezeiben tart'
- 2/2. *dörzsöli a kezét ~ hieroa käsiään* 'dörzsöli a kezeit'
- 2/3. *valakinek a tenyeréből eszik ~ syödä jonkun kädestä* 'valakinek a kezéből eszik'
- 2/4. *önkezevel vet véget az életnek ~ kuolla oman käden kautta* 'a saját keze által hal meg'
- 2/5. *valakinek a keze ügyébe esik vmi ~ olla käden ulottuvilla* 'a kéz elérhetőségében van'
- 2/6. *szabad kezet ad/kap ~ antaa/saada vapaat kädet* 'szabad kezeket ad/kap'
- 2/7. *üres kézzel ~ tyhjin käsin* 'üres kezekkel'
- 2/8. *kinyújtja a kezét valaki felé ~ ojentaa auttava kätensä* 'segítő kezét nyújtja'
- 2/9. *a tenyerén hord/hordoz valakit ~ pitää kuin kukkaa kämmenellä* 'úgy tartja, mint a virágot a tenyerén'
- 2/10. *kicsúszik a kezéből ~ liukua käsistä* 'kicsúszik a kezeiből'
- 2/11. *a két keze munkája után él ~ elää kätensä työllä* 'a kezei munkájával él'
- 2/12. *valakinek a kezére kerül ~ joutua jonkun käsiin* 'valakinek a kezeibe kerül'
- 2/13. *ha száz keze volna, akkor se volna elég ~ jollakulla on vain kaksi kättä* 'valakinek csak két keze van'
- 2/14. *meg van kötve a keze ~ kädet ovat sidotut* 'a kezek meg vannak kötve'
- 2/15. *egyik kezén is számolhat ~ voi laskea vaikka yhden käden sormin* 'akár egyik kéz ujjaival is számolhat'
- 2/16. *a kezét nyújtja ~ antaa kätensä jollekulle* 'a kezét adja valakinek'
- 2/17. *eltűnik valakinek a kezén ~ ei pysy (jonkun) käsissä* 'nem marad valakinek a kezén'
- 2/18. *fél kézzel ~ yhdellä kädellä* 'egy kézzel'
- 2/19. *hosszú valakinek a keze ~ jonkun kädet ulottuvat pitkälle* 'valakinek a keze messzire elér'
- 2/20. *erős kézzel fog ~ rangaista ankaralla kädellä* 'szigorú kézzel büntet'
- 2/21. *puszta kézzel ~ paljain käsin* 'puszta kezekkel' *jól áll valakinek a kezében valami ~ pysyy hyvin kädessä* 'jól megmarad kézben'
- 2/22. *kezében tartja a gyeplőt ~ pitää ohjakset käsissä* 'kezekben tartja a gyeplőt'

- 2/24. *kemény kézzel bánik valakivel ~ kohdella jotakuta kovakouraisesti*
'kemény marokkal bánik valakivel'
- 2/25. *két kézzel kap az alkalmon ~ tarttua tilaisuuteen kaksin käsin* 'két kézzel ragadja meg az alkalmat'
- 2/26. *kiad a kezéből ~ luovuttaa käsistään* 'kiad a kezeiből'
- 2/27. *széttárja a kezét ~ olla kädet levällään* 'kezeket széttárva van'
- 2/28. *valakinek elér a keze valahova ~ jonkun kädet ulottuvat johonkin*
- 2/29. *valakinek a keze nyoma meglátszik valahol ~ jonkun kätten jälki näkyy jossakin*
- 2/30. *kezét tördeli ~ väännellä käsiään*
- 2/31. *amit egyik kezével ad, a másikkal visszaveszi ~ antaa toisella kädellä ja ottaa toisella kädellä* 'ad az egyik kézzel, elvesz a másik kézzel'
- 2/32. *fejfel megy a falnak ~ iskeä päätä seinään* 'veri a fejt a falba'
- 2/33. *valaki a fejébe vesz valamit ~ saada päähänsä* 'fejébe kap'
- 2/34. *töri a fejt ~ ajatella/miättä päänsä puhki* 'szétgondolkodja/szételmélkedik a fejt'
- 2/35. *(fel)emelt fejfel ~ pää pystyssä* 'fej felemelve'
- 2/36. *a fejébe száll a dicsőség ~ menestys nousee päähän* 'a fejbe száll a siker'
- 2/37. *felüti a fejt ~ nostaa päättään* 'felemeli a fejt'
- 2/38. *nem veszti el a fejt ~ pitää päänsä kylmänä* 'hidegen tartja a fejt'
- 2/39. *a fejt teszi valamire ~ antaa/panna päänsä pantiksi* 'zálogba adja/teszi a fejt'
- 2/40. *a maga feje után ~ omin päin* 'saját fejfel'
- 2/41. *örök nyugalomra hajtja a fejt ~ laskea päänsä ikuiseen lepoon* 'letevzi a fejt az örök pihenésre'
- 2/42. *a feje tetején áll ~ olla pääläellaan* 'a feje tetején van'
- 2/43. *kong valakinek a feje az ürességtől ~ pää kumisee tyhjyyttään* 'kong a fej az ürességétől'
- 2/44. *összedugják a fejüket ~ lyödä viisaat päänsä yhteen* 'összedugják az okos fejüket'
- 2/45. *lóg valakinek a feje ~ olla pää painuksissa* 'le van csüggesztve a fej'
- 2/46. *belilul/vörös valakinek a feje ~ jonkun pää on punainen* 'valakinek vörös a feje'
- 2/47. *gyönyörködteti a szemet ~ hivellä silmää* 'simítgatja a szemet'
- 2/48. *majd kisül a szeme a szégyentől ~ hävetä silmät päästään* 'kiszégyelli a szemeket a fejből'
- 2/49. *valakinek hátul is szeme van ~ jollakulla on silmät selässäkin* 'valakinek a hátán is szemek vannak'

- 2/50. *szemet vet valakire/ valamire ~ iskeä silmänsä johonkuhun/johonkin* 'valakire vagy valamire üti a szemeit'
- 2/51. *ferde szemmel néz valakire vagy valamire ~ katsella jotakuta tai jotakin karsain silmin* 'ferde szemekkel nézeget valakit vagy valamit'
- 2/52. *nagy szemekkel ~ silmät pyöreinä* 'kerek szemekkel'
- 2/53. *lelki szemei előtt lát valamit ~ nähdä jotakin sielunsa silmillä* 'a lelke szemeivel lát valamit'
- 2/54. *félt valakit vagy valamit, mint a szeme fényét ~ varjella jotakuta tai jotakin kuin silmäteräänsä* 'öriz valakit vagy valamit, mint a szemobogarat'
- 2/55. *keresztben áll valakinek a szeme ~ olla silmät ristissä* 'keresztben vannak a szemek'
- 2/56. *kikaparja valakinek a szemét ~ repiä silmät päästä* 'kitépi a szemet a fejből'
- 2/57. *csupa szem (és fül) ~ pelkkänä silmänä (ja korvana)* 'csupa szemként 'és fülként'

Ebben a csoportban nagyjából azonos összetevők mellett, de általában egy kicsit más szintaktikai szerkezetben valósul meg a mondanivaló kifejezése, ezért itt részleges ekvivalenciáról van szó.

A példák legtöbbje ugyanazt a gondolattartalmat fejezik ki ugyanazokkal a testrésznevekkel. A példák stilisztikailag és szemantikailag is igen közel állnak egymáshoz mind a két nyelvben. A lexikális anyag is lefedi a szavak denotációját: 17 példában az idióma teljesen ugyanazt az igét tartalmazza, és a nyelvtani szerkezetek is elég közel állnak egymáshoz. Helyenként a magyarban dinamikusabb ige szerepel, például a magyar *fut* ~ a finn *pitää* 'tart' (2/1.), *esik* ~ *olla* 'van' (2/5.), *hord(oz)* ~ *pitää* 'tart' (2/9.), *felel* ~ *nostaa* 'felel' (2/34.), *áll* ~ *olla* 'van' (2/39.). Stilisztikai többlet mutatkozik néhány példánál a finnben: a magyarban *kinyújtjuk a kezünket* (2/8.), finnül *segitő* kezét nyújtunk, a magyarban a *tenyerünkön hordunk valakit*, a finnben pedig *mint virágot* a tenyerünkön tartunk valakit (2/9.). Ha nagyon gondolkodunk, a magyarok *török a fejüket*, a finnek *szétgondolják a fejüket* (2/31.). A finnben *hidegen* tartjuk a fejünket, amikor kínos helyzetben nyugodt marad valaki, magyarul pedig az ember *nem veszi el a fejét* akkor (2/35.). Ha finnül nagyon biztosak vagyunk valamiben, a fejünket *zálogba* adjuk, a magyarban viszont az ember *a fejét teszi valamire* (2/36.). Ennél a csoportnál is látszik, hogy a fej – mint az egyik legfontosabb testrész – sok idióma alapját képezi.

Ahogy Hadrovics László (1995: 162) írja, a fej szó különböző ragokkal és névutókkal ellátva (határozói, birtokosi funkcióban) gyakran létesíthet állandósult szókapcsolatokat. A kéz szó szintén sok példában szerepel. A hatalom kifejezésére használhatjuk például *valakinek a kezében futnak össze a szálak* idiómát. A magyarban *összedugjuk a fejünket*, ha együtt gondolkodunk egy probléma megoldásán, finnül az *okos fejünket dugjuk össze* (2/41.). A magyar példákban feltűnő, hogy több birtokos szerkezet van. Ez egyébként is általános a szomatizmusoknál a magyarban (*nem fér a fejébe, valaki a fejébe vesz valamit, töri a fejét, nem lát a szemétől*).

3. Funkcionális ekvivalencia

- 3/1. *megmossa valakinek a fejét ~ haukkua joku silmät ja korvat täyteen* 'szid valakit szemeket és füleket teli'
- 3/2. *fej fej mellett ~ rinta rinnan* 'mell mell mellett'
- 3/3. *szemébe hazudik valakinek ~ valehdella jollekulle vasten kasvoja* 'az arc felé hazudik valakinek'
- 3/4. *szemébe mond valamit ~ sanoa jotakin jollekulle päin naamaa* 'a popája felé mond valamit vkinek'
- 3/5. *megy, amerre a szeme lát ~ kulkea minne nokka näyttää* 'arra jár, amerre az orr (tkp. a csőr) mutat'
- 3/6. *nem lát a szemétől ~ ei näe nokkaansa pidemmälle* 'nem lát távolabb az orránál (tkp. csőrénél)'
- 3/7. *enyves valakinek a keze ~ pitkäkyntinen* 'hosszú körmű'
- 3/8. *megégeti a kezét ~ polttaa näppinsä* 'megégeti a ujjbegyeit'
- 3/9. *ismeri, mint a tenyerét ~ tuntea kuin viisi sormeaan* 'ismeri, mint az öt ujját'
- 3/10. *szemet huny valami felett ~ katsoa läpi sormien* 'az ujjakon át néz'
- 3/11. *kiesik valakinek a kezéből a kapanyél ~ kuolla saappaat jalassa* 'meghal a csizmák a lábon'
- 3/12. *kezét-lábát töri valakiért/valamiért ~ olla mielin kielin* 'lélekkel-nyelvvvel van'
- 3/13. *véres valakinek a keze ~ tahrata kätensä vereen* 'bepiszkolja a kezét vérrel'
- 3/14. *leharapja valakinek a fejét ~ repiä silmät jonkun päästä* 'kitépi a szemeket valakinek a fejéből'
- 3/15. *megkeni valakinek a kezét ~ voidella jotakuta* 'megken valakit'
- 3/16. *valakinek tiszta a keze ~ jollakulla on puhtaat jauhot pussissa* 'valakinek tiszta liszt van a zacskóban'

- 3/17. *kesztyűs kézzel bánik valakivel ~ kohdella jotakuta silkkihansikkain*
'selyemkesztyűvel bánik vkivel'
- 3/18. *valakinek a kezében van a marsallbot ~ heiluttaa tahtipuikkoa* 'lóbálja a marsallbotot'
- 3/19. *két kézzel hajigálja/szórja a pénzt ~ heittää rahaa taivaan tuuliin* 'az égi szelekbe dobál a pénzt'
- 3/20. *a maga feje után megy ~ menetellä oman mielensä mukaan* 'a saját kedve szerint jár el'
- 3/21. *menő fej ~ menevä tyyppi* 'menő alak'
- 3/22. *a fejébe vés ~ painaa mieleen* 'az észbe nyom'
- 3/23. *elveszti a fejét ~ menettä malttinsa* 'elveszíti a türelmét'
- 3/24. *megfordul vkinek a fejében ~ käydä mielessä* 'jár az eszében'
- 3/25. *a fejére esett ~ olla kuin puusta pudonnut* 'úgy van, mintha leesett volna a fáról'
- 3/26. *a fejére olvas ~ antaa jonkun kuulla kunniansa* 'hagyja, hogy valaki hallja a becsületét'
- 3/27. *a fejével játszik ~ tehdä jotakin henkensä kaupalla* 'az élete árán csinál valamit'
- 3/28. *hagyja, hogy a fején táncoljanak ~ suostua kynnysmatoksi* 'hagyja, hogy lábtörlőnek használják'
- 3/29. *kopog a szeme az éhségtől ~ nälkä, että näköä haittaa* 'éhes, hogy zavarja a látást'

Itt az idiómák mögött ugyanaz a kognitív kép található. Az első 15 idiómában testrésznév szerepel, de nem ugyanaz. Amikor a magyarban és a finnben más testrészt tartalmazó idiómáról van szó, a testrészek mégis elég közel állnak egymáshoz (*fej – orr, fej – mell, fej – arc, szem – pofa, szem – orr, kéz – ujj, tenyér – ujj*) és ugyanaz a testrész felel meg több példában (*fej – orr, fej – arc, kéz – ujj*). Az igék dinamikája hasonló, ugyanúgy az idiómák nyelvtani szerkezete. Ennek ellenére néhol stilisztikai különbségek találhatók: a finn példákban több beszélt nyelvi és nyelvjárási alak fordul elő (*nokka ~ csőr, naama ~ pofa, näppi ~ ujjbegy*). A 3/10. (*szemet huny valami felett – az ujjakon át néz*) példában a szem és az ujj egymástól távolabb eső testrészek, de itt tulajdonképpen az ujjaknak a szem elé való emeléséről van szó. A két nyelv idiómái gondolattartalmukat illetően azonban hasonlóak. A 3/15.–3/29. példákban a magyar idiómának a finnben is idióma felel meg; a különbség abban rejlik, hogy a finn idióma nem tartalmaz testrészt. Az idiómák gondolati tartalmukat tekintve mégis egyezést mutatnak, s bár a finn példákban testrészt nem találunk, abban a legtöbbször mégis képviselve van a magyar

idiómában szereplő testrésznévhez kapcsolódó valamely funkció, pl. a *fej* szó párjaként a *kedv, ész, türelem* szerepel – mindezek a fej belsejében lévő dolgok vagy ott lejátszódó jelenségek nevei. A testrésszel közvetlen érintkezésben álló tárgy neve pótolja a testrészt többek között a következő idiómákban: a *kesztyűs kézzel bánik valakivel* párja a finnben a *selyemkesztyűvel bánik valakivel* (3/17.) – ennél a példánál a kéz implicit módon van jelen.

4. Lexikális megfelelés

- 4/1. *valakinek a keze alá dolgozik ~ avustaa jotakuta* 'segít valakinek'
- 4/2. *a kezére pályázik ~ pyrkiä jonkun aviomieheksi* 'igyekszik valakinek a férjévé válni'
- 4/3. *elnyeri valakinek a kezét ~ saada joku omakseen* 'valakit sajátjának kap'
- 4/4. *összecsapnak valakinek feje fölött a hullámok ~ joutua toivottomaan tilanteeseen* 'reménytelen helyzetbe kerül'
- 4/5. *sír valakinek a kezében a munka ~ tehdä työtä huonosti ja haluttomasti* 'rosszul és kedvetlenül dolgozik'
- 4/6. *benő valakinek a feje lágya ~ vakavoitua* 'komolyabbá válik'
- 4/7. *beköti valakinek a fejét ~ ottaa vaimoksi* 'feleségül vesz'
- 4/8. *valakinek nehéz feje van ~ pölkypää* 'tuskófej'
- 4/9. *kilopja valakinek a szemét is ~ varastaa kaikki* 'mindent ellop'
- 4/10. *begyepesedett fejű ~ patavanhoillinen* 'nagyon régimódi'

A magyar idiómának a finnben nem idióma felel meg ezeknél a példáknál. Ezeket vagy egyszerű vagy összetett lexémával lehet visszaadni. Itt két idiómának a finn megfelelője csak egy szó (4/8., 4/10.): *valakinek nehéz feje van ~ pölkypää* (*tuskófej*: kemény, nehéz fejű valaki), *begyepesedett fejű ~ patavanhoillinen*: nagyon régimódi valaki. Némely kutatók ezeket is az idiómák közé sorolják, de mivel nem két szóból álló egységek, nem veszem idiómának ezeket. Mégis elég közel áll a mögöttük húzódó kognitív minta, és nagy a kifejező erejük. Itt a lexémákban sincsenek képviselve testrésznevek (egy kivétel a *tuskófej*). Ezeknél a példáknál néha látszik, hogy az idióma képi háttere valós helyzetre épül, például a *beköti valakinek a fejét* (4/7.) arra a régi magyar szokásra utal, hogy a férjhez menő lány fejére kendőt kötöttek, amelyet asszonyként ezentúl viselnie kellett. Mivel Finnországban a férjhez menéshez nem kapcsolódott ilyenféle rituálé, ezért ennek nyomát idiomatikus kifejezésben hiába keresnénk.

5. Látszólagos megfelelés (pszeudoekvivalencia, faux amis)

- 5/1. *hozzátapad valakinek a kezéhez* ~ *tarttua käteen* 'hozzátapad a kézhez'
 5/2. *kienged a kezéből* ~ *päästää käsistään* 'kienged a kezeiből'
 5/3. *valaki a fejébe vesz valamit* ~ *ottaa päähän* 'vesz a fejébe'
 5/4. *a fejről a talpára állít* ~ *tutkia kiireestä kantapäähän* 'fejtetőtől a talpig kutat'

Ebbe a csoportba olyan idiómák kerültek, amelyek első ránézésre azonosnak látszanak a két nyelvben, de ettől függetlenül mást jelentenek. A fordítás szempontjából igen komoly feladatot adó csoport, mivel majdnem szóról szóra ugyanúgy épül fel az idióma szerkezete a két nyelvben, de jelentésük teljesen más. A magyar *hozzátapad valakinek a kezéhez* idiómának az a jelentése, hogy 'ellop valamit', a finn látszólagos megfelelője viszont az, hogy a boltban vásárol olyasmit, amire nem lenne feltétlenül szüksége (pl. ruhát, drága ételeket stb; tehát fölösleges dolgokat vásárol). A magyar *kienged a kezéből* idiómának két jelentése van: 1. 'hagyja, hogy valaki elmeneküljön hatalma vagy uralma alól', 2. 'hagyja, hogy megfosszák valamitől'. A finn idióma szintaktikailag ugyanúgy épül fel, de mást jelent: 'jó lehetőséget nem használ ki'. Ha a magyarban *valaki a fejébe vesz valamit*, akkor elhatároz valamit. Finnül a szó szerinti, birtokos személyjel nélküli alak azt jelenti, hogy valami nagyon dühít valakit. A magyarban a *fejről/(a feje tetejéről) a talpára állít* azt jelenti, hogy 'megfordít', a finnben a *kiireestä kantapäähän* (szó szerint: feje tetejétől a talpáig) azt jelenti, hogy 'egészen, teljesen'. Mivel a magyar külső helyhatározós formának a finnben többször is belső helyhatározós ragok felelnek meg, ezért azt gondolhatnánk, hogy a két kifejezés itt is ugyanazt jelenti, pedig jelentésük távol áll egymástól. Ezek a megtévesztően hasonlító idiómák nemegyszer fordítási hibákat is okoznak.

Végezetül

Megvizsgálván a két rokon nyelv testrésznévhasználatát az idiómákban, az anyag többsége azt mutatja, hogy nagyon sok esetben mind a két nyelvben vagy ugyanaz a testrész vagy hasonló testrész szerepel. Figyelemreméltó az is, hogy szemantikailag és stilsztikailag mennyire átfogóan megfelelnek egymásnak az idiómák. Ezek között az idiómák között természetesen sok olyan van, amely idegen nyelvből került bele mind a magyarba, mind a finnbe, és egyezésük ennek köszönhető; jelen írásomban azonban az idiómák származásával nem foglalkozom behatóbban.

A fent elemzett idiómák stílusértékükre nézve is nagyon hasonlóak. Az idiómák eredete a legtöbbször valamilyen valós helyzet vagy történés, ezért

idegen nyelvű beszélők számára első látásra szemantikailag érthetetlennek tűnhetnek, magyarázatot követelhetnek. A fordítók számára az idiómák fordítása komoly feladat; törekedniük kell arra, hogy idiómát – amennyiben lehetséges – idiómával fordítsanak, hogy a fordítás nyelvileg ne váljon szegényebbé. Amikor az idiómapárokat gyűjtöttem a Bárdossi–Kiss-szótárban, sok olyan magyar idiómát találtam, amely nem fordítható idiómával a finnben. Ezekből tíz példát választottam. Mivel a magyar és a finn nyelvnek igen gazdag idiómakészlete van, a fordítóknak bő választék áll rendelkezésükre a megfelelő fordítás megtalálásra, azonban ennek a kis anyagnak a vizsgálatakor is észrevehettük, hogy a pontos fordítás milyen körültekintő munkát igényel. A fordításba (látszólag) beleillő idiómát több szempontból meg kell vizsgálni, mielőtt biztosak lehetünk abban, hogy a fordítás nyelvtanilag, stilisztikailag és szemantikailag is pontos lesz. Az idiómák sokat árulnak el a nyelv és kultúra gondolkodási módjáról; nélkülük soha nem vagyunk képesek természetesen társalogni egy-egy idegen nyelven. Az idiómákat a nyelvtanulás szempontjából nézve megállapíthatjuk, hogy azok elsajátítása és el-sajátíttatása sem könnyű feladat.

Irodalom

- Akimoto, Minoji 1994: A typological approach to idiomaticity. The 20th LACUS Forum 1993. 459–467.
- Bárdosi, Vilmos–Kiss Gábor 2005: Szólások. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Biedermann, Hans 2003: Suuri symbolikirja. WSOY, Juva.
- Fernando, Chitra 1996: Idioms and idiomacity. Oxford University Press. Hong Kong.
- Forgács Tamás 2007: Bevezetés a frazeológiába. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1995: Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hakulinen, Auli–Ojanen, Jussi 1993: Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 324. Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2000: Idiomien määrittelyä. In: Lähdemäki–Bertills (toim.), Fennistica Fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Åbo Akademis Tryckeri, Åbo. 1–5.
- Ingo, Rune 2000: Idiomin toisen kielen idiomien semanttis-pragmatisena käänkösvastineena. In: Lähdemäki–Bertills (toim.), Fennistica Fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Åbo Akademis Tryckeri, Åbo. 33–45.

- Kari, Erkki 1993: Naulan kantaan. Nykysuomen idiomisanakirja. Otava, Helsinki.
- Kerékgyártó-De Bie Ágnes 1998: Frazeológia a magyar nyelv tanításában. In: Tuomo Lahdelma–Maticsák Sándor (szerk.), *Hungarologische Beiträge* 11. Universität Jyväskylä, Kopi-Jyvä, Jyväskylä.
- Klaudy Kinga 1999: Bevezetés a fordítás gyakorlatába. *Scholastica*, Budapest.
- Magyar Értelmező Kéziszótár 2003: Főszerkesztő Pusztai Ferenc. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mikone, Eve 2000: Idiomit ja kieliopillistuminen. In: Lähdemäki–Bertills (toim.), *Fennistica Fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii*. Åbo Akademis Tryckeri, Åbo. 16–32.
- O. Nagy Gábor 1985: Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Budapest.
- O. Nagy Gábor 2003: *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. 8. kiadás. Talentum, Budapest.
- Nenonen, Marja 2002: Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä. Joensuun yliopistopaino, Joensuu.
- Nunberg, Geoffrey–Sag, Ivan A.–Wasow, Thomas 1994: Idioms. In: *Language* 70/3: 491–538.
- Ojutkangas, Krista 2001: Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Sipőcz Katalin 2000: Az uráli nyelvek testrészneveiről. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Varga, Judit–Saarinen Sirkka 2000: *Veikö kissa kielen? Finn–magyar frazeológiai szótár*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba.

www.mozi-dvd.hu/cikk/2144.html

www.nol.hu/cikk/741083 (2006 júl.10.)

www.nol.hu/cikk/741083 (2006 júl.14.)

www.nol.hu/cikk/741083 (2006 júl.15.)

www.nol.hu/cikk/741083/409325 (2006. júl.1.)

www.nemzetisport.hu/cikk/119977 (2006. júl. 1.)

On the Finnish and Hungarian idioms in connection to body parts

A study of a Finnish-Hungarian idiom corpus indicates that same or similar parts of the human body are used for expressions in both languages. A further noteworthy character is their semantical and stylistic similarity. Their likeness derives to the fact that many idioms have arrived to both Finnish and Hungarian through foreign languages.

The idioms reflect the connections of mind, world view, language and culture. The acquisition of the idioms in a foreign language is a difficult but important task.

KAIJA MARKUS

Milyen hatást mutatnak a karjalai napnevek?

MATICSÁK Sándor

A hét napjainak elnevezése a balti finn nyelvekben rendkívül változatos képet mutat: sorszámnévi, asztrológikus-mitológikus, vallási és helyzetviszonyító típusba sorolható nevek egyaránt előfordulnak. Írásomban a karjalai napneveket vizsgálom meg részletesebben.

Első lépésként nézzük meg a skandináv–baltikumi area nyelveinek napneveit:

karj. **enzimäinargi** (*ezmäinargi*) 'hétfő' ~ fi. *maanantai*, ink. *enspäivä*, *enzimmässargi* (*eizimmessargi*, *ezmessargi*), *māntaki*, ve. *ezmažnarǵ* (*ezmarǵ*, *ezmārǵ*) é. *esmaspäev*, lív *ežžimpāva* // lett *pirmdiena*, litv. *pirmdienis* // or. *понеделник*;

karj. **toinargi** 'kedd' ~ fi. *tiistai*, ink. *tīstaki*, *toispäivä*, *toissargi* (*toissärgi*, *toinarǵi*), ve. *tožnarg*, é. *teisipäev*, lív *tūžņapāva* // lett *otrdiena*, litv. *antradienis* // or. *вторник*;

karj. **kolmaspäivü** 'szerda' ~ fi. *keskiviikko*, ink. *kolmaspäivä*, ve. *kužmanšpäi*, é. *kolmapäev*, lív *kzolmispāva* // lett *trešdiena*, litv. *trečiadienis* // or. *среда*;

karj. **nelläspäivü** 'csütörtök' ~ fi. *torstai*, ink. *neljāspäivä*, ve. *nell'añpäi* (*nell'ampäi*), é. *neljapäev*, lív *nēl'antpāva* // lett *ceturtdiena*, litv. *ketvirtadienis* // or. *четверг*;

karj. **piättenččü** 'péntek' ~ fi. *perjantai*, ink. *perentaki*, *vjēspäivä*, ve. *pätnič*, é. *reede*, lív *brēd'ig* // lett *piektdiena*, litv. *penktadienis* // or. *пятница*;

karj. **suovattu** 'szombat' ~ fi. *lauantai*, ink. *lavvantaki*, *laukopäivä*, ve. *sobat*, é. *laupäev*, lív *pūolpāva* // lett *sestdiena*, litv. *šeštadienis* // or. *суббота*;

karj. **pühäpäivü** 'vasárnap' ~ fi. *sunnuntai*, ink. *pūiha*, *suntaki*, ve. *pyhäpäiv*, é. *pühapäev*, lív *pivāpāva* // lett *svētdiena*, litv. *sekmadienis* // or. *воскресенье*.

Hétfő. A karjalai *enzimäinargi* (*ezmäinargi*) a sorszámnévi típusba¹ sorolható, vö. *enzimäine*, *ezmäine* 'első', *argi* 'hétköznap' (Markianova–Bojko 14, 30, 31; Virtaranta–Koponen 1/122). Hasonló szemléletet mutat a balti finn nyelvek közül az észti *esmaspäev* < *esma-* 'első', *päev* 'nap' (Mägiste 213; Raun 8), az ink. *enspäivä* és *enzimmässargi* < *enzimäin* 'első', *päivä* 'nap', *argi* 'hétköznap' (Nirvi 18b, 29b, 35a, 36b, 450b), a lív *ežžimpäva* 'hétfő' < *ežmi* 'első', *päva* 'nap' (Kettunen 47, 326) és a vepsze *ezmažnařg* < *ezmäine* 'első', *arg* 'hétköznap' (Zajceva–Mullonen 82). Ugyanez a típus jellemzi a balti nyelveket is: lett *pirmdiena* és litv. *pirmadienis* < *pirmais*, *pirmas* 'első', *diena* 'nap' (Däle 559; Fraenkel 93, 597; Trautmann 55, 220).

Ezzel szemben a finn *maanantai* és az ink. *māntaki* az ún. asztrológus-mitológus típusba sorolható.² Skandináv eredetűek, vö. ósv. *mānadagher*, ónorv. *mánudagr* 'a Hold napja' (SSA 2/135; Nirvi 303a).

¹ A hétnapos ciklus az ókori közel-keleti kultúrákban alakulhatott ki. A legrégebb napnévnek a héber *šabbath* 'szombat (tkp. a pihenés napja, ünnepnap)' tekinthető, ehhez képest nevezték meg a többi napot: *yōm rī'šōn* 'vasárnap' (< *yōm* 'nap', *rī'šōn* 'első'), *yōm šēnī* 'hétfő' (< *šēnī* 'második') stb. Ezt a szemléletmódot vette át az ógörög (*πρώτη σαββάτου* 'vasárnap' < *πρώτη* 'első' *σαββάτου* 'hét', *δευτέρα σαββάτου* 'hétfő' < *δευτέρα* 'második' stb.) és a korai latin (*dies prima* 'vasárnap' < *dies* 'nap', *prima* 'első', *secunda sabbati* 'hétfő' < *secunda* 'második', *sabbatum* 'hét' stb.) is. Európa mai nyelvek közül a legteljesebben a portugálban (*segunda-feira* 'hétfő', *terça-feira* 'kedd' stb.) és a balti nyelvekben, részben pedig a szláv nyelvekben figyelhető meg e névadási mód.

² Ez a névadási mód a hellenisztikus korban jöhetett létre, a csillagászat – és a vele együtt rohamosan népszerűvé váló csillagjóslás – révén. Az asztronómia hívei (még a jól képzett természettudósok is!) azt tartották, hogy az emberek sorsáért alapvetően a csillagok és a bolygók a felelősök. Az ún. „időkormányzó elv” lényege, hogy minden bolygó egy adott évért, hónapért, napért, óráért felel. Ennek alapján, bonyolult számítások révén a szombat felelőse a Szaturnusz, a vasárnapé a Nap, a hétfőé a Hold, a keddé a Mars, a szerdái a Merkúr, a csütörtöké a Jupiter, a pénteké pedig a Vénusz lett (az akkori csillagászok a Napot és a Holdat is bolygónak tartották, de a Neptunuszt, az Uránuszt és a Plútót még nem ismerték). A napok ilyesfajta elnevezése elsősorban – a latinból terjedve – az újlatin, a kelta és a germán nyelvekben figyelhető meg, vö. pl. fr. *lundi*, *mardi*, *mercredi*, *jeudi*, *vendredi*, sp. *lunes*, *martes*, *miércoles*, *jueves*, *viernes*, breton *dilun*, *dimeurz*, *dimercher*, *diziou*, *digwener*, *disadorn*, *disul*; ang. *Monday*, *Tuesday*, *Wednesday*, *Thursday*, *Friday*, *Saturday*, *Sunday*, holl. *maandag*, *dinsdag*, *woensdag*, *donnerdag*, *vrijdag*, *zaterdag*, *zondag*, dán *mandag*, *tirsdag*, *onsdag*, *torsdag*, *fredag*, *søndag* – a germánok a latin istenek helyére a sajátjaikat ültették, így vált a kedd védőistenévé Tiu/Tyr, a szerdái Wotan/Ódin, a csütörtöké Donar/Thór, a pénteké Frija/Frigg (részletesebben ld. Maticsák 2006: 45–72).

Az orosz *понедельник* helyzetviszonyító típusú név, jelentése tkp. 'a vasárnap utáni nap'.

Kedd. A karj. *toinargi* 'kedd' sorszámnévi alapú név, vö. *toine* 'második' (Markianova–Bojko 14, 190; Virtaranta–Koponen 6/132). Ugyancsak ebbe a típusba sorolható az észtl *teisipäev* 'kedd' < *teine* 'második' (Mägiste 3117; Raun 173), inkeri *toispäivä*, *toissargi* < *toin* 'második' (Nirvi 18b, 450a, 590a), lív *tùžnapāva* < *tžoj* 'második' (Kettunen 326, 441, 444), vepsze *tožnarg* < *toihe* 'második' (Zajceva–Mullonen 573, 578), valamint a lett *otrdiena*, litv. *antradienis* < *otrais*, *antras* 'második' (Däle 478, 479; Fraenkel 12; Trautmann 10) és az orosz *вторник*, melynek ószláv kiindulópontja a *вѣторъ* 'második' volt (Csernih 171; Vasmer 1/364).

Az asztrológikus-mitológikus névadási modellt képviseli a fi. *tüstai* és inkeri *tüstaki* 'kedd', vö. ósv. *tīsdagher*, ónorv. *týrsdagr* 'tkp. Tyr napja' (SSA 3/292; Nirvi 588a).

Szerda. Sorszámnévi eredetű a karj. *kolmaspäivü* 'szerda', vö. *kolmas* 'harmadik', *päivü* 'nap' (Markianova–Bojko 81, 152; Virtaranta–Koponen 2/295), észtl *kolmapäev* 'szerda' < *kolmas* 'harmadik' (Mägiste 920; Raun 46), ink. *kolmaspäivä* < *kolmāz* 'harmadik' (Nirvi 189a, 450a), lív *kūolmis-pāva* < *kūolmāz* 'harmadik' (Kettunen 173, 326), ve. *kuzmanšpäi* < *kuzmanž* 'harmadik', *päi* 'nap' (Zajceva–Mullonen 252, 449), valamint a lett *trešdiena*, litv. *trečiadienis* < *trešais*, *trečias* 'harmadik' (Däle 740; Fraenkel 1114; Trautmann 328).

Az ún. helyzetviszonyító típusba³ tartozik a fi. *keskiviikko*, jelentése: 'a hét közepe' (< *keski* 'közép-, középső', *viikko* 'hét'). Ez valószínűleg tükörfordítás a skandinávból, vö. ónorv. *miðvikudagr* (SSA 1/349). Ugyanezt a

³ A zsidó–görög–római kultúrkörben a hét első napja a vasárnap volt. Ebben a rendben a hétnapos egység közepe, negyedik napja szerdára esett. Ennek nyelvi bizonyítéka volt a lat. *media hebdomas* 'a hét közepe = szerda', ill. a mai nyelvek közül a portugál *quarta-feira* 'negyedik nap = szerda'. A germán nyelvek egy része szintén örzi ezt a szemléletmódot: német *Mittwoch*, izl. *miðvikudagur*, färöi *mikudagur* (másutt a szerda 'Wotan/Ódin napja', vö. ang. *Wednesday*, norv. *onsdag* stb.). A kereszténység államvallássá tétele után az ünnepnap a vasárnap lett, így a hét első napja hétfőre esett. Ez a szemlélet figyelhető meg a szláv nyelvekben, vö. blg. *вторник*, le. *wtorek*, or. *вторник* 'kedd' (tkp. 'második nap'), blg. *четвъртък*, le. *czwartek*, or. *четверг* 'csütörtök' (tkp. 'negyedik nap'), blg. *петък*, le. *piątek*, or. *пятница* 'péntek' (tkp. 'ötödik nap'), de furcsa módon – a két rendszer keveredésével – mégis a szerda maradt a hét középső napja, vö. bolgár *сряда*, lengyel *środa*, orosz *среда* stb.

szemléletet képviseli az orosz *седьма* tkp. 'a hét közepe', vö. óor. *седьмина* 'közép' (Csernih 196; Vasmer 3/740).

Csütörtök. A karj. *nelläspäivü* sorszámnévi eredetű, vö. *nelläs* 'negyedik' (Markianova–Bojko 21, 152; Virtaranta–Koponen 3/471). Hasonló szemléletet tükröz az észtl *neljapäev* < *neljas* 'negyedik' (Mägiste 1684; Raun 102), ink. *neljāspäivā* < *neljās* 'negyedik' (Nirvi 338b, 450a), lív *nēlantpāva* < *nell'ā* 'negyedik' (Kettunen 244, 326), ve. *nell'ānžpäi* (*nell'ampäi*) < *nell'ānž* 'negyedik' (Zajceva–Mullonen 355, 449), valamint a lett *ceturtdiena*, litv. *ketvirtadienis* < *ceturtais*, *ketvirtas* 'negyedik' (Dāle 133; Fraenkel 247; Trautmann 132) és az orosz *четверг* (< ószl. *četrvert* 'negyedik', Csernih 387; Vasmer 4/351).

A fi. *torstai* az asztrológikus-mitológikus eredetű napnevek közé tartozik', vö. ósv. *þórsdagher*, ónorv. *þórsdagr* 'Thór napja' (SSA 3/331).

Péntek. A karj. *piättenččü* orosz jövevényszó, az átadó nyelvben e napnév a sorszámnévi eredetű névtípusok közé tartozik: *пятница* tkp. 'ötödik nap' < ószl. *peṭṭ* 'ötödik' (Markianova–Bojko 144; Csernih 90; Vasmer 3/425). Ugyancsak orosz átvétel a ve. *pätnič* (Zajceva–Mullonen 455).

Szintén sorszámnévi eredetű (de nem jövevényszó) az ink. *vījēspäivā* < *vījēz* 'ötödik' (Nirvi 450a, 672b).

A balti nyelvek e napot jelölő lexémái – lett *piektdiena*, litv. *penktadienis* < *piektais*, *penktas* 'ötödik' (Dāle 542; Fraenkel 570; Trautmann 213) – ugyancsak ebbe a típusba tartoznak.

Asztrológikus-mitológikus eredetű a fi. *perjantai*, az ink. *perentakī*, az észtl é. *reede* és a lív *brēd'ig*. Előbbi kettő gyökerei az óskandinávban keresendők, vö. ósv. *frēadagher*, ónorv. *frijādagr* 'Frija napja' (SSA 3/339; Nirvi 398b), az észtl név kiindulópontja a svéd *fredag* lehet (Mägiste 2439; Raun 140), a lív pedig középfelnémet alapokra mehet vissza, vö. kfn. *vrītac* > ném. *Freitag* (Kettunen 28, 336).

Szombat. A karj. *suovattu* 'szombat' az or. *суббота* átvétele (Markianova–Bojko 176; Virtaranta–Koponen 5/567), hasonlóan a vepsze *sobat* lexémához (Zajceva–Mullonen 516). A *суббота* nemzetközi vándorszó, amelynek ősi kiindulópontja a héber *šabbath*⁴ (Csernih 215; Vasmer 3/792).

⁴ A héber *šabbath* görög–római közvetítéssel számos nyelvbe bekerült. Az irodalmi görög *σάββατον* (többes számú alakja: *σάββατα*) beszélt nyelvi formája, a *σάμβατα* kerülhetett át a IX. század folyamán a Bizáncból kiinduló hittérítések révén az óegyházi

Régi szokás alapján kapta számos északi nyelvben nevét a szombat, ez pedig a 'mosás és mosakodás napja'. Alapja a régi tilalom: vasár- és ünnepnapokon szigorúan tilos volt az effajta tevékenység, az ünnepre azonban már tisztának kellett lenni. Emiatt e tevékenységek a hét egy meghatározott helyére, a pihenőnapot megelőző napra kerültek. Ennek nyelvi lenyomata legjobban a skandináv nyelvekben figyelhető meg, innen terjedt el e névtípus a térség finnugor nyelveibe is: ósv. *løghardagher*, ónorv. *laugadagr*; dán *lørdag*, färii *leygardagur*, izlandi *laugardagur*, norvég *lørdag*, svéd *lördag*; finn *lauantai*, lapp *lávvardat*, inkeri *lavvantaki*, *laukopäivä*, vót *laukopäivä*, észt *laupäev* (Mägiste 1250; Nirvi 252b; Raun 71; SSA 2/52).

A balti nyelvek „következtesen” sorszámnévvel illetik e napot is: lett *sest-diena*, litv. *šeštadienis* < *sestais*, *šeštas* 'hatodik' (Däle 669; Fraenkel 976).

Vasárnap. A karj. *pühapäivü* vallási eredetű név: *püha* 'szent', *päivü* 'nap' (Markianova–Bojko 151; Virtaranta–Koponen 4/559). Ez a baltikumi–skandináv areában elterjedt névadási modell, vö. észt *pühapäev* (Mägiste 2341; Raun 136), ink. *püha* (Nirvi 447a), lív *pivapäva* (Kettunen 295, 296, 326), ve. *pyhäpäiv* (Zajceva–Mullonen 445, 446); ill. lett *svētdiena* < *svēts* 'szent', *diena* 'nap' (Däle 711; Trautmann 55).

Ugyancsak vallási eredetű az or. *воскресенье* 'vasárnap', eredeti jelentése 'feltámadás'. A szó jelentésfejlődése valószínűleg a 'feltámadás' → 'a feltámadás napja, húsvétvasárnap' → 'vasárnap' utat járta be, a hét napjára a XIII. századtól kezdték ezt az elnevezést használni. A szláv nyelvek közül egyedül az oroszban nem a munka tilalmára utaló lexéma (blg. *неделя* stb.) szolgál a vasárnap megnevezésére (Csernih 168, 566; StSISI 151; Vasmer 1/357).

szlávba (*sobota*), ezt a pravoszláv vallású déli és keleti szlávok ma is őrzik (blg. *субота*, blr. *субота*, ukr. *субота*, or. *суббота*), a nyugati szlávok ezzel szemben a latin *sabbata* alakot vehették át (szlk. *sobota*, cseh *sobota*, le. *sobota*). Gót közvetítéssel juthatott el a németbe (*sambaztag* > *Samstag*). A latin folytatásaként él e szó az újlatin nyelvekben (port. *sabado*, sp. *sábado*, fr. *samedi*, ol. *sabato*, rom. *sîmbătă*). A (déli) szlávból eljutott a magyarba (*szombat*), az oroszból pedig Észak- és Kelet-Európa, ill. Nyugat-Szibéria több nyelvbe (pl. lp. *sue'vet*, mdE *subuta*, zürj. *subota*, osztj. *subòttà*, vog. *supot*). Arab–perzsa közvetítéssel vándorolt e név a kaukázusi térség több különböző nyelvcsaládba tartozó nyelvein (grúz *šabat'i*, örm. *šabat'*; azeri *šānbā*, krccbalk. *šabat-kün*, karaim *šabbat-kün*) keresztül a Volga-vidék törökségi nyelveibe (bask. *šāmba*, csuv. *šāmat*, tat. *šimbä*), s azokon át a cseremiszbbe (*šumat-keče*) és a votjákba (*šumot*). Ugyancsak e körbe tartoznak a közép-ázsiai törökségi nyelvek: kaz. *senbi*, kirg. *išembi*, trkm. *šenbe*, üz. *šānbā*.

Az asztrológikus-mitológikus névadási típusba sorolható a fi. *sunnuntai* és az ink. *suntaki*. Ezek skandináv eredetre mennek vissza, vö. ósv. *sunnodagher*, ónorv. *sunnudagr* 'a Nap napja' (SSA 3/213; Nirvi 398b).

Sorszámnévi eredetű a litv. *sekmadienis* < *sekmās* 'hetedik' (Fraenkel 772; Trautmann 257).

A karjalai napnevek **tipológiai** szempontból viszonylag egységes képet mutatnak. Mivel a napok megnevezése elválaszthatatlan a nyelveket ért hatásoktól, a különféle korok különféle vallási és művelődéstörténeti hatásaitól, ezért csepet sem meglepő, ha az egyes nyelvek napnévrendszere többféle típusból tevődik össze. A leghomogénebb rendszerek közé tartozik például a litván (ahol minden nap neve sorszámnévből ered), a breton, a walesi és a holland (egységesen asztrológikus-mitológikus nevek); a legkevertebb rendszerek közül pedig megemlíthető az izlandi, ahol a hétfő (*mánudagur*) és a vasárnap (*sunnudagur*) asztrológikus-mitológikus, a kedd (*priðjudagur*) és a csütörtök (*fimmtudagur*) sorszámnévi, a szerda (*miðvikudagur*) helyzetviszonyító, a péntek (*fröstudagur*) vallási, a szombat (*laugardagur*) pedig ún. jeles nap. Még ennél is vegyesebb, a különféle kultúrkörök keveredésének ékes példája a karaim: az egyébként zsidó vallású karaimok nyelvében a szombat neve héber eredetű (*šabbat-kün*), a vasárnap a keresztény indíttatású 'szent nap' (*yex-kün*), a hétfő pedig a helyzetviszonyító csoportba sorolható 'vasárnap utáni nap' (*yex-baš-kün*). A szerda a térség törökségi nyelveiben általános elnevezést kapta (*xan-kün* 'a vér napja'), a csütörtök a mohamedán vallást beszélők esetében megszokott, helyzetviszonyító 'kis péntek' (*kiči-ayne-kün*). A pénteknek több neve is van: a *baraski* a görög *παρασκευή* átvétele, a *jumaa-gün* végső soron a perzsa *jom'e*-ra megy vissza, az *ayna* pedig a törökségi nyelvekben általános *arña* megfelelője.

Mindezen szélsőséges eseteket leszámítva a legtöbb nyelv napnevei hétfőtől péntekig egységesek (legyen szó akár sorszámnévi, akár asztrológikus-mitológikus nevekről), a szombatot és a vasárnapot azonban másképp – első sorban vallási nevekkkel – nevezik meg. E szempontból a karjalai sem kivétel: hétfőtől péntekig sorszámnévi nevek sorjázhatnak, a szombat – orosz jövevény-szóként – végső soron vallási indíttatású, hasonlóan a belső keletkezésű *pühäpäivü* 'tkp. szent-nap = vasárnap' névhez.

A térség nyelvei közül – mint korábban említettem – a litván a legegységesebb (mindegyik sorszámnévi), ezt követi a lett (hat sorszámnévi mellett egy vallási), a vepsze és a karjalai (öt sorszámnévi és két vallási). A finnben öt asztrológikus-mitológikus név van; az észttben négy sorszámnévi. A sor végén az orosz, a lív és az inkeri áll. Ez utóbbiban a kultúrkörök erős kevere-

dése figyelhető meg: a sorszámnévi és az asztrológikus-mitológikus nevek egymás mellett élnek.

A karjalai napnevek **eredetét** vizsgálva első lépésben kimondható: napnévrendszerük kialakulásában a finn valószínűleg nem játszott jelentős szerepet: a finnben meglévő három típus – asztrológikus-mitológikus, helyzetviszonyító és jeles nap – egyetlen egy mozzanatában sem egyezik a karjalai típusokkal. Tipológiai szempontból a karjalaival teljesen megegyezik a vepsze, de közel áll hozzá az (egyik) inkeri rendszer is. Ami pedig az átadó nyelve(ke)t illeti: a péntek (*piättenččü*) és a szombat (*suovattu*) orosz jövevényszó; a többi nap szemléletmódja pedig megegyezik a balti nevek tipológiai csoportjaival. Mindezek alapján elmondható, a balti finn nyelveket ketős hatás érthette: a lett és a litván, illetve az orosz egyaránt formálta-alakította e nyelvek napnévrendszereit, ennek révén jött létre a mai kevert rendszer.

Irodalom

- Csernih 1999: П. Я. Черных, Историко-этимологический словарь современного русского языка. Русский язык, Москва.
- Däle 1963: P. Däle–A. Gütmanis–O. Loginova–L. Marauska–L. Makarova–N. Ozoliņa–A. Skalberga, Latviešu–krievu vārdnīca. Latvijas valsts izdevniecība, Rīgā.
- Fraenkel 1955: Ernst Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg–Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Kettunen 1938: Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Mägiste 1982–83: Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Finnisch-ugrische Gesellschaft, Helsinki.
- Markianova–Bojko 1996: Людмила Маркианова–Татьяна Бойко, Карельско–русский словарь (ливвковское наречие). Карелия, Петрозаводск.
- Maticsák 2004: Maticsák Sándor, A hét napjainak megnevezése a lappban. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 87–101. Debrecen.
- Maticsák 2006: Vándorló napok. A hét napjainak megnevezése az európai nyelvekben. Debrecen.
- Nirvi 1971: R. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Raun 2000: Alo Raun, Eesti keele etimoloogiline teatmik. Maarjamaa, Tartu.

- SSA = Suomen sanojen alkuperä (szerk. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.
- StSISl = Старославянский словарь (по рукописям X–XI. веков). Под ред. Р. М. Цейтлина–Р. Вечерки–Э. Благови. Русский язык, Москва, 1999.
- Trautmann 1923: Reinhold Trautmann, Baltisch–slavisches Wörterbuch. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
- Vasmer 1986–87: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Прогресс, Москва.
- Virtaranta–Koponen 1968–97: Karjalan kielen sanakirja I–VI. (Föszerk. Pertti Virtaranta–Raija Koponen.) Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Zajceva–Mullonen 1972: М. И. Зайцева–М. И. Муллонен, Словарь вепсского языка. Наука (Ленинградское отделение), Ленинград.

*

Der Einfluss der Nachbarsprachen auf die karelischen Namen der Wochentage

Vom Standpunkt der Typologie sind die meisten Namen der Wochentage im Karelischen gleicher Herkunft. Die Ernennungen des Montags, Dienstags, Mittwochs, Donnerstags und Freitags entstanden aus Ordnungszahlen. Der Samstag ist ein russisches Lehnwort und ähnlich wie der Sonntag, dessen Ernennung innerhalb der Sprache entstand, vom religiösen Charakter: *pühäpäivi* 'der heilige Tag = Sonntag'. Die Struktur der karelischen Namen der Tage ist ähnlich der vepsischen, aber steht auch der inkerischen nah.

Die baltischen und russische Sprache spielten die wichtigste Rolle bei der Entstehung der karelischen Namen der Tage, z.B. Freitag (*piättenčči*) und Samstag (*suovattu*) sind russische Lehnwörter, und die Ernennung der übrigen Tage hat die gleiche Struktur wie in den baltischen Sprachen.

SÁNDOR MATICSÁK

Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban III. (Értelmező jelzős és predikatív szerkezetek)

Dennica PENEVA

0. Bevezetés

Két korábbi tanulmányomban már foglalkoztam az egyeztetés típusaival a magyar nyelvben és a nyugati finnugor nyelvekben (Peneva 2005, 2006). E cikkemben az egyeztetések egyéb, a címben megjelölt típusait hasonlítom össze. A cikk megírásához nem csak a feltüntetett szakirodalmat használtam, hanem köszönettel tartozom Petteri Laihonon finn lektornak és Kirli Ausmees észt lektornak, akik bizonyos szerkezetek kiegészítéséhez, fordításához és értelmezéséhez fontos szóbeli segítséget nyújtottak.

1. Értelmező jelzős szerkezetek

Az attributív jelzős szerkezettel ellentétben az értelmező jelzős szerkezetben az alaptag nem regresszív, hanem progresszív irányban hat.

Az értelmező mindig alaptagja, az értelmezett szó után áll, vele szám, viszonyrag (esetleg birtokjel), névutó tekintetében is megegyezik. Az értelmező és az értelmezett között tehát számbeli és esetbeli egyezés, egyeztetés van. Az értelmező jelző – a beszédben – rendszerint szünettel különül el az értelmezett szavától, a szerkezetnek két hangsúlya van. Az értelmező utólag értelmezi a jelzett szóban megjelölt dolgot minőségi, mennyiségi jegyének, birtokosának vagy a vele azonosított dolognak a megnevezésével. Ennek alapján az értelmezőt a nyelvtani hagyomány a jelzőkhöz sorolja, hiszen a minőség, mennyiség és a birtokos megjelölése a jelzők alapvető funkciójához köthető. A jelzős szerkezethez közelíti az értelmezős szerkezetet az a tulajdonsága is, hogy alany–állítmány szerkezetből levezethető, illetve azzá átalakítható (Balogh 2000: 457; Keszler 2002: 223).

Magyar. Az értelmezős szerkezeteknek két alapvető típusát szokták megkülönböztetni (Keszler 2002: 223). Az első típus az úgynevezett hátravetett

jelző, azaz a jelzős szerkezetnek megfelelő értelmezős szerkezet: *Egyél zöld-séget, sokat!* Az értelmező másik típusa az azonosító értelmező: *Pista, a barátom holnap indul Afrikába.* Jelen cikk csak az első típusú értelmező jelzős szerkezeteket tárgyalja. Az értelmező jelzőnek ezt a típusát mindig át tudjuk alakítani elől álló jelzővé: *Jött a kocsí, a piros.* → *Jött a piros kocsí. Vettem rózsát, sárgát.* → *Vettem sárga rózsát. Igyál teát, sokat!* → *Igyál sok teát!*

A hátravetett, azaz a minősítő értelmező jelző háromféle lehet (MMNy 1991: 351–358):

1) Minőség- és kijelölő jelzőnek megfelelő értelmező, pl: *Vettem csizmát, pirosat.* – *Láttál rigót, sárga csőrűt? Hadd olvassam el az újságot, a tegnapi.*

2) Mennyiségjelzőnek megfelelő értelmező, pl: *Egyél almát, sokat! Vagyél magaddal újságot, jó sokat! Letöröltem a polcot ronggyal, kettővel is.*

3) Birtokos jelzőnek megfelelő értelmező, pl: *Elkértem a könyvet, a Jós-káét. Írj tollal, az enyémmel!* Ez az értelmezőfajta mindig tartalmaz -é birtokjelet, vagy a birtokjeles főnévnek megfelelő személyes névmás (*enyém, tiéd*) tölti be ezt a szerepet.

A „*Vettem csizmát, pirosat*” az egyik leggyakrabban idézett példa a szakirodalomban. Balogh Judit a következő értelmezést adja az értelmező jelző kialakulására: A *csizmát, pirosat* szókapcsolatban a *pirosat* tag a *piros csizmát* szerkezettel egyenértékű, vagyis „eredetileg” ennek felel meg, ezt rövidíti: *Vettem csizmát, piros csizmát*, amelyben a két tag (a két *csizmát*) viszonya ugyancsak azonosító, így az azonosító, kifejtő magyarázó mellérendelés kötőszavai közéjük is betehetők (*csizmát, mégpedig piros csizmát*). Csakhogy a redundáns szóismétlés elkerülésére az említett szerkezetben is bekövetkezik a jelzős szerkezet természetes redukciója, így a (második helyen szereplő) jelzett szó eltűnik a jelző mellől, és a jelző felveszi annak jelentését, funkciójelölő végződéseit, mondatrészi szerepét. Tehát valójában nem jelző többé, hanem csak ún. „hátravetett” jelző, szintaktikailag azonban a jelzett szóval azonos minőségű megismételt mondatrész, vagyis a vizsgált szerkezetben tárgy (Balogh 2000: 457). Az értelmező jelző leginkább a beszélt nyelvre jellemző, amikor a beszélő szeretné pontosítani a tárgy jelentését, róla bővebb információt adni vagy szűkíteni azt. Ezzel hatékonyabbá teszi a közlést a recipiens számára. Sőt, a költészetben a rímeknél is gyakori. (Vö. Móricz Zsigmond versikéjét: *Meg is számol Mehemed háromféle tehenet: fehéret, feketét és tarkát...*) Az ilyen szerkezetekben az értelmező jelző általában hangsúlyos.

A finn, az észt és a lapp szakirodalom főleg az azonosító értelmező szerkezetekkel foglalkozik. Mivel nem találtam megfelelő értelmező jelzős szerkezeteket sem a finn, sem az észt nyelvben, így segítséget kértem a finn, illetve

az észtl lektoról e jelenségek fordításában és értelmezésében. Tőlük megtudtam, hogy nyelveikben ezek a szerkezetek nem ismeretlenek, de tulajdonképpen a beszélt nyelvben nem használatosak: észtl **Las ma loen ka ajalehte, seda eilset*. 'Hadd olvassam el én is az újságot, ezt a tegnapi!'

Finn. A finn nyelvben az értelmezős szerkezetek helyett az attributív szerkezeteket használják, ez sokkal természetesebb kifejezési mód a finnek számára (P. Laihonen szíves szóbeli közlése): *Syö paljon omenaa/omenoita!* 'Egyél sok almát!' *Anna minun lukea (se) eilinen lehti*. 'Hadd olvassam a tegnapi újságot!' *Ota mukaasi paljon lehtiä!* vagy *Ota mukaasi lehtiä ja ota paljon!* 'Vigyél magaddal sok újságot!'

Észtl. *Ma ostsín saapad, need punased*. 'Megvettem a csizmát, a pirosat.' Ez a közlés akkor lehetséges, ha mind a két fél – a közlő és a hallgató – az előzetes beszélgetés alapján már tudja, hogy miről van szó (K. Ausmees szíves szóbeli közlése). A következő példák is értelmezőnek foghatók föl: *Söö õuna/juurvilja! Kohe palju! Söö õuna/juurvilja! Ja palju!* 'Egyél almát/zöldséget! Jó sokat!'

Lapp. A lappban sem találtam appozíció helyzetű melléknévi jelzöt. A *Runne, min boarráseamos beana* 'Runne, a mi legöregebb kutyánk' ~ *Runnes, min boarráseamos beatnagis* 'Runnénak, a mi legöregebb kutyánknak' (Sammallahti 2005: 157) -féle szerkezetekből ítélve azonban igen valószínű, hogy a hátravetett jelzői melléknév főnévként ragozódik. (Lapp anyanyelvű személlyel nem volt lehetőségem konzultálni.)

2. Predikatív szerkezetek

2.1. Igei (verbális) állítmányi szerkezetek. Ebben a fejezetben az egy alanyból és egy állítmányból álló (tő)mondatokat vizsgálom. A több alany és a predikátum egyezését, valamint a számkongruenciát itt nem tárgyalom.

2.1.1. Grammatikai egyeztetés. A számbeli egyeztetés fő szabálya az, hogy ha az alany egyes számú, az állítmány is egyes számba kerül; ha pedig az alany többes számú, az állítmány is többes számú lesz. (MMNy 1991: 249.) Ez a szabály egyaránt vonatkozik a magyar, a finn, az észtl és a lapp nyelvre is.

Magyar

A német diák [NomSg] a tévét nézte [Vx3Sg].

A német diákok [NomPl] a tévét nézték [Vx3Pl].

Finn

Lapsi [NomSg] *leikkii* [Vx3Sg] *pihalla*. 'A gyerek az udvaron játszik.'

Lapset [NomPl] *leikkivät* [Vx3Pl] *pihalla*. 'A gyerekek az udvaron játszanak.'

De: *Lapsia* [PartPl] *leikkii* [Vx3Sg] *pihalla*. 'Gyerekek játszanak az udvaron.' Itt inkongruencia mutatkozik, mivel az alany "részleges", többes partitívusban van, ezért mellette az állítmány csak egyes számban lehet (Vilkuna 1996: 116). *Torille oli kokoontunut* [Vx3Sg] *ihmisiä* [PartPl]. 'A piacon emberek gyűltek össze.' *Torille oli kokoontunut* [Vx3Sg] *kansaa* [PartSg]. 'A piacon tömeg jött össze.' (Kollektív értelemben a *kansa* 'nép, tömeg' egyes számban használatos.)

Észt

Auto [NomSg] *sõitis* [Vx3Sg] *linna*. 'Az autó a városba ment.'

Autod [NomPl] *sõitsid* [Vx3Pl] *linna*. 'Az autók a városba mentek.'

Lapp

Mu dállu [NomSg] *lea* [Vx3Sg] *váre duohken*. 'Az én házam a hegy mögött van.' (Lakó 1986: 121.) *Dohko bođii* [Vx3Sg] *Máhtte* [NomSg]. 'Oda ment Máhtte.' *Máret* [NomSg] *oinnii* [Vx3Sg] *Máhte*. 'Máret meglátta Máhttet.' Sammallahti 2005: 42) ~ *Doppe lávus mánat* [NomPl] *orrot* [Vx3Pl] *čádat*. 'A gyerekek állandóan ott a nyári sátorban vannak.' (Lakó 1986: 121.) *Olbmot* [NomPl] *dánso* [Vx3Pl] *boares dánssaid*. Az emberek régi táncokat jártak. (Sammallahti 2005: 45.) *Nuorat* [NomPl] *čohkanedje*, *gehčče* [Vx3Pl] *birraseaset*. 'A fiatalok leültek, körülnéztek.' (Paltto 53.)

2.1.2. Logikai (értelmi) egyeztetés. Az értelmi egyeztetés esetén azonban ez a szabály módosul. A grammatikai inkongruencia esetében logikai (és/vagy szemantikai) szempontok érvényesülnek.

Magyar. Az értelmi egyeztetés nem az alany alakjához, hanem a jelentéséhez alkalmazkodik. Ha az alany formailag többes számú (tulajdonnév), de egy fogalmat jelöl, akkor egyes számba tesszük az állítmányt. Elsősorban országok, intézmények nevei, könyvek, újságok címei fordulnak elő ilyen alanyként. Pl.: *Az Amerikai Egyesült Államok* [NomPl] *csatlakozott* [Vx3Sg] *a javaslatához*. *Megjelent* [Vx3Sg] *a Vasárnapi Hírek* [NomPl].

Ennek ellentéte, ha a mondat alánya formailag egyes számú, de gyűjtőfogalom. A gyűjtőnevek több egyedből álló csoportok közös nevei. Jellemzője, hogy egyes számban is több dolgot jelöl. [Ilyen található az angolban, sőt a finnugor nyelvek közül pl. az obi-ugorban is. – Szerk.]

Ha a mondategység alánya gyűjtőnév (pl. *nép*, *tömeg*, *csapat*, *csoport*, *társaság*), vagy ehhez hasonló összefoglaló jelentésű főnév (pl. *pár*), akkor mel-

lette a mai magyar köz- és irodalmi nyelv egyes számba teszi az állítmányt (Rácz 1991, 489). *A fiatal pár [NomSg] megköszönte [Vx3Sg] a jókívánságokat. A család [NomSg] nyaralni ment [Vx3Sg]. Az osztály [NomSg] nem vett részt [Vx3Sg] a versenyben.* Itt viszont a grammatikai egyeztetés is érvényesül.

Finn. A finn nyelvben is a csak többes számban használatos tulajdonnevek után az állítmány egyes számban áll: *Yhdysvallat [NomPI] osallistui [Vx3Sg] kokoukseen.* 'Az Egyesült államok részt vett az értekezleten.' *Helsingin Sanomat [NomPI] ilmestyy [Vx3Sg] myös sunnuntaisin.* 'A Helsinki Hírek [Helsingin Sanomat című újság] vasárnaponként is megjelenik.

A páros testrészeket és a hozzájuk tartozó ruhadarabokat *plurale tantum* használják (*jalat* 'láb', *silmät* 'szem', *kengät* 'cipő', *farkut* 'farmer'), a finn szemlélet is egységnek tekinti, de a magyartól eltérően többes számban használja. Pl.: *Farkut [NomPI] roikkuvat [Vx3PI] narulla.* 'A farmer a szárítókötélen lóg.' Ugyanígy *plurale tantum* sok rendezvény, pl. *Viime vuonna kisat [NomPI] keräsivät [Vx3PI] Hyrynsalmelle 25000 pelaajaa ja katsojaa.* 'A verseny tavaly 25 ezer játékost és nézőt gyűjtött össze Hyrynsalmiban.'

Észt. Az észtbén ugyanezen példamondatokban ingadozás tapasztalható: *Ameerika Ühendriigid [NomPI] liitusid [Vx3PI] ettepanekuga.* 'Az Amerikai Egyesült Államok egyetértett a javaslattal.' Itt az alaki egyeztetés érvényesül, azaz az Amerikai Egyesült Államok kifejezés (a magyarral és a finnel szemben) többes számú állítmányt követel. Ám a magyarhoz és a finnhez hasonló logikai egyezést is találunk a következőben: *Ilmus [Vx3Sg] „Pühapäeva uudised” [NomPI].* 'Megjelent a Vasárnapi Hírek.' Itt tehát a logikai egyeztetés érvényesül.

A páros testrészeket és a hozzájuk tartozó ruhadarabokat (*jalad* 'láb', *silmad* 'szem', *kingad* 'cipő', *teksased* 'farmer') az észtbé szemlélet is egységnek tekinti, de a magyartól eltérően többes számban használja, pl. *Mu püksid/teksased [NomPI] ripuvad [Vx3PI] kapis.* 'A nadrágom/farmerem a szekrényben lóg.' (Csak a szövegvagyakörnyezetből derül ki hogy egy vagy több.)

Lapp. A több egyedből álló csoport, csapat stb. mellett a lapp nyelvben az állítmány általában egyes számban van, de állhat többes számban is (Nielsen 1979: 302; Lakó 1986: 121): *oppa álbmot [NomSg] jáhkii [Vx3Sg] ~ jahkke [Vx3PI] dan* 'az egész nép hitte ezt'. Ugyanígy a kettőnél több számnévi jelzős szerkezetben az állítmány többes számú, pl. *Vihitta [NomSg] beatnaga [GenSg] bohte [Vx3PI].* 'Öt kutya érkezett.' (Vö. Sammallahti 2005: 226.) Az értelmi egyeztetésekre részletesebben ld. Nielsen 1979: 305–307). Helynevek többes számban azt a népcsoportot jelentik, amely ott lakik: *Skiipagurat* 'a

skiipagurraiak’. (Nielsen 1979: 307.) Többes számban (*plurale tantum*) használatos főnevek a lappban is vannak: *juovllat* ’karácsony(i ünnepek)’, *risti-jažžat* ’keresztelő’ stb. Ilyen többes számú főnevek, minden bizonnyal a finn nyelv hatását tükrözik. Viszont az anyagneveket (*gáfet* ’kávé’) is használják többes számban (Nielsen 1979: 305; Nickel 1990: 504–505). Az állítmány itt egyezik a többes alannyal. Ugyancsak finn hatással magyarázható a ruhadarabok és eszközök többes számú használata: *buvssat* ’nadrág’, *skárrit, skierat* ’olló’ (Nielsen 1979: 305–306; Nickel 1990: 504–505). Testrészre csak egy példát találtam: *oaivvit* ’fej’ (vö. finn *aivot* ’agy’) (Nielsen 1979 306; Nickel 1990: 507). A páros testrészek viszont a magyarhoz hasonlóan állhatnak egyes számban!

Angol. Érdekes a helyzet az angolban a *gyűjtőnevek* esetében (*army, class, committee, crowd, family*). A főnév változatlan marad, az állítmányt viszont egyes számban vagy többes számban lehet használni. A különbség attól függ, hogy a csoportot egy egységnek tekintjük-e, vagy a csoport tagjait külön-külön vesszük (Quirk 1973: 92).

Our team [NomSg] *is* [KopSg] *the best.* ’A csapatunk a legjobb.’

Our team [NomSg] *are* [KopPl] *wearing their new jerseys.* ’A csapatunk (minden egyes tagja) új mezt visel.’

His family [NomSg] *is* [KopSg] *wonderful.* ’A családja csodálatos.’

His family [NomSg] *are* [KopPl] *great readers.* ’A családjában mindenki nagy olvasó [szeret olvasni].’

A tőszámnevek és kollektív jelentésű szavak után viszont mindig többes szám áll: *Five (dogs) are coming. People talk.* Ilyen értelmi egyezést tapasztaltunk a lappban, de megvan például a mordvinban [és a vogulban – *Szerk.*] is!

2.2. Névszói (nominális) szerkezetek

2.2.1. Grammatikai. Szabályai megegyeznek a verbális szerkezetekével. Ezekben a szerkezetekben kopula és az állítmányi névszó egyezik.

Magyar. A névszói állítmány azonosítást, minősítést fejez ki; szófaja leggyakrabban főnév vagy melléknév, pl. *Az öcsém orvos. A gyerekek zajosak.*

A létige (*kopula*) az időt, a módot, a személyt és a számot fejezi ki. A pusztán névszói állítmány csak egyes és többes szám 3. személyű, kijelentő mód, jelen idejű alak esetén áll magában és a létige ilyenkor \emptyset fokon jelenik meg. Ha megváltoztatjuk az alany számát és személyét vagy az időt és a módot, ezzel az átalakítással névszói-igei állítmányt hozunk létre, melyben az igei rész fejezi ki a módot, időt, számot, személyt (Keszler 2002: 181):

*A szoba fala fehér Ø. – A szoba falai fehérek Ø.
 A szoba fala fehér volt. – A szoba falai fehérek voltak.
 A szoba fala piszkos lett/lesz. – A szoba falai piszkosak lettek/lesznek.*

Finn. A finn nyelvben a létige (*olla*) – ugyanúgy, mint a magyarban – az alany és a névszói állítmány közötti *kopula*. A magyarral ellentétben a kijelentő mód jelen idő egyes és többes 3. személyben is megjelenik, akárcsak az angolban, a franciában, a bolgárban és más indoeurópai nyelvekben. (Az orosz kivételével!)

Kissa [NomSg] *on* [KopSg] *musta* [NomSg] 'A cica fekete.'
Joutsenet [NomPl] *ovat* [KopPl] *mustia tai valkoisia* [PartPl] 'A hattyúk feketék vagy fehérek.'

A szabályok itt is megegyeznek a verbális szerkezetekkel, tehát az egyes számú alany mellett az állítmányi rész (*kopula*) is egyes számban áll. Többes számú alany mellett a névszói állítmányi rész is többes számban áll, leggyakrabban többes partitívusban: *Pojat* [NomPl] *ovat* [KopPl] *poikia* [PartPl]. A beszélt nyelvben pedig elég gyakori jelenség az egyes számú állítmány használata a többes számú alany mellett: *Pojat* [NomPl] *on* [KopSg] *poikia* [PartPl]. *Ne on* [KopSg] *hyviä ihmisiä* [PartPl].

Észt. Az észten a magyarral ellentétben nincs névszói állítmány, azaz az *olema* létige megjelenik a kijelentő mód jelen idő egyes és többes 3. személyben, ugyanúgy, mint a finnben. Itt is teljes a kongruencia: *Maja* [NomSg] *oli* [Vx3Sg] *suur* [NomSg]. 'A ház nagy volt.' *Majad* [NomPl] *olid* [Vx3Pl] *suured* [NomPl]. 'A házak nagyok voltak.'

Jelen időben a létige egyes és többes 3. személye egybeesett *on*: *See poiss* [NomSg] *on* [KopSg] *õpilane*. 'Ez a fiú diák.' *Need poisid* [NomPl] *on* [KopSg] *õpilased*. 'Ezek a fiúk diákok.'

Lapp. *Máret* [NomSg] *lea* [KopSg] *čeahppi* [NomSg]. 'Máret okos.'
Viesut [NomPl] *leddje* [KopPl] *allagat* [NomPl]. 'A házak magasak voltak.'
Dat lea boares goahhti. 'Das ist eine alte Hütte.' *Dat* [NomPl] *leat* [KopPl] *boares goahdit* [NomPl]. 'Das sind alte Hütten.' – *Dát beatnagat leat boarrásat*. 'Ezek a kutyák öregek.' (Vö. Bartens 1989: 50; Sammallahti 2005: 111.)
 Ha viszont a névszói-igei állítmány névszói tagjaként a melléknév többes számú alannal alkot szószerkezetet, akkor vagy többes szám nominatívusban áll, vagy pedig olyan rövidebb alakban, amely egyes szám accusativus-genitivusszal egyezik meg: *Mánat* [NomPl] *leat jálot* [NomPl] ~ *jálo* [GenSg]. 'A gyerekek bátrak.' *Mánat* [NomPl] *leat nu ráhkkas(at)* [GenSg(NomPl)]. 'A gyerekek olyan kedvesek.' – *Olbmot* [NomPl] *leddje* [KopPl] *buorit* [NomPl] ~

buori [GenSg]. 'Az emberek jó(k) voltak.' (Vö. Lakó 1986: 122; Sammallahti 2005: 113.)

2.2.2. Logikai. Szabályai megegyeznek a verbális szerkezetekével. Ezekben az inkongruens szerkezetekben a kopula, valamint az állítmányi névszó alakja a mérvadó.

Magyar. A formailag többes számú, de logikai egyes számú fogalmak mellett az állítmány egyes számban áll (Keresztes 1995: 92): *Az Egyesült Államok* [NomPl] *nagyhatalom* [NomSg]. *A Kőszívű ember fiai* [NomPl] *nagyon érdekes* [NomSg] *volt* [KopSg]. *A Szeszélyes Évszakok* [NomPl] *szórakoztató tévéműsor* [NomSg].

Az *-ék* összefoglaló (kollektívum) jellel ellátott alany után az állítmány többes számban áll (Kubínyi 2006: 138), pl. *Kovácsék nem voltak otthon, amikor telefonáltam.*

Az előző pontban tárgyalt esetnek a fordítottjával is találkozhatunk, ha a névszói állítmány, illetve a névszói-igei állítmány névszói része a mondatban gyűjtőnév. A névszói állítmány a jelentése, jellege következtében értelmi egyeztetéssel a többes számú alany mellett egyes számban marad (Rácz 1991: 32). Az állítmány igei része többes számba kerül, pl: *Ezek az emberek* [NomPl] *egyeséges tömeg* [NomSg] *voltak* [Vx3Pl].

Finn. A finn nyelvben, akárcsak a magyarban, a gyűjtőnevek (*perhe* 'család', *suku* 'rokonság', *aviopari* 'házaspár') után az állítmány egyes számba kerül, és a melléknévi névszói állítmány pedig nominativusban van (ISK: 552): *Perheeni oli pieni ja tavallinen.* 'A családom kicsi és átlagos volt.'

Az *Iso suomen kielioppi* a csak többes számban használható főneveket (*plurale tantum*) három különböző csoportba osztja. Az első csoportba olyan főnevek tartoznak, amelyek két részből állnak, de egy párt alkotnak, pl. *farikut* 'farmernadrág', *shortsit* 'sort', *sakset* 'olló', *silmälasit* 'szemüveg', *vanhemmat* 'szülők'. A következő csoportba olyan főneveket sorol, amelyek legalább két egyforma részből állnak: pl. *kaksoiset* 'ikrek', *verhot* 'függöny', *urut* 'orgona (hangszer)', *tuliaisit* 'ajándék, vásárfia', *ystävyykset* 'barátok'. A harmadik csoport pedig eseményeket vagy rendezvényeket jelöl: pl. *häät* 'lakodalom', *markkinat* 'vásár', *ristiäiset* 'keresztelő', *bileet* 'buli', *olympialaiset* 'olimpia(i játékok)' (ISK: 554).

Az ilyen szavak után az állítmányi névszó többes nominativusban áll, amennyiben pl. egy pár cipőről van szó, de többes partitivusban, ha több párról: *Liisan uudet kengät* [NomPl] *ovat* [KopPl] *italialaiset* [NomPl] 'Liisa új

cipője olasz’. – *Liisan uudet kengät* [NomPl] *ovat* [KopPl] *italialaisia* [PartPl]. ’Liisa új cipői olaszok.’ (Több párat is vásárolt.)

Az állítmányi névszó egyes vagy többes száma függ a szó alapjelentésétől. Egyes számot használnak, ha az állítmányi névszó kollektív jelentésű:

Nämä ihmiset [NomPl] *olivat* [KopPl] *yhtenäinen väkijoukko* [NomSg].
 ’Ezek az emberek egységes csoport voltak.’

Lahtiset [NomPl] *ovat* [KopPl] *aivan tavallinen suomalainen perhe* [NomSg]. ’Lahtinenék egészen átlagos finn család.’

Lahtiset [NomPl] *ovat/on* [KopPl/Sg] *kunnon väkeä* [PartSg]. ’Lahtinenék rendes népség.’

Észt. Az észti nyelvben a páros ruhadarabok, mint pl. *püksid* ’nadrág’, *teksased* ’farmer’, *prillid* ’szemüveg’, viszont a finntől eltérően, ahol az állítmány többes számban van, az észtben az állítmány egyes számban használatos. Ha többes számba tesszük az állítmányt, akkor általánosságról van szó. – A finn és az észti nyelvben ez a jelenség identikus megnyilvánulása, tehát itt is az értelmi kongruencia lép fel.

Prillid [NomPl] *on* [KopSg] *vajalik aksessuaar* [NomSg]. ’A szemüveg hasznos kiegészítő.’

Prillid [NomPl] *olid* [KopPl] *vanasti häbiäsi* [NomSg]. ’A szemüveg régebben szégyellnivaló dolog volt.’

Sepad olid kodus kui ma helistasin. ’Seppék otthon voltak, amikor telefonáltam.’

Minu kolleegid [NomPl] *olid* [Vx3Pl] *sel ajal mu perekond* [NomSg]. ’A kollégáim ebben az időben a családom voltak.’

Tammed [NomPl] *on* [Kop] *korralikud inimesed* [NomPl]. ’Tammék rendes emberek.’

Tammed [NomPl] *on* [Kop] *tore perekond* [NomSg]. ’Tammék derék család.’

Lapp. Nem könnyű találni a logikai egyezésre egyértelmű példákat. Viszont – ellentétben a többi vizsgált nyelvvel – a kettőnél több számnévi jelzős szerkezetben az állítmány többes számú, pl. *Vihtta* [NomSg] *beatnaga* [GenSg] *bohte* [Vx3Pl]. ’Öt kutya érkezett.’ (Vö. Sammallahti 2005: 226.)

2.2.3. Szemantikai egyeztetés. A névszói (ige-névszói) állítmány kongruencia szabályai nagyrészt tehát megegyeznek a verbális szerkezetekével, a finnben azonban van szemantikai egyeztetés is, ugyanis az alany jelentéstartalmától függ az állítmányi névszó esetének megválasztása (nominativus vagy

partitivus). Az állítmány és az alany közötti egyeztetés a két mondatrész kölcsönös függését jelzi. Az egyeztetést az alany irányítja.

Finn. Fentebb már tárgyaltuk a gyűjtőneveket, de az *Iso suomen kielioppi* megkülönböztet még egy csoport gyűjtőnevet, mint például *kansa* 'nép', *väestö* 'lakosság', *yleisö* 'közönség', *metsikkö* 'erdőség', amelyekkel a melléknévi névszói állítmány vagy nominativusban vagy partitivusban áll. Ez attól függ, hogy ezt a gyűjtőnevet egy egységnek tekintjük-e vagy különböző elemekből álló csoportnak. Ha egységnek tekintjük, akkor nominativusban áll a melléknév, ha külön-külön vesszük az alkotóelemeket, akkor a melléknév partitivusban áll (ISK: 552). A következő két példa jól szemlélteti a fentebb leírtakat:

Kenian väestö [NomSg] *on hyvin nuorta* [PartSg]. 'Kenya lakossága elég fiatal.'

Kiinan väestö [NomSg] *on etnisesti suhteellisen yhtenäinen* [NomSg].
Kína lakossága etnikailag viszonylag egységes.'

Sokkal világosabb a különbség, ha az alany anyagnév, gyűjtőnév vagy elvont főnév (megszámlálhatatlan, oszthatatlan), ekkor a névszói állítmány „részleges”, tehát partitivusba kerül. Pl: *Kahvi* [NomSg] *on vahvaa* [PartSg] *ja kuumaa* [PartSg]. 'A kávé erős és forró.' A határozottságra, illetve határozatlanságra a magyarban névelők utalnak, a finnben pedig a nominativus illetve partitivus alanyként való használata. Ezzel szemben a konkrét, egyedi név állítmánya „teljes”, tehát nominativusi: *Tuoli* [NomSg] *on vahva* [NomSg]. Vagy: *Maito* [NomSg] *oli hapanta* [PartSg]. 'A tej savanyú volt.'

Többes számban a konkrét, egyedi név állítmánya „részleges”, többes partitivusban áll: *Ovatko nuo omenat* [NomPl] *makeita* [PartPl] *vai happamia* [PartPl]? 'Azok az almák édesek vagy savanyúak?'

Az elvont főnévi alany mellett ugyancsak partitivusban áll az állítmányi névszó: *Matkustaminen on hauskaa*. 'Az utazás kellemes.'

Se on brasilialainen. 'Ez brazil.' Itt a névszói állítmány esetválasztása arra utal, hogy az alany konkrét főnév, mint pl: *kuva* 'film', *laukku* 'táska'. – *Se on brasilialaista*. 'Ez brazil.' A partitivus arra utal, hogy itt anyagnévről van szó, pl: *kahvi* 'kávé'. *Suomen kansa on sisukasta*. 'A finn nép szívós.' Ugyanígy másképp járnak el a következő példapárban: *Suomi on kaunis*. 'Finnország szép.' – *Suomi on kaunista*. 'A finn (nyelv) szép.'

Többes számú megszámlálható alany (konkrét, egyedi nevek) mellett a névszó állítmány többes szám partitivusban van. *Tuolit* [NomPl] *ovat vahvoja* [PartPl].

Többes nominativust használunk, ha a névszói állítmány nem tartozik bele általános érvennyel az alany által jelölt fogalomkörbe, pl. *Sunnuntaisin*

Helsingin kadut ovat tyhjäät. 'Vasárnaponként Helsinki utcái kihaltak.' (Ez a kihaltság azonban nem jellemző rájuk.) *Huoneet olivat aivan kylmät.* 'A szobák egészen hidegek voltak.' (De be lehet őket fűteni.) (Vö. Keresztes 1995: 178.)

Észt. Az észti nyelvben nincs a finnhez hasonló szemantikai egyeztetés, a szó jelentése nem befolyásolja az állítmányi névszó esetragjának megválasztását.

Kohvi [NomSg] oli kange [NomSg] ja kuum [NomSg]. 'A kávé erős és forró volt.'

Vesi [NomSg] oli hea [NomSg]. 'A víz jó volt.'

Tool [NomSg] oli tugev [NomSg]. 'A szék erős volt.'

Toolid [NomPl] olid tugevad [NomPl]. 'A székek erősek voltak.'

Magyar és lapp. A magyarban és a lappban sincs a finnhez hasonló szemantikai kongruencia.

2.2.4. Predikáló adverbiumok

Magyar. A predikáló szerkezeteket transzformálni lehet bizonyos igék vonzataként jelentkező essivusszá vagy translativusszá.

A barátunk [NomSg] turista [NomSg]. → *A barátunk [NomSg] turistaként [EssSg] ment Olaszországba.*

Barátaink [NomPl] turisták [NomPl]. → *A barátaink [NomPl] turistaként [EssSg] ~ *turistákként [EssPl] mentek Olaszországba.*

A fal [NomSg] fehér [NomSg] lett [KopSg]. → *A falat [AccSg] fehérre [TranslSg] festették.*

A falak [NomPl] fehérék [NomPl] lettek [KopPl]. → *A falakat [AccPl] fehérre [TranslSg] ~ *fehérekre [TranslPl] festették.*

Van példa kongruenciára is: ... *A mordvin irodalmi nyelvek [NomPl] mára állami nyelvekké [TranslPl] váltak a Mordvin Köztársaságban* (Zaicz: 2007: 164).

Finn. A finnben a predikáló essivus és translativus legtöbbször egyezik:

Ystävämme [NomSg] meni turistina [EssSg] Italiaan. 'A barátunk turistaként ment Olaszországba.' – *Ystävämme [NomPl] menivät turisteina [EssPl] Italiaan.* 'A barátaink turistaként mentek Olaszországba.'

Joulukuusessa on koristeena [EssSg] tähti [NomSg]. 'A karácsonyfán csillag van díszként.' – *Joulukuusessa on koristeina [EssPl] tähtiä [PartPl].* 'A karácsonyfán csillagok vannak díszként ~ *díszekként.'

Észt. Az észti nyelvben is található kongruencia a predikáló határozói szerkezetekben, igaz nem következetesen:

Meie sõber [NomSg] *läks turistina* [EssSg] *Itaaliasse*. 'A barátunk turistaként ment Olaszországba.' – *Meie sõbrad* [NomPl] *läksid turistina* [EssSg] ~ (*)*turistidena* [EssPl] *Itaaliasse*. 'A barátaink turistaként ~ *turistákként mentek Olaszországba.'

Sein [NomSg] *värvitakse roheliseks* [TranslSg]. 'A falat zöldre festik.' – *Seinad* [NomPl] *värvitakse roheliseks* [TranslSg]. 'A falakat zöldre festik.'

Jõulupuul on täht [NomSg] *ehteks* [EssSg]. 'A karácsonyfán csillag van díszként.' – *Jõulupuul on tähed* [NomPl] *ehteks* [EssSg]. 'A karácsonyfán csillagok vannak díszként.'

Lapp. *Máhtte* [NomSg] *šattai báhppan* [EssSg]. 'Máhtte pap(pá) lett.' (Sammallahti 2005: 309) → *Máhtes šattai báhppa*. 'Máhttéből pap lett.' (Sammallahti 2005: 111). Az essivusnak nincs külön többes száma, ezért a finnhez hasonló kongruencia nem képzelhető el. *Mánat* [NomPl] *šadde báhppan* [EssSg]. 'A fiúk papok lettek.' Ráadásul a lappban ez az egyetlen alak felel meg a finn essivusnak és translativusnak is.

3.Összegzés

3.1. Értelmező jelzős szerkezetek. A vizsgált nyelvek közül az értelmező jelzős szerkezetek a magyar nyelvben a legelterjedtebbek. Az értelmező jelző a jelzett szó után áll, ilyenkor főnévi szerepet tölt be és főnévként ragozódik. Pl.: *Add ide a könyvet, a vastagot*. A finn és az észti nyelvekben e szerkezetek helyett inkább vagy attributív jelzős szerkezeteket használnak, vagy más, hangsúlyos szerkezetet, mert az ő szemléletük szerint ez sokkal természetesebb kifejezési mód.

3.2. Predikatív szerkezetek. Összefoglalásként a következőket állapíthatjuk meg: 1) A teljes és következetes grammatikai kongruencia esetén az alany és állítmány számban, személyben és esetben egyezik. (*Pojat leikkivät. Silmät ovat siniset.*) 2) Az inkongruencia kétféleképpen magyarázható: a) logikai érvekkel: az alany és az állítmány számban különbözik. (*Yhdysvallat osallistui kokoukseen.*) b) szemantikai érvekkel: az alany és állítmányi névszó esetben különbözik. (*Kahvi on vahvaa. Tuolit ovat vahvoja.*) Az 1. és 2. típus mindegyik vizsgált nyelvben megtalálható. A 2b csupán a finn nyelv sajátja.

A lehetséges típusokat az alábbi táblázatok összegzik. (A + és – jelek a tényleges előfordulást jelzik. A ? a bizonytalan előfordulást jelenti.)

igei típusok	magyar	finn	észt	lapp	angol
NomSg – Vx3Sg	+	+	+	+	
NomPl – Vx3Pl	+	+	+	+	
NomPl – Vx3Sg	+	+	– ~ +	?	
NomSg – Vx3Pl	–	–	–	+	+
PartSg – Vx3Sg	–	+	–	–	
PartPl – Vx3Sg	–	+	– ~ +	–	

névszói típusok	magyar	finn	észt	lapp	
NomSg – NomSg	+	+	+	+	
NomSg – PartSg	–	+	–	–	
NomPl – NomPl	+	(+)	+	+	
NomPl – PartPl	–	+	–	–	
NomPl – NomSg	+	+	+	+ ~ –	
NomPl – PartSg	–	+	–	–	

Irodalom

- Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné 1991: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Balogh Judit et al. 2000: Magyar Grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Erelt, Mati (ed.) 2003: Estonian Language. Linguistica Uralica, Supplementary Series, Vol. 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- Erelt, Mati et al. 2000: Eesti keele käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Hakulinen, Auli et al. 2004: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. = ISK
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä.
- Hegedűs Rita 2005: Magyar nyelvtan. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Karanko, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli 1987: Finn nyelvkönyv II. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 1995: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen
- Keszler Borbála–Lengyel Klára 2002: Kiss magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kippasto, Anu–Nagy Judit 1995: Észt nyelvkönyv. Bíbor Kiadó, Miskolc.

- É. Kiss Katalin 1998: Mondattan. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter, Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest. 17–184.
- Kubínyi Kata 1998: Unkarin ja suomen adjektiivin eriävistä käytöstä adnominaalisena määritteenä. In: Specimina Fennica VII. Colloquia contrastiva V. Kaukovertailuja II. Savariae. 53–78.
- Kubínyi Kata 2001: Kongruenciatípusok a finnben és a magyarban: az esetbeli (in)kongruenciához és okaihoz. In: Specimina Fennica X. Colloquia Contrastiva VIII. Kaukovertailuja III. Savariae. 66–81.
- Kubínyi Kata 2005: Kongressimorfeemi, inkorporoitu pronomini, itsenäinen (pro)nomini: typologisia eroja suomen ja unkarin persoonankoodauksessa. Specimina Fennica XI. Colloquia contrastiva XIII. Kaukovertailuja IV. Savariae. 43–67.
- Kubínyi, Kata 2006: Elollisuuden/ihmistarkoitteisuuden kieliopillistumisesta Suomessa ja unkarissa. In: Specimina Fennica XII. Colloquia contrastiva XIV. Kaukovertailuja V. Savariae. 117–156.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Samisk utdanningsråd, Universitetsforlaget, [Oslo].
- Nurk, Anu–Pusztay János 1993: Észtlap magyar kieszótár. Savaria University Press, Szombathely.
- Nielsen, Konrad 1979: Lærebok i lappisk (samisk) 1. Grammatikk (2. opplag). Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Universitetsforlaget, Oslo.
- Paltto, Kirsti 1981: Risten. Sámi Čuvgehussearvvi doaimmahusat 43. Helsset.
- Peneva, Dennica 2005: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtlapban és a lappban I. (Attributív szerkezetek). In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 87–102
- Peneva, Dennica 2006: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtlapban és a lappban II. (Birtokos szerkezetek). In: Folia Uralica Debreceniensia 13: 65–78.
- Pusztay János 1994: Könyv az észtlap nyelvről. Folia Estonica Tomus III. Savariae.
- Quirk, Randolph–Greenbaum Sidney 1993: A University Grammar of English, Longman.
- Rácz Endre 1991: Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó.
- Sammallahti, Pekka 2005: Láidehus sámeigiela cealkkaoahpa dutkamii. Davvi Girji, Kárášjohka.
- Vilkuna, Maria 2000: Suomen lauseopin perusteet. Edita, Helsinki.
- White, Leila 2001: Suomen kielioppia ulkomaalaisille. Finn Lectura. Helsinki.

**Types of agreement in Hungarian, Finnish, Estonian
and the Lapp (Saami) Languages III.
(Appositive complements and predicative constructions)**

In my previous studies, I already dealt with the various types of agreement in Hungarian and in the West Finno-Ugric languages. The aim of the present study is to compare the above-mentioned types of agreement. I deal only with simple sentences consisting of one subject and a predicate. The agreement between subject, consisting of two or more nouns and the predicate and the number agreement are not covered in this paper. Nor is 'object agreement' discussed here. A thorough and contrastive examination of these questions will be the subject of further research.

1. Appositive compliments. It would appear that in Hungarian the use of the appositive complement is more widespread than in the rest of the languages under examination. Apposition complements are preceded by their heads. In such cases, their function is similar to that of nouns and inflect as nouns. In Finnish and Estonian, instead of appositive complements, attributive constructions are used or quite often another emphatic structure is applied. In both languages they are considered a more natural way of expression.

2. Predicative constructions. The following conclusions could be drawn: 1) In case of full grammatical congruence, the subject agrees with the predicate in number, person and case. (*Pojat leikkivät. Silmät ovat siniset.*) 2) The lack of agreement could be explained in two ways: a) logical point of view: subjects, which are plural in form but singular in sense, take a singular predicate. (*Yhdysvallat osallistui kokoukseen.*); b) semantic point of view. The subject and the adjective complement differ in case. (*Kahvi on vahvaa. Tuolit ovat vahvoja.*) Types 1. and 2. (a) can be found in all four languages. Type 2. (b) is characteristic only of Finnish. The possible type combinations are set out in a table (cf p. 99). Signs + and – refer to their actual occurrence in those languages. The ? expresses occurrence uncertainty in some of the combinations.

DENNICA PENEVA

Pápay József, a debreceni professzor

RUSVAI Julianna

Pápay József (1873–1931) elsősorban a Reguly által lejegyzett osztják hőseinek megfejtésével és saját terjedelmes osztják gyűjtésével szerzett el-évülhetetlen érdemeket a finnugor nyelvtudományban. 1898–1899-ben Zichy Jenő gróf III. ázsiai expedíciójának tagjaként jutott el szibériai nyelvrokona-inkhoz, és ott nyelvészeti és néprajzi kutatómunkát végzett. Hazatérve előbb a fővárosban, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában dolgozott, aztán 1908-tól közel egy negyedszázadig tevékenykedett a debreceni felsőoktatásban. Először a Református Főiskola bölcsészeti akadémiáján oktatott, 1914-ben pedig az akkor alakult állami egyetemre került, és egészen haláláig a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék élén állt.

Ebben a munkámban elsősorban a debreceni kéziratos források alapján egészítem ki Pápay debreceni tevékenységéről való ismereteinket. (A Tiszántúli Református Egyházkerület és Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában az R 1670–1692 szám alatt őrzött Pápay-hagyaték egy jelentős részének feldolgozása volt PhD-dolgozatom tárgya vö. Rusvai 2005b; téma-vezető A. Molnár Ferenc.) Pápay életének erre az időszakra vonatkozó adatokat találhatunk a hagyatékon kívül a Debreceni Református Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyveiben (1908–1914) és a *Debreceni Magyar Királyi* (később *Tisza István*) *Tudományegyetem Évkönyveiben és Almanachjaiban*. (Ez a periodika azonban pénzhiány miatt nem jelenhetett meg minden évben, a bennünket érdeklő, 1914-től 1931-ig terjedő időszakon belül a következő tan évekről nem adtak ki évkönyvet: 1917/18, 1918/19, 1919/20, 1920/21, 1926/27, 1927/28).

Debrecenben a felsőoktatás a XVI. század közepén kezdődött a Református Kollégium megalapításával. Hosszú ideig két akadémiai tanszak létezett: a jog és a teológia. Már az 1860-as években megindult egy mozgalom, amely az önálló bölcsészeti szak és az azzal kapcsolatos tanárképző létesítését tűzte ki célul (Szentpéteri Kun 1941: 200). „A teológiai és a jogi kar 1892-i fakultásszerű megszervezése után másfél évtizeddel megkezdődött a

bölcsészeti kar hasonló jellegű kifejlesztése is. 1907-ben létesült a bölcsészeti kar dékáni hivatal; a kar ekkor három rendes tanárból állott (történelem, magyar irodalomtörténet, klasszika-filológia). 1908-ban újabb két tanszék létesült a fakultáson (magyar és finn-ugor nyelvészet, klasszika-filológia II. sz.)” (Zsigmond 1938: 182). Így a rég óhajtott tanárképzés is megindulhatott.

A bölcsészeti akadémia négy tanárral és hat elsőéves hallgatóval kezdte meg munkáját 1908-ban. A négy tanár közül kettő ekkor került a főiskolára: Pápay a magyar nyelvészeti, Darkó Jenő pedig a klasszika filológiai tanszék-re. Az előzményekhez tartozik, hogy Pápay a Kollégium korábbi tanárai között is támogatókra talált. Pap Károly, a magyar irodalom professzora értesítette az ifjú nyelvészt a pályázat megjelenéséről 1908. március 16-án kelt levelében, és mellékelte is azt:

„A debreceni főiskola bölcsészeti szakán akadémiai tanári állásra ref. vallásu egyének részére pályázat hirdettetik. A megválasztandó tanár a középiskolai tanárképzés követelményeinek megfelelő előadásokat köteles tartani a következő tudományok köréből: Rendszeres magyar nyelv, finn nyelv és összehasonlító finnugor nyelvészet. Minden tantárgyak előadásában legfeljebb heti 10 óra tartására kötelezhető...” (R 1670/IV). A pályázatok beadása és elbírálása rövid időn belül lezajlott. Az esélyekről Fiók Károly (1907-től debreceni akadémiai tanár, a kollégium egykori diákja) 1908. április 29-én levélben tájékoztatta Pápayt: *„A másik kettő Visky és Mészöly urak nem ajánlottak”* (R 1670/I). Fiók előre gratulált, biztos volt a sikerben, hiszen Pápayt jelölték az első helyen. Simonyi Zsigmond szintén ajánlotta Pápayt, ez derül ki 1908. május 23-án Pápayhoz írt leveléből: *„Gratulálok a debreceni megválasztáshoz! Örülök, hogy ajánlásommal valami keveset magam is lendíthettem rajta”* – írta (R 1670/V).

Ez a tanszék volt Magyarországon a harmadik főiskolai tanszék, amely a magyar nyelvtudomány mellett a finnugor nyelvek művelését tartotta feladatának (Jászi 1909: 49). Pápay oktatott tárgyait pontosan nyomom követhetjük a Debreceni Református Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyveiben. Minden héten nyolc órát tartott, ami félévente négy, néha öt tárgyat jelentett. Ezek a következők voltak: régi magyar nyelvemlékek olvasása, a XI–XV. századi magyar nyelvemlékek ismertetése, rendszeres magyar nyelv: I. szóképzés, II. névszóképzés, III. szóragozás, IV. mondattan, V. összetett mondat. Továbbá: a finnugor népek és nyelvek ismertetése, osztják nyelv (osztjákot az itt töltött hat tanév alatt egyetlen alkalommal, az 1908/9-es tanév első félévében adott elő), bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe, finn nyelv, finn nyelvtan, finn olvasmányok haladóknak, finnugor nyelvészeti gyakorlatok, karjalai nyelv, finn mondattan és olvasmányok, a Kale-

vala olvasása és magyarázása, magyar nyelvészeti gyakorlatok szeminárium, finnugor összehasonlító hangtan és alaktan, a magyar nyelv jövevényszavai, összehasonlító magyar nyelvtan, magyar nyelvjárások. Ugyanezeket a tárgyakat tanította később az egyetemen is.

A bölcsészeti akadémia két újonnan kinevezett tanára székfoglaló értekezését 1909. március 25-én tartotta. Pápay munkájának címe: *Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig* (Pápay 1909a: 49–80). A másik beiktatott tanár Darkó Jenő volt. „A két tanár beiktató ünnepélyének fényét emelték Hegedüs István, Pecz Vilmos budapesti egyetemi rendes –, Melich János rk. tanárok és Bartonek Géza, Eötvös kollégiumi igazgató jelenlétökkel, akik ily módon fejezték ki úgy az újonnan választott tanárokat, mint főiskolánk legfiatalabb ága iránti rokonszenvüket” – olvashatjuk a Református Kollégium történetében (Balogh–S. Szabó 1904–1914: 573; Jászi 1909: 85).

Pápay előadásainak kéziratos jegyzetei között található annak a beszédnek a tisztázata az előadás szövegéhez csatolva, amelyet tanári székfoglaló fölolvassása után mondhatott el: *„Mielőtt e helyet elhagynám, hálás köszönetemet nyilvánítom a főiskola kormányzatának azért a megtisztelő bizalomért, hogy engemet e kiváló főiskolán az egyházkerület nemes áldozatkészségétől most szervezett bölcsészeti katedrák egyikére megválasztani kegyes volt éppen olyan időben, midőn a tanárképzés előmozdítására e főiskola kebelében megalakult a bölcsészeti fakultás. Mélyen tisztelt Főiskolai Elöljáróság! Teljes tudatában vagyok a felelőségnek, mely tanári hivatással jár. Fogadást teszek arra, hogy erőmet–tehetségemet kizárólag e hivatásomnak szentelem, Az isteni gondviselésbe vetett törhetetlen hitem, továbbá hivatásom magasztos voltának átérzése remélnem engedik, hogy kitartó munkálkodással sikerülni fog az előttem álló nehézségeket leküzdenem s a tanárképzés ügyének, ezzel a nemzeti közművelődésnek némi szolgálatokat tennem.*

Nagytiszteletű s Tekintetes Tanár Urak! Igen tisztelt Kartársaim! Örömmel jöttem ide e dicső multú főiskola falai közé, hol Önök hosszabb-rövidebb idő óta törhetetlen hűséggel szolgálják azt a nemes és magasztos ügyet, melynek szolgálatára a nagytekintetű főiskolai Elöljáróság kitüntető bizalmából én is elhivattam.

Örömmel jöttem ide, s Önök szeretettel fogadtak körükbe. E szeretet megnyilatkozását itt tartózkodásom rövid ideje alatt is sokszor tapasztaltam. Kérem, tartsanak meg továbbra is szíves barátságukban, támogassanak tanácsukkal, adjanak nekem is részt munkájukból. Szívvel-lélekkel csatlakozom Önökhöz ez ősi Alma Mater szeretetében.

Nemes tanuló ifjuság! Szívesen üdvözlöm mindnyájukat. Legyenek meggyőződve róla, hogy igazi bensőséggel, lelkem egész melegével ragaszkodom Önökhöz. Az ifjuságban látom a jövőt, nemzetem jövőjét. Lángoló hazaszeretetükben egy pillanatra sem kételkedem, ez sarkalja, ösztönözza Önöket arra, hogy mennél több tudással munkálkodhassanak majdán szeretett hazánk s magyarságunk javára!

Végül külön is szólok a bölcsészethallgató ifjuság kis csoportjához. Szeretett hallgatóim! Egy időben jutottunk e dicső multú főiskola falai közé. Önöket a tanulás, engemet a tanítás vágya vezetett ide. Szép csöndben meg is kezdtük a munkát. Már eddig is meggyőződtem tudomásyszeretetükről, szigorú kötelességtudásukról. Örömmel látom, hogy buzgó kitartással folytatják tanulmányait, nem riadnak vissza a kezdet nehézségeitől.

Meredek ez, nehezen járható, de biztosan a célhoz érnek rajta.”

Pápay 1910-től a főiskolai igazgatótanács tagja, a könyvtári albizottságnak előadója és a filológiai szeminárium igazgatója lett. Az 1910/11-es tanévben pedig már a Csokonai-körnek is választmányi tagja volt. A választmány közreműködött a Kazinczy-alapítvány pályakérdéseinek kitűzésében és a munkák beérkezése után minden tanévben azok elbírálásában.

Debreceni tartózkodásának első hat évében oktatói munkája és hivatalos teendői mellett (publikációit tekintve) Pápay viszonylag aktív tudományos tevékenységet tudott végezni. Kutatásának egyik eredménye egy kiadatlan debreceni nyelvemlék ismertetése és bemutatása. Szily Kálmánnak 1911. március 4-én kelt leveléből arról értesülünk, hogy megkapta Pápay tanulmányát, és címnek a *Thaly-nyelvemlék* kifejezést javasolta (R 1670/V). Dolgozatát Pápay 1911. március 21-én olvasta fel a Nyelvtudományi Társaság ülésén (N. 1912: 191), és még ugyanebben az évben a *Magyar Nyelv* májusi számában meg is jelent (Pápay 1911: 193–204). Hamarosan kikerült a nyomdából *Északi-osztják nyelvtanulmányok* című munkája (Pápay 1910), amelyben már korábban folyamatosan publikált szövegei (NyK 1906: 345–398, 1907: 52–79, 164–195, 258–275, 1908: 111–150, 313–329) együtt láttak napvilágot. Fokos-Fuchs Dávid 1911-ben levélben gratulált a szerzőnek az *Északi-osztják nyelvtan*hoz, és örömét fejezte ki, hogy Pápay ígéretet tett a déli osztják nyelvtan ismertetésére (R 1670/I). Itt nyilván Patkanov déli osztják nyelvtani feljegyzéseinek sajtó alá rendezésére gondolt (Patkanov-Fuchs 1906, 1909, 1910, 1911–1912). A recenzió azonban tudomásunk szerint nem jelent meg.

Simonyi továbbra is segítette egykori tanítványát, publikálásra biztatta. 1911. január 9-én ezt írta neki: „*Nem kapunk a Nyr. számára semmit?*” (R

1670/V). 1909. február 16-án kelt levelében *Magyar Nyelvőr*-példányokat ajánlott föl a főiskolai könyvtár számára, majd másnap ezt írta Pápaynak: „Kérem, írja meg, hány példányban nyomták az *Ész. osztj. nyelvtanulmányok* különnyomatát. A *Ny. Biz. költségvetését* már decemberben megállapítottuk, de azért talán lehet valamit csinálni” (R 1670/V). Munkácsi is figyelemmel kísérte Pápay tevékenységét. 1910. május 6-án kelt levelében az osztják tanulmányok várható folytatása ügyében írt: „... nem értem, hogy szaktársaink miképp nyugodhatnak bele a kiadás ily lassú menetébe, hiszen még egy használható osztják nyelvtani vázlatunk sincs!” (R 1670/III).

A nyelvészek közül valószínűleg Melich Jánossal alakult ki Pápaynak a legbensőségesebb viszonya. Ezt feltételezhetjük a tőle fennmaradt mintegy 90 levél alapján is, amelyek 1900 és 1930 között íródtak. Melich rendszeresen küldött meghívókat – többek között – a Budenz Társaság üléseire. 1909. február 6-án értesítette Pápayt, hogy kérésére Gyarmathi leveleit lemásoltatta. (Ezek az iratok valószínűleg székfoglaló felolvasásához voltak szükségesek Pápay számára.)

1911. február 2-án Borsos Károly (egykori pápai diáktárs) mezőtúri főgimnáziumi tanár meghívta Pápayt, hogy tartson előadást az osztjákokról (R 1670/I). A hagyatékban maradt egyik meghívóból kiderül, miszerint erre sor is került, Pápay 1911. február 25-én a mezőtúri református főgimnázium estélyén vett részt, és „szibériai útjáról vetített képekkel előadást tart” (R 1683). Március 4-én kelt levelében Melich biztatta társát, írjon az eseményről a *Magyar Nyelvbe* (R 1670/IV). Pápay (feltehetően 1912-ben) ünnepi beszédet mondott a Budenz-émlékvacsorán. Szily Kálmán egy dátum nélküli levelében arra kérte a nyelvészt, küldje el a beszéd másolatát az Akadémia kéziratára számára. (A beszéd kézírata megtalálható Pápay egyetemi előadásai között az R 1681/XV/290–293-es számon.)

1913 áprilisában tartotta meg Pápay a Magyar Tudományos Akadémián székfoglalóját. Az eseményről a *Budapesti Hírlap* is beszámolt: „... Pápay József levelező tagja Reguly-féle osztják hősi énekekről tartott rendkívül érdekes előadást. Az előadó beszélt osztjákföldi tanulmányútjáról, a melyeknek egyik célja az volt, hogy a Reguly-féle mitikus osztják tartalmu énekeket megfejtse. Utja eredményes is volt, a tizenkét darab osztják hőséneket, a melyek tizenhét soros sort foglalnak magukban, meg is fejtette. Az énekek alapján vázolta a régi osztják társadalmi életet, a melyben az egyes nemzetségek igen gyakran harcban állanak egymással. E harcok indítóoka vagy a nőszerzés, vagy a vérbosszu” (N 1913a: 16).

A cívis város sajtója is büszkén és nem minden elfogultság nélkül számolt be a debreceni professzorok eredményeiről: „A Magyar Tudományos Aka-

démia múlt héten tartott nagygyűlésén is több debreceni tudós tanár szerepelt. Az egyik Darkó Jenő akadémiai megbízásból magyar történeti nyomokat kutatta görög íróknál. A másik Pápay József a Reguly által gyűjtött osztják szövegek megfejtéséről számolt be az Akadémiának. 18000-nél több sort olvasott el és fordított le ezekből a hősi énekekből, liturgiális szövegekből. Hogy ezt tehesse, évekig nyomorgott az Oroszbirodalomban szétszórt osztják telepeken. Évek óta meg a feldolgozást végzi. Az Orchon tó melletti ujjur feliratot nem magyar tudósok fejtették meg. A valamikor egész világrészt uraló [!], nagy múltú osztják nép szellemi hagyatékának maradványait azonban magyar tudós mentette meg, gyűjtötte össze és magyar tudós adja által a világnak. Ez a magyar tudós, kinek a neve messze külföldön is mindenütt visszhangzik és még jobban is visszhangzani fog, a debreceni kollégium professzora: Pápai [!] József. Méltán folytatja a debreceni nagy nyelvész tanárok sorát az ősi kollégiumban. Ez a kollégium, ha soha nem is lesz egyetem, mégis az első főiskolája marad a magyarságnak. De nem erről van szó, hanem a nagy finn-ugor nyelvészről, Pápay Józsefről. Illó, hogy nevét mi is megismerjük és tisztelettel emlegessük” (N 1913b: 225–226).

Az 1913 őszen Yrjö Wichmanntól érkező levelek (R 1670/VI/12–13) arról tanúskodnak, hogy Pápay tanulmányt küldött a Reguly által gyűjtött hőseénekekről, és ezt a *Castrén-albumban* kívánják megjelentetni. A terv valóra vált, a dolgozat *Die ostjakischen Heldenlieder Regulys* címen olvasható (Pápay 1913–1918: 36/1–19).

Szinnyei 1914-ben ismertetést kért a *Magyar Etymológiai Szótárról*. Ennek a kérésnek eleget tett Pápay (1918: 389–396). A főiskolai évkönyv (Kun 1914: 150) szerint sajtóra kész állapotban volt az *Osztják népköltési gyűjtemény* II. kötete, amely a Reguly-féle osztják hősi énekeket tartalmazta. (Ennek ellenére ez a kötet is csak Pápay halála után jelent meg.)

A debreceni egyetem 1914 őszen kezdte meg működését. Az előzményekhez tartozik, hogy egy protestáns egyetem alapításának gondolatát már 1874-ben megfogalmazták a tiszántúli egyházkerület közgyűlésén. Azonban az egyház anyagi gondjai miatt kénytelen volt lemondani erről a tervről, és 1905-ben a Tiszántúli Református Egyházkerület – mérlegelve a valós lehetőségeket – elfogadta az állami egyetem létrehozását. Ezzel azt is vállalta, hogy az évszázadok által gyűjtött szellemi tőkéjét a leendő intézményre hagyományozza. 1914 márciusában kezdetét vette az építkezés, amely évtizedekig tartott, az egyetemi oktatás azonban már 1914 őszen megkezdődött a város különböző helyszínein. A 28 tanszékre kinevezett egyetemi tanár közül korábban 17 a debreceni Kollégium akadémiai tagozatának tanára volt, közöttük volt Pápay is. Hivatalosan 1914. augusztus 26-án nevezték ki. Ő volt az

első egyetemi oktató, aki akadémiai tagsággal rendelkezett, valamint ekkor már más szakmai és tudományos társaságnak is tagja volt: a Nyelvtudományi Bizottság rendes tagja, a SUS levelező tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a Magyar Néprajzi Társaságnak választmányi tagja. Simonyi Zsigmond is az elsők között (1914. október 1-jén) köszöntötte ez alkalomból Pápayt: *„Gratulálok az egyetemi tanársághoz és soká tartó sikeres működést kívánok. Örömmel emlékszem rá, mikor Zichy Jenő betoppant hozzám s kérdezte, ajánlhatom-e Pápay Józsefet utitársul. Már akkor meg voltam győződve, hogy ez az út tudományunknak nagy hasznára lesz”* (R 1670/V).

Elismerően nyilatkoztak Pápayról és az őt követő professzorokról is: *„Kedvezően alakult a finnugor nyelvtudomány tárgykerébe eső kollégiumok ellátására is kötelezett magyar nyelvtudományi tanszék sorsa, mert az e tanszéken működő egymást követő professzorok mind tudományos munkájuk művelésében és oktatásában, mind a tudományos kutatók nevelésében számottevő eredményeket értek el”* – írta Varga Zoltán a debreceni egyetem történetéről szóló művében (1967: 240).

1914-ben a háború miatt késve kezdődött az oktatás. Pap Károly Debrecenből Nagyigmándra írt levelében augusztus 1-jén arról tudósította Pápayt, hogy a tanárok nagy része katona, az épületek többsége pedig kórháznak van berendezve. Tíz nappal később így írt: *„Egyetemről, tanévről most senki se beszél.”* 1914. aug. 23-án kelt levelében pedig ezt olvashatjuk: *„A kollégium most már egészen kórházi célokra van berendezve”* (R 1670/IV). Október elsején volt az évnyitó ünnepség, és csak október 6-án tartották meg az első előadásokat alig több mint harminc bölcsészhallgató részvételével. (Az egyetem felépülésére még évtizedekig várni kellett: hiszen elsőként az orvostudományi kar felvételi épülete készült el 1918-ban, az egyetem központi épületének alapkövetétele 1927. június 3-án történt meg, majd 1932. május 15-én adták át, és itt kapott végleges helyet a bölcsészettudományi kar.)

Pápay 1914-től 1931-ig egyedül látta el a tanszéki feladatokat: magyar, finnugor és általános nyelvészeti előadásokat tartott. *„Előadást, sőt szemináriumot is rendszerint csak a professzor maga tartott a humán szakokon, sokszor két évfolyamnak egyszerre”* (Némedi 1988: 17). A vizsgáztatás is Pápay feladata volt, csak 1928-tól dolgozott mellette egy-egy díjtalan gyakornok, aki azonban az oktatásban nem vett részt (Jakab 1990: 9–10). Pápay előadásainak anyaga is megtalálható Debrecenben (R 1681/I–XXIV). A hatalmas terjedelmű kéziratkötegek igen alapos munkát tükröznek. Pápay egyetemi előadásaira készült jegyzeteinek tudományos jelentősége nem vetekedik osztják gyűjtésének értékeivel, de mindenesetre figyelemre méltóak, hiszen

rendkívül időigényes és precíz előtanulmányokról tanúskodnak (vö. A. Kövesi 1954: 84).

Arról is meggyőződhetünk, hogy Pápay oktató munkája során többször is átdolgozta óráinak anyagát, állandóan figyelemmel kísérte a megújuló szakirodalmat. A feldolgozott tanulmányok adatait mindig pontosan följegyezte. A kötegek terjedelméből az is kideríthető, hogy Pápay egyik kedvelt témaköre a mondattan volt (R 1681/VII–IX): az évek során 798 lapnyi jegyzete gyűlt össze erről a témakörrel. Ezenkívül nyomtatott egyetemi jegyzetei is maradtak fenn a Debreceni Egyetem könyvtárában: Régi magyar nyelvemlékek, A nyelvjárások irodalma, Történeti magyar nyelvtan 1. Hangtan, 2. Alaktan, 5. Névragozás, valamint Finnugor igeképzés. Fazekas Jenő készített egy jegyzéket tanára könyvtáráról és irodalmi hagyatékáról (R 1691). E szerint létezett Pápaynak egy, a mellérendelő mondatokról írt könyvmű jegyzete is, de sajnos sem a jegyzékben, sem a debreceni könyvtárak katalógusában nem találtam további adatot erről a munkáról. A történelmi szemlélet jellemezte Pápay előadásmódját. Például a nyelvjárások bemutatásában (R 1681/XIII.) nagy figyelmet szentelt a történelmi események szerepének a területi nyelvváltozatok létrejöttében, ismertette a nyelvjárási jelenségek nyomait a kódexekben. Nyelvünk szókincsének bemutatásában (R1681/XVIII) a török eredetű szavakkal kapcsolatban kitér a török-tatár nyelvcsaláddal való rokonítási kísérletekre. Széles látókörű tájékozottsággal rendelkezett, s az erre való törekvést igyekezett átültetni tanítványaiába is: *A Bevezetés a Kalevala olvasásába* című tantárgy (R 1681/XIX) keretében kitért az első finn népköltészeti közlésekre, foglalkozott a 19. századi finn népköltészeti gyűjtő mozgalmakkal, a Kalevalát ért kritikákkal, a szampó szó lehetséges magyarázataival is. A jegyzetek címe alapján föltehetjük, hogy Pápay valószínűleg a *Bevezetés az indogermán összehasonlító nyelvészetbe* című tárgyból is tartott előadásokat, valamint jelentést is taníthatott (R 1681/ 23–24).

Az egyetem első tanévében (1914/15) Pápay prorektor lett, és ezzel a funkcióval együtt járt a könyvtári bizottság elnöksége is. Ugyanakkor a kollégiumi igazgatótanács könyvtári albizottságának előadója, majd elnöke is volt. Pápay jól ismerte a kollégiumi könyvtár ügyeit. Ezt méltányolták az egyetem vezetői is. Így Pápay 1916 ősztől három tanéven át könyvtári bizottsági tag az egyetemen (Módis 1954: 277). A bizottság fő feladata volt az egyetemi és a kollégiumi könyvtár egyesítésének kidolgozása. A Kollégiumi Könyvtár átadása az egyetemnek, illetve az egységesítés kérdése mindvégig heves vitákat váltott ki. Végül is a sok tervezet és javaslat ellenére sem sikerült megvalósítani a célt, az egyetem önálló könyvtár létesítésébe kezdett (Varga 1967: 47). 1917. december 12-én Mészöly Gedeon debreceni elhe-

lyezkedése végett írt Pápaynak: „*Fülhegygyel hallottam, hogy egyetemi könyvtár lesz nálatok, s arra fogjátok kötéllel az embereket igazgatónak.*” Majd lentebb: „*nekem az a könyvtárigazgatóság igen köllene. Debreczenben a könyvtárnokság mellett vígan bogarásztathatnám filozoptereidet a kódexek bozótyjaiban*” (R 1670/IV). Mintegy fél évvel később (1918. május 29-én) levélben kérte és köszönte Pápay pártfogását. Mészöly debreceni kinevezése azonban mégsem sikerült.

Már 1915 januárjában létrejött a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság, amelynek Pápay magyar és finnugor nyelvészetből vizsgáló biztosa. Ez a bizottság adhatott tanári képesítést. (Ugyanis aki tanár akart lenni, be kellett iratkoznia a tanárképző intézetbe is.) A próbatanításokon a professzorok általában megjelentek, ezzel is éreztetni óhajtották a tanárképzés jelentőségét (Némedi 1988: 20). Ez nyilvánvalóan újabb elfoglaltságot jelentett Pápay számára is. 1915 őszén a magyar és a német tanszék birtokba vehette a Piac utca 51. szám alatti úgynevezett Csanak-ház 12 helyiségét. Pápay Józsefet ez év végén avatták az egyetem első díszdoktorává. Erről az eseményről az egyetemi ifjúság által szerkesztett lap is megemlékezett: „Az Egyetem ifjúsága, különösen tanítványainak kisebb csoportja azzal a szívből jövő jókívánsággal köszönti kitüntetésé alkalmából kiváló professzorát, hogy legyen még sokáig az eddigihez hasonló lelkes munkájával nemzeti művelődésünk előbbre vivője, tanítványainak pedig az az őszintén szeretett, jeles paedagogiai sikerekre visszatekintő nevelője, akinek eddig tiszteltük, amilyenek szívünkhez nőtt” (Simon 1916: 26). Pápay tudományos érdemeinek ismertetése után a cikk írója így folytatja: „Tudós asztalánál való munkássága eredményét, szaktudománya anyagát istenáldotta tehetséggel tudja tanítványaival közölni. Közvetlensége csodálatosan lebilincselő. A száraznak keresztelt rettenetes nyelvtudomány nem lesz persze ajkán sem lágyan folyó mesévé. De benne lüktet előadásában az élet, érdekesítő a folyás, mert a hallgatóságnak előtte él a nyelv, vonul fel a tudományos kutatás. Intellektuális élvezet a társaságában eltöltött idő, akár órán, akár a szűkebb környezetben” (uo. 28).

Pápay az 1917/18-as tanévben dékán, a következő évben pedig prodeán lett. A hivatali teendők nyilvánvalóan sok idejét rabolták el. Ezenkívül évenként át a debreceni Egyetemi Diákasztal felügyelő bizottságának szintén tagja volt. Ez a testület volt hivatott gondoskodni a szegényebb hallgatók étkezési támogatásáról. Az évkönyvekből kiderül, hogy pl. az 1922/23-as tanévben hat rendes ülést tartottak. Megemlítem még, hogy Pápay a budapesti Körösi Csoma Társaság rendes tagja, valamint a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának rendes tagja lett.

Az Árpád bajtársi egyesület 1922-ben alakult, bölcsész- és teológushallgatókat tömörített magába. Ünnepi alkalmakkor (március 15., október 6.) az Arany Bika üvegtermében gyűltek össze. Úgynevezett irodalmi táborozásokat szerveztek, ilyenkor az időszerű hallgatói gondokról, illetve irodalmi témákról (pl. az új magyar drámáról) beszélgettek. Az 1931-es egyetemi évkönyvbe írt beszámolójukban Pápayra úgy emlékeznek, mint a „legmelegebb szívű pártfogójukra” (Csávás 1931: 118). (Korábbi éves beszámolóikat föllapozva (1925/26, 1928/29, 1929/30) nem említik Pápay nevét [sem]).

Pápay számára az 1914-es esztendővel kezdődő életszakasza az egyetemi kinevezéssel nemcsak újabb oktatási és hivatali teendőket hozott. Ebben az évben vesztette el Károly nevű kisfiát, s a világháború kitörése utáni helyzet nem kedvezett a tudományos munkát végzőknek sem. Később a gyarapodó családról való gondoskodás is egyre nagyobb terhet rótt rá. Mint említettem, 1914-től kezdve egyre kevesebbet publikált, bár tudóstársai gyakran biztatták erre (erről bővebben I. Rusvai 2006a). Solymossy Sándor például az *Ethnographiába* kért cikket Pápaytól 1918. augusztus 5-én (R 1670/V). A kért cikk vagy nem érkezett meg, vagy (ami kevésbé valószínű) megérkezett, de valamilyen ok miatt nem jelent meg.

1927. július 24-én levelében Gombocz Zoltán közvetíti Teleki Pál kérését: Pápay írjon bevezető cikket Regulyról a készülő *Magyar Földrajzi Évkönyvbe*. Ez a kiadvány a III. finnugor „kulturkongresszus” alkalmából jelent meg 1928-ban (Pápay 1928: 168–176; N. 1928: 54–55).

Solymossy Sándor 1928. március 11-én kelt levelében az osztják medvekultuszról szóló tanulmányt sürgeti folyóiratába, az *Ethnographiába*: „*Múltkori sok értékeset tartalmazó leveledben, melyet, mint hamarosan látni fogod, hálásan felhasználtam, – említéd a végén, hogy a téli szünet alatt kiadásra elkészítted a Medveénekeket, s »ezek alapján leírtam«, – mondod, – az osztják medvekultuszt. ...nyomban meg szeretném jelentetni az 1928-as évfolyam I. füzetét. ...legméltóbb lenne, ha volnál szíves azt a medvekultuszleírást rendelkezésünkre bocsátani*” (R 1670/V). A kért tanulmányt Pápay még sem küldhette el, hiszen ebben a folyóiratban akadémiai székfoglalójának (*A Reguly-féle osztják hősi énekekről*. 1913: 257–276) közlése után már nem jelent meg tőle dolgozat. Az említett munka azonos lehet *Az obi-ugor népek medvekultusza* című tanulmánnyal, amelyet a szerző halála után tanítványa, Fazekas Jenő (Pápay–Fazekas 1934) adott ki az *Északi-osztják medveénekek* című műben. E kötet tartalmát Pápay egyébként székfoglaló értekezés keretében bemutatta a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának 1929. január 22-én tartott nyilvános ülésén (Fazekas 1934: XLVII).

1928. június 6-án Teleki Pál gróf a III. finnugor közművelődési kongresszus elnökeként értesítette Pápayt két csoport július 14–15-i programjáról: „Az egyetemi tanárok 18–20 tagból álló csoportja a rector úr öméltósága távirata szerint a debreceni Tisza István Tudományegyetem vendége” (R 1670/VI). Pápay hivatalos volt a finn és az észti vendégek fogadását tárgyaló beszámoló értekezletre, erről árulkodik egy naptárföljegyzés és egy töredékes fogalmazvány (R 1674/163), melynek utolsó mondata: „Éljen Finnország, éljen Észtország!”

Pápay tanári pályáján sok hallgatóval bensőséges kapcsolatot alakított ki. Erről vallanak a hagyatékban megmaradt egykori tanítványok levelei, üdvözlőlapjai (az R 1670 szám alatt). Néhány kiváló hallgatója tőle kapta az indíttatást tudományos pályáján, többen Pápay hatására kezdtek el nyelvészeti kutatómunkát végezni. Ezek közé tartozott Papp István is, aki professzorához hasonlóan hosszú ideig (1952–1972) állt a Magyar Nyelvészeti Tanszék élén, és munkálkodása szintén meghatározó volt a tanszék történetében. Papp István irodalomtudósi pályájáról mondott le Pápay hatására (vö. Papp 1960, 1971, Jakab 1971a, 1971b).

Természetesen Pápay minden hallgatójából nem lett mesterét követő nyelvész, de a hozzá írott sorok azt tanúsítják, hogy egyénisége általában nagy hatással volt rájuk. Tanítványainak ragaszkodását, tiszteletteljes szeretetét bizonyítja a több tucatnyi üdvözlő képeslap, segítségkérő vagy tudósító levél, amelyek gyakran ilyen aláírással zárulnak: „*hálás tanítványa*” vagy „*szerető tanítványa*” (vö. Rusvai 2005b).

Pápay nemcsak több magyar tudóssal állt élénk levelezésben, hanem finn nyelvészekkel is gyakran váltott levelet, sőt többen meg is látogatták debreceni, illetve nagyigmándi otthonában. Az előzményekhez tartozik, hogy Pápay osztják útja előtt Pétervárról rövid időre (1898. március 6–14.) Helsinkibe utazott, hogy megismerkedjen a finn nyelvészekkel és néprajzkutatókkal. Az út eseményeit az idevonatkozó naplórészlet alapján már publikálták (A. Molnár 1996: 231–234; A. Molnár–Tervonen 1997: 109–111). Pápay ekkor, a finn fővárosban találkozott először – többek között – Emil Setälä, Heikki Paasonen, Kustaa Karjalainen, Yrjö Wichmann, Julius Mikkola és Otto Donner nyelvtudósokkal. Az első találkozást levélváltások, illetve személyes találkozások követték.

Karjalainen 1910 nyarán egy egész hónapig a Nagyigmánd melletti Szentmihálypusztán időzött Pápay vendégeként. A Pápay család a nyarat egyébként mindig itt töltötte (Adorjáni–Nagy 1994: 67). Paasonen 1911. június 10-én Budapestre érkezett. Erről másnap értesítette Pápayt (R 1670/IV/3). Hamarosan személyesen is találkoztak Debrecenben, hiszen egy hónap múlva

már a szíves vendéglátást köszönte meg, és az újabb – immár budapesti – vizontlátás tervezett programját írta le. 1925 novemberében az MTA százéves jubileumi ünnepségére érkezett Budapestre Yrjö Wichmann. Október 17-én kelt levelében írt arról, hogy szeretné meglátogatni Pápayt Debrecenben, valamint Horgert Szegeden (R 1670/VI). A korabeli sajtó is beszámolt arról, hogy Wichmann fölkereste a vidéki egyetemeket és Pannonhalmát is (N. 1925: 52). Artturi Kannisto (1874–1943) 1930. június 8-án Magyarországra érkezett, az Eötvös Kollégium lakója volt, tervezett másfél hónapos tartózkodása idején Pápayval is szeretett volna találkozni. A levelekből kiderül, hogy július 18-ra tervezte debreceni utazását (Pápay és a finn tudósok kapcsolatáról l. bővebben Rusvai 2006b).

1930 őszén szervezték meg azt a bizottságot, amelynek a IV. finnugor kongresszus előkészítő munkáit volt hivatott elvégezni. A tagok között volt Gombocz, Horger és mások mellett Pápay is (Bán 1931: 10–11). Nem tudhatjuk, ez a megbízás milyen feladatokat rótt rá, és készült-e egyáltalán kiutazni Finnországba erre a konferenciára. Szándéka ellenére sem vehetett részt rajta, hiszen 1931 tavaszán megbetegedett, majd váratlanul elhunyt.

Tevékeny tudós pályát szakított félbe hirtelen halála 1931. június 9-én. (Még ezen a napon egyik diákját, Porzsolt Istvánt vizsgáztatta lakásán.) Éleetének utolsó perceiben is családja miatt aggódott: „Mi lesz veletek, Tónikám?” – ezek voltak utolsó, feleségéhez, Szarka Antóniához szóló szavai (Adorjáni–Nagy 1994: 68–69). Két nap múlva, június 11-én búcsúztatták. Pápay ravatalánál, a Református Kollégium dísztermében Szentpéteri Kun Béla rektor búcsúztatta, a Nagytemplomban Révész Imre végezte a gyászszertartást. Sírjánál Darkó Jenő, Láng Nándor, Tóth Lajos és Pap Károly egyetemi tanártársai búcsúztatták, valamint Karai Sándor református kollégiumi igazgató és Borsos Károly egykori pápai diák emlékezett az elhunyra. Végül a tanítványok nevében Fazekas Jenő egyetemi gyakornok mondott beszédet (N. 1931: 150–161).

Pápay halálának évében az Egyetemi Diákjóléti Bizottság nevében Láng Nándor egyetemi tanár így emlékezett: „Nagy veszteség érte bizottságunkat június havában Dr. Pápay József ny. r. tanár váratlan halálával, aki bizottságunknak évek óta buzgó és lelkes tagja, a Leánykollégium ügyeinek melegszívű előadója volt. Emlékét hálás köszönetünkkel örökítettük meg jegyzőkönyvünkben és őrizzük hűségesen szívünkben” (1930/31: 383). Pápay már nem érthette meg a leánykollégium megnyitását, amelyre 1931 októberében került sor. Az intézmény élére egykori bölcsészhallgatója, dr. Ambrus Ilona került.

Irodalom

- A Debreceni Református Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve. 1908/1909; 1909/1910; 1910/1911; 1911/1912. Debrecen.
- Adorjáni Dezső–Nagy István 1994: Szent szenvedély. Emléksorok Pápay Józsefről. Nagyigmánd.
- Balogh Ferenc 1904: A debreceni Református Kollégium története. Debrecen. (Újabb adatokkal kiegészítette S. Szabó József 1914-ben) 571–574.
- Bernolák Nándor 1916: Jelentés a debreceni tudományegyetem 1915–16. tanévi állapotáról és működéséről. Egyetemi Évkönyv 1915/16.
- Csávás Sándor 1931: Beszámoló az Árpád bajtársi egyesület 1930–31. évi működéséről. A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyvei és Almanachjai. 1930/31. 118–121.
- Csűry Bálint 1935: Pápay József emlékezete. A Tisza István Tudományos Társaság közgyűlésén 1934. április 29-én elmondott ünnepi beszéd. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság. Emlékbeszédek. I. k. 1. szám.
- Egyetemi évkönyv = A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Almanachja. 1914/15; 1915/16; 1921/22; 1922/23; 1923/24; 1924/25; 1925/26; 1928/29, 1929/30; 1930/31.
- Fazekas Jenő 1934: Pápay József nyelvészeti hagyatéka. Pápay József – Fazekas Jenő, Északi-osztják medvénekek. Adalékok az obi-ugor népek medvekultuszához. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyatéka alapján feldolgozta Pápay József. Pápay József nyelvészeti hagyatékából sajtó alá rendezte Dr. Fazekas Jenő. Budapest. V–LII.
- Jakab László 1971a: Papp István. Szabolcs–Szatmári Szemle 6: 89–92.
- 1971b: Papp István hetven éves. Magyar Nyelvjárások. 17: 5–20.
- 1990: Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék (1914–1952). In: Jakab László–Keresztes László, A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen. 7–15.
- Jászi Viktor 1909: Adalékok az 1908–9. tanév történetéhez. A Debreceni Református Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve 1908/1909: 81–89.
- A. Kövesi Magda 1954: Pápay József (1873–1931). Acta Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth-Nominatae 1: 73–86.
- Kun Béla 1914: Évkönyv a debreceni Református Kollégium akadémiai tanszakairól. 1913–14. 36. évfolyam.
- A. Molnár Ferenc 1996: Pápay József finnországi naplója (1898. márc. 6–1898. márc. 14). In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. A JATE Finnugor Tanszék különkiadványa. Szerkesztette: Mészáros Edit. Szeged.

- ugor Tanszék különkiadványa. Szerkesztette: Mészáros Edit. Szeged. 231–234.
- A. Molnár Ferenc–Tervonen, Viljo 1997: József Pápay Suomessa 1898. *Folia Uralica Debreceniensia* 4: 109–112.
- Módis László 1954: A Debreceni Tudományegyetem bölcsészettudományi karához benyújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája 1914–1950. Debrecen.
- N. N. 1912: Titkári jelentés 1911-ről. In: *Magyar Nyelv* 8: 190–191.
- N. N. 1913a: Tudományos élet. In: *Budapesti Hírlap*. 83. sz. ápr. 8: 16.
- N. N. 1913b: Nagy professzorok. In: *Debreceni Protestáns Lap*. 33: 225–226.
- N. N. 1925: Az Akadémia centenáriuma. Turán. I–IV. 8: 52.
- N. N. 1928: A III. finn-ugor kulturkongresszus. Turán. 11: 37–45.
- N.N. 1931: Halottaink. A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1930/31. tanévről.
- Némedi Lajos 1988: A Kossuth Lajos Tudományegyetem rövid története. 1912–1987. A debreceni Lossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve. Debrecen.
- Papp István 1960: Emlékezés Pápay Józsefre. *Magyar Nyelv* 56: 140–142.
- 1971: Emlékezzünk régiekről. *Szabolcs–Szatmári Szemle*. 6: 93–100.
- Patkanov, Szerafim–Fuchs Dávid 1906–1912: *Laut- und Formenlehre der südstjakischen Dialekte auf Grund der Sammlungen von Szerafim Patkanov, bearbeitet von Dávid Fuchs*. *Keleti Szemle* 7: 1–47; 125–139; 279–285; 10: 313–336; 11: 57–138; 12:39–90; és Budapest, 1911.
- Pápay József 1906–1908: Északi-osztják nyelvtanulmányok. *Nyelvtudományi Közlemények* 36: 345–398; 37: 52–79; 164–195; 258–275; 38: 111–150; 313–329.
- 1909a: Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig. Tanári székfoglaló értekezés. A Debreceni Református Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve 1908/1909.
- 1910: Északi-osztják nyelvtanulmányok. Budapest. *Finnugor Füzetek* 15.
- 1911: Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék. *Magyar Nyelv* 7: 193–204.
- 1913–1918: *Die ostjakischen Heldenlieder Regulys*. *JSFOu* 30/36: 1–19.
- 1918: A Magyar Etymologiai Szótár. Melich és Gombocz munkája. *Nyelvtudományi Közlemények* 43: 389. (Ismertetés)
- 1928: *Reguly Antal. Földrajzi Évkönyv*. 168–176.
- Pápay József–Fazekas Jenő 1934: Északi-osztják medveénekek. Adalékok az obi-ugor népek medve kultuszához. Saját gyűjtése és *Reguly Antal* hagyatéka alapján feldolgozta Pápay József. Pápay József nyelvészeti hagyatékából sajtó alá rendezte Dr. Fazekas Jenő. Budapest. V–LII.

- Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka. A Tiszántúli Református és Kollégiumi Nagykönyvtár kéziratára, az R 1670–1692 számon.
- Rusvai Julianna 2005a: Pápay József és tanítványai. In: A tanítóképzés múltja és jelene. 1914–2004. Krúdy Könyvkiadó. Nyíregyháza. 73–81.
- 2005b: Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka. Doktori (PhD)-értekezés Debreceni Egyetem BTK. Kézirat.
- 2006a: Pápay József kéziratos osztják nyelvtana. *Folia Uralica Debreceniensia* 13. 79–94.
- 2006b: Pápay József kapcsolatai finn tudósokkal. Kézirat.
- Simon Károly 1916: Az Egyetem első doctora és az ifjúság. *Az Egyetem*. 1: 26–29. Szerk.: A Debreceni Egyetemi Kör.
- Szentpéteri Kun Béla 1941: A debreceni kollégium története. II. Debrecen.
- Varga Zoltán 1967: A debreceni tudományegyetem története I. 1914–1944. Debrecen.
- Zsigmond Ferenc (szerk.) 1938: A Debreceni Református Kollégium története 1538 (?)–1938. Debrecen.

József Pápay, professor at the university of Debrecen

Pápay lived in Debrecen from 1908 to his death of 1931, excluding the summer brakes. First, he taught on the Academy of Sciences of the Calvinist College, and afterwards, in 1914, he became the first professor of the faculty of Hungarian and Finno-Ugrian studies of the then forming university. The teaching brought about many responsibilities, as according to the tradition, in humane studies, it was only the professor who held the lectures and seminars, sometimes even for two grade levels at the same time, and it was also him who had to carry out the examinations. It wasn't until 1928 that an assistant without salary had begun working for Pápay, who has not participated in the teaching, however. We know from his handwritten outlines, that Pápay prepared very thoroughly for his lectures, and tried to make them as interesting as possible (for example the outline of Hungarian sentence-grammar).

At the same time, however, he had begun to publish less and less, like as if his impulse had immediately disappeared after 1914. His fellow scientists encouraged him in their correspondence to publish his collection and studies. From his Ostyak collection, he had not published anything after 1911. The reasons for this silence have been searched in the negative critiques concerning his phonetics, but the bad economic circumstances of the period between the two world wars could also have played a tremendous role in this, as well as the financial crisis of the Academy, and his own teaching work, formal duties and personal problems. There is, however, a precise, constantly working teacher behind the not too flourishing scientist. He has made many of his students like linguistics, which could seem a little impersonal sometimes. This is confirmed by the doctoral works controlled by Pápay, the thesis written very precisely, and the letters kept from the students. In his direct surroundings, he was respected by his colleagues and employees. Pápay had not only stood in vivid correspondence with several Hungarian scientists, but with numerous Finnish ones as well, who have even visited him at his Debrecen and Igmánd home (Karjalainen, Wichmann, Paasonen).

JULIANNA RUSVAI

Az egyházi terminológia elemzése Márk evangéliumának vogul fordításában

SÁROSI Andrea

1. Bevezetés

Korábbi kutatásaim során már foglalkoztam a Szent Márk evangélium új, északi vogul nyelvű fordításának frazeológiájával. Ebben a dolgozatomban ezt a munkát kívánom folytatni azzal, hogy elvégzem néhány, a bibliai szövegkörnyezetbe tartozó szó terminológiai vizsgálatát. Az *esküszik*, *hisz*, *hó-dol*, *imádkozik*, *magasztal*, *szolgál* szavakat, illetőleg ezeknek a szavaknak a főnévi származékait elemzem Márk evangéliumának vogul, illetve magyar nyelvű fordításában.

Az evangéliumfordítások fő célkitűzése: minden ember számára lehetséges legyen, hogy a Biblia legfontosabb részeit saját nyelvén tudja olvasni és értelmezni. Az első nyomtatott szövegek vogul nyelven a 19. század közepén jelentek meg, ezek vallásos jellegűek voltak. Központi kezdeményezésre megkezdődött a Biblia részleteinek, főként az Újszövetségnek a fordítása. Ezek a fordítások jelentik az irodalmi nyelvek kezdeteit.

Máté evangéliuma 1868-ban jelent meg Londonban, cirill betűs lejegyzéssel. A cirill ábécé a legtöbb kis finnugor nyelv leírására nehezen használható, de mivel nem volt más lehetőség, az írástudó szerzetesek csak erre támaszkodhattak. Az evangélium fordítói a Popov szerzetes testvérek („Gergely és György”) voltak. Ugyanezt a művet latin betűs átírásban Hunfalvy Pál tette közzé a Nyelvtudományi Közlemények 9. számában (Hunfalvy 1872). Amikor A. Schiefner és J. F. Wiedemann tudomást szerzett róla, Szentpétervárott másolatot készítettek a cirill betűs Márk evangéliumról is, és eljuttatták Pestre közlésre Hunfalvynak. A Márk evangélium – melyet ugyancsak a már említett Popov szerzetes testvérek ültettek át kondaira – 1873-ban jelent meg Pesten a Nyelvtudományi Közlemények 10. számában (vö. Hunfalvy 1873). Ezt követte a két vogul nyelvű evangélium újabb kiadása Helsinkiben. A fordításokat A. Ahlqvist adta közre latin betűkkel 1894-ben a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 7. számában (Ahlqvist 1894). Ahlqvist átírása eltér

Hunfalvyétól, ugyanis a finn tudósnek alkalmá volt a helyszínen gyűjteni a kondai voguloktól, így Popovék cirill betűs szövegét élő nyelvi kiejtéssel tudta szembeesíteni. Tanulmányomban Hunfalvy közléséből idézek.

Kutatásomban Márk evangéliumának új, északi vogul nyelvű fordítását használom. Ez a bibliarészlet 2000-ben jelent meg külföldi támogatással, a Bibliafordító Intézet (Institute for Bible Translation [Raamatunkäännösintituuti], Helsinki/Stockholm) gondozásában. Fordítója a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova. Ezt az evangéliumfordítást vetem össze a korábbi, 19. századi kondai fordítással (Hunfalvy 1872, 1873). A fordítások azt sugallják, hogy abban az időben a kondai nyelvjárás sokkal erősebb volt, mint manapság, ezért Popovék fordításait tarthatjuk a vogul irodalmi nyelv első szárnypróbálgatásainak.

A vizsgálatba más nyelvek – főként az orosz nyelv – bevonása is szükséges, ugyanis az oroszországi kisebb finnugor nyelvek bizonyos mintákhoz igazodnak, elsősorban az oroszra veszik alapul. A kutatás feladata, hogy az egyes nyelvek segítségével rávilágítson, mit is jelentenek a fentebb említett szavak az egyházi terminológiában az általam választott nyelvekben.

2. A kiválasztott nyelvi anyag elemzése

Cikkemben először megadom címszóként a magyar alakot, valamint a szónak a fordításokban szereplő északi és kondai vogul megfelelőit (a szögletes zárójelben a vogul szótárban (Munkácsi–Kálmán 1986) található alakokat tüntetem fel), illetőleg az előfordulási helyeket az evangéliumban. A kiindulópont a magyar előfordulás volt, ennek segítségével kerestem meg a vogul fordításokban az adott részletet. Egy-egy fordításrészlet bemutatása után a kiválasztott szó nyelvészeti, terminológiai elemzése következik.

(1) **'esküszik'** ~ vgN *l āvi* , хот-вората»кве, vgK *ńulti* [ńolti] (E. h.: Mk 6,23; Mk 14,71)

Mk 6,23

vgN	Хõн āги нупыл <i>lāвыс</i> [tkp. A király a lánynak azt mondta]
vgK	I <i>ńultes</i> tavane
m	Meg is <i>esküdött</i> neki
or	И <i>клялся</i> ей

Mk 14,71

vgN	Пётр <i>успылын</i>]в хот-вората»кве патыс [tkp. Péter még jobban erőszakoskodni kezdett]
vgK	Tavü os pümtes takvame eruhv i <i>ńultuhv</i>
m	Ő [ti. Péter] erre elkezdett átkozódni és <i>esküdzni</i>
or	Он же начал <i>клясться</i> и божиться

(2) 'eskü' ~ vgN лāвум лāты» [ńuli], vgK ńultīma [ńql] (E. h.: Mk 6,26)

Mk 6,26

vgN Мир]лы-пāлт лāвум лāт»е ювле ат выгте [tkp. (A király) a nép előtt mondott beszédét vissza nem veszi]

vgK No ńultīmatā mos i taku mujan mos at ńures artuhv tavame

m [a király] *Esküje* és a vendégek miatt nem akarta őt [ti. a lányt] elutasítani

or Ради клятвы и возлежавших с ним, не захотел отказать ей

A vizsgált evangélium északi vogul fordításában a m. *esküszik* igének két különböző megfelelőjét találjuk. Az egyik esetben az említett szónak a vg. *лāви* 'mond, ígér' felel meg: Хōн āги нупыл лāвыс [tkp. A király a lánynak azt mondta], tehát *megígér valamit* ~ *esküszik*. Egy másik előfordulási helyen azonban a *хот-вората*»кве szerepel, melynek jelentése 'erőszakoskodik, kényszerít'. Láthatjuk tehát, hogy a vizsgált szó (*esküszik*) csupán a magyar fordításban található meg: Ő [ti. Péter] erre elkezdett átkozódni és *esküdzöni*. Létezik az északi vogul nyelvben a *ńulti* („*tōrmal, māγal, witl ńultēγum*” ~ 'égre, földre, vízre esküszöm', Kálmán 1963: 58), de az evangéliumfordításban nem ezt használták. A kondai vogul fordításrészletben ez az ige minden esetben *ńulti* alakban fordul elő. A m. *eskü* főnevet az újabb fordítás körülírással adja vissza: мир]лы-пāлт лāвум лāты» [tkp. (a királynak) a nép előtt mondott beszéde], tehát лāвум лāты» 'ígért szó' ~ 'eskü'. A korábbi fordításban a m. *eskü* megfelelője: *ńultīma*.

A magyar *esküszik* feltehetően a finnugor *es* 'térdre borul' és a *-k* mozzanatos igeképző kapcsolatára vezethető vissza (TESz).

Az orosz szövegben a *клясться* 'esküszik', főnévi megfelelője: *клятва* 'eskü'. Érdekes, hogy az orosz nyelvben az 'esküszik' jelentésű *клясться* és a *клясть* 'átkoz' ige töve megegyezik.

Elhamarkodott esküt mondott Heródes király: *Meg is esküdött neki: „Bármit kérsz, megadom, akár országom felét is.”* [...] *A király igen szomorú lett, de az esküre és a vendégekre való tekintettel nem akarta elutasítani* (Mk 6,23-26).

Az obi-ugor népek körében közismert a medveeskü. A következő néhány sorban ezt mutatom be röviden Munkácsi Bernát és Kálmán Béla írása (1952: 133–141) alapján. A medve különös tisztelete bálványimádásnak számít a vogul és az osztják népnél, akik esküjüket a medvebőrön erősítik meg s ezt nagy gondossággal tartják meg. Tudniillik, ha hamis esküt tesznek, ez az állat megtámadja és megöli őket. A medve bosszúja azonban nem mindig következik be rögtön, néha csak évek múltán, és a medve csak a hamisan eskü-

vő hulláját tépi szét. Tehát nagyon fontos szerepe van az igazmondásnak. A medve, mint az istenség gyermeke ügyel arra, hogy a Földön igazság uralkodjon.

A medveeskü külső szertartásai vidékenként változnak. A szoszvai vogulok az alábbiak szerint esküsznek. Behoznak a házba az áldozóhelyről egy medvekoponyát és ledobják arra a helyre, ahol az asszonyok szoktak ki- és bemenni. Ott a két eskütevő először baltával vagy késsel megfenyegeti a medvét (a fenyegetés állítólag hatásosabb, mintha ráütnének), majd elhajítja a fegyvert és beleharap a koponyába, miközben ezt mondja: „Ne érjem meg a következő nyarat (őszt)”.

(3) **'hisz'** ~ vgN агты [aγti], vgK agti [äjti] (E. h.: Mk. 1,15; Mk 5,36; Mk 9,23; Mk 9,24; Mk 9,42; Mk 11,22; Mk 11,31; Mk 15,32; Mk 16,16; Mk 16,17)

Mk 1,15

vgN Нән кареканын хульгуптэн ос Ёмас Л-ххалн *агт/н!* [tkp. Bűneiteket hagyjátok el és a jó hírnek higgyetek!]
 vgK Pali-punan nan krekan, i *agtan* latilpme!
 m Térjete meg és *higgyetek* az evangéliumban!
 or Покайтесь и *веруйте* в Евангелие!

Mk 5,36

vgN Ул пилэн! Тõрумьн тип *агтэн!* [tkp. Ne félj! Istennek csak higgy!]
 vgK Ul pilen, nahke *agten!*
 m Ne félj, csak *higgy!*
 or Не бойся, только *веруй!*

(4) **'hit'** ~ vgN агтнэ вәрмалъ, vgK agtne-aš (E. h.: Mk 2,5; Mk 4,40; Mk 5,34; Mk 7,24 k.; Mk 10,52)

Mk 5,34

vgN I сус тавән лāвыс: А̄гикве, на» Тõрумн *агтнэ вәрмалин* пус-малтавēsын. [tkp. Jézus neki azt mondta: Leányom, te az Istenben való hited által meggyógyítottattál.]
 vgK Tavu os laves tavane: jea! nag *agtne-ašin* jältepestä nagn.
 m Ő pedig ezt mondta neki: „Leányom, *hited* megtartott téged.”
 or Он же сказал ей: дочь! *Вера* твоя спасла тебя.

Mk 10,52

- vgN Минэн! На» *agtne wārmal* на»ын пусмалтастэ. [tkp. Menj!
Hited téged meggyógyított.]
vgK Menen, *agtne acin* jältiptestä nagin.
m Menj el, *hited* megtartott téged.
or Иисус сказал ему: иди, *vera* твоя спасла тебя.

(5) **'hitetlenség'** ~ vgN at āgtne wārmal, vgK at-agtne (E. h.: Mk 6,6; Mk 9,24; Mk 16,14)

Mk 6,6

- vgN I сус тән Төрүмн *at āgtne wārmalyňyl* осятахтыглас. [tkp. Jézus az ő Istenben való „nem-hitükön” elcsodálkozott.]
vgK I pakses tan *at agtanil*.
m Csodálkozott is *hitetlenségükön*.
or И дивился *neveriyo* их.

Mk 9,24

- vgN Ам агт]гум, Күсәй! Ам *at agtne wārmalyomn* н\тэн. [tkp. Én hiszek, Uram! Az én „nem-hitemen” segíts.]
vgK Agtam, pojriš! ŋoten am *at agtimne*.
m Hiszek, segíts *hitetlenségemen*!
or Верую, Господи! Помоги моему *neveriyo*.

(6) **'hitetlen'** ~ vgN at āgtne, vgK agttal (E. h.: Mk 9,19)

Mk 9,19

- vgN Ана-нā! Нāн н]матырн *at agtne māxum*! [tkp. Ó! Ti semmiben nem-hívő nép!]
vgK О *agttal* tohim!
m Ó, hitetlen nemzedék!
or О, род *neveryij*!

A m. *hisz* ige megfelelője az evangélium vogul fordításában egységesen az *ayti*. A vogul nyelvben bizonyos fogalmak, cselekvések, történések kifejezésére a participium után álló *wārmal* 'dolog, valami' jelentésű szó szolgál (< *wāri* 'csinál, készít'). Az így használt megnevezések újak, régebben a hasonló jelentésű *ut* is betölthette ezt a szerepet, amely azonban ma már nem produktív. A szóösszetétel speciális fajtájaként értelmezhetjük a grammatikalizálódást, melynek során önálló szavak képzőkké agglutinálódtak. Leggyak-

rabban elvont fogalmakat alkotunk vele. A magában is használatos *wārmal'* (WgWb 719a) agglutinálódott egy névszóhoz *-ság/-ség*, illetve *-ás/-és* jelentésben. Bár az agglutináció jellege nem vehető ki a szóban forgó fordítás írásmódjából – ugyanis következetesen külön írják –, a funkcióból egyértelműen kiderül, a szó hogy megváltoztatja az előtte álló szó szófaját: absztrakttá főnevet képez.

Márk evangéliumának új fordításában is a fentebb említett nyelvtani forma szerepel. A *hit* főnév kifejezése az *агтнэ вāрмаль* 'hívó dolog' szóösszetétellel történik. A korábbi, kondai fordításban még e forma helyett az *agtne-aš* volt használatos.

A vgN *am агтнэ вāрмаль*, vgK *at-agtne* alakok jelentése 'hitetlenség' [tkp. nem-hívó dolog, nem-hívó]. A *hitetlen* melléknevet eltérően fejezik ki a különböző korokból származó fordítások: vgN *am агтнэ*, vgK *agttal*, ahol a *-tal* elem fosztóképző.

A magyar nyelv *hit* szava valószínűleg finnugor eredetű, mely a *hisz* *-sz* nélküli tövéből alakult a *-t* nomenképzővel.

Az orosz *верумь* jelentése 'hisz', főnévi alakja *вера* 'hit'.

A Bibliai nevek és fogalmak lexikona (a továbbiakban: Bnfl) szerint a *hit* egy személyhez vagy ígérethez való hűségre vonatkozik, illetve egy másik személy kijelentésébe vetett bizalomra. Mindig mélyről fakadó bizalmat jelent Isten hűsége és szavahihetősége iránt, és akaratának való szeretetteljes engedelmességet. Az Újszövetségben a *hit* és *hinni* szavak csaknem ötszázszor fordulnak elő. Az Újszövetség kijelentésének alaptétele, hogy eljött a megígért Messiás, aki pedig nem más, mint a Názareti Jézus. Jézus maga Isten Fiának jelentette ki magát, és újra hangsúlyozta, hogy az örök élet elnyeréséhez szükség van a benne való hitre.

A *hisz* ige arra utal, hogy valakinek vallásos, Istenbe vetett hite van, Istent, isteni személyt létezőnek tart, vall. A *hit* pedig meggyőződés valamely természetfölötti lénynek, illetve magának az abszolút létezőnek, Istennek a létéről (Magyar Értelmező Kéziszótár, a továbbiakban: ÉKSz.).

A Haag lexikon szerint az Újszövetségben a *hit* (pisztisz) és a *hinni* (pizsteuein) szavak sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint az Ószövetségben (kb. 240-szer), de nem mindig vallási értelemben. Ezt az értelmet a klasszikus görög kifejezések ritkán hordozzák. A szinoptikusoknál Jézus hitet kívánt a tőle kért gyógyulás feltételül (*Ő megnyugtatta: „Leányom, hited meggyógyított.”* Mk 5,34).

(7) **'hóдол'** ~ vgN пу»к пини [χūtaxli], vgK hošgi [χōšgi] (E. h.: Mk 15,19)

Mk 15,19

vgN Тав]лы-пāl]н санспу»каныл тармыл л[лим пу»к пинсыт.
[tkp. Ő elé térdükre állva fejet tettek.]
vgK I tuñčepalim šanši, hošgesit tavane.
m Térdhajtással *hóдолtak* előtte.
or *Кланялись* Ему.

Az északi vogul fordításban *fejet tesz, hajt ~ hóдол*. A pravoszlávok ugyanis hajlongva, imádkozással hóдолnak Isten előtt. A hóдолat a mély tisztelet külső kifejezése, mély meghajlás által, vagy úgy, hogy az ember teljesen arcra borul; jele a magát alárendelésnek is (Bnfl). Ez az eredeti jelentés később bekerült a különböző keresztény kultúrkörökbe. A kondai vogul *hošgi* jelentése: 'imádkozik, azaz térdhajtással hóдол Isten előtt'.

Az orosz fordítás a fentiekhez hasonlóan a következőképpen jár el: *поклониться* 'hóдол, tkp. hajlong' (főnévi alakja *поклон* 'hóдолat, tkp. meghajlás').

Az elemzett magyar kifejezés a német *holden* 'szolgai hűséget fogad' igéből származik. A *hajol, hajt* igék tövének feltételezett **hó-* alakból való eredztetés – a TESz szerint – téves.

(8) **'imádkozik'** ~ vgN пōйкси [pōjkši], vgK hošgi [χōšgi] (E. h.: Mk 1,35; Mk 6,46; Mk 11,17; Mk 11,24; Mk 11,25; Mk 12,40; Mk 13,18; Mk 14,32; Mk 14,35; Mk 14,38; Mk 14,39)

Mk 1,35

vgN Тувыл миртāl мāн пōйкся»жве минас. [tkp. Azután egy néptelen helyre imádkozni ment.]
vgK I menes nahke mane i tatt *hošges*.
m Elment egy lakatlan helyre és ott *imádkozott*.
or И удалился в пустынное место, и там *молился*.

Mk 6,46

vgN I сус up алан пōйкся»жве минас. [tkp. Jézus egy hegytetőre imádkozni ment.]
vgK Menes ah tärmiłne *hošguhv*.
m [Jézus] felment a hegyre *imádkozni*.
or Пошел на гору *помолиться*.

Mk 11,17

vgN	Ам колум мир пуссын мӑгыс <i>пойксян</i> колу г лӑву»кве патаве. [tkp. Az én házamat minden nép az imádság házának fogja nevezni.]
vgK	Am kvalim ton lavkte molitne kvali šohin atimīt mos.
m	Az én házam <i>imádság</i> háza lesz minden nép számára.
or	Дом Мой домом <i>молитвы</i> наречется для всех народов.

(9) **'imádság'** ~ vgN пӑйкил [pojkl], vgK hošhene-aš [χošʃenä-aš] (E. h.: Mk 9,29)

Mk 9,29

vgN	Тамле куль тип <i>пӑйкылыл</i> ос пост ӗт кон-н-влу»кве вӗрмаве. [tkp. Az ilyen ördögöt csak imádsággal és böjtöléssel lehet kiűzni.]
vgK	Tä tohim ati naril kvane-ketuhv at taji, šohin pičil os <i>hošhene-ašil</i> .
m	Ez a fajta semmivel sem űzhető ki, csak <i>imádsággal</i> .
or	Сей род не может выйти иначе, как от <i>молитвы</i> и поста.

A Szent Márk evangéliumának újabb fordításában előforduló *пӑйкци* jelentése: 'imádkozik, könyörög, esdekel', főnévi alakja *пӑйкил* 'imádság, könyörgés' (< zürjén). A kondai fordításban az említett igének a tatár eredetű *hošgi* felel meg, amely tehát egyaránt jelenti azt, hogy 'meghajol, hódol', illetve 'imádkozik', tudniillik az ortodoxok hajlongva imádkoznak, és így hódolnak Isten előtt. Itt a főnévi származék, az imádság *hošhene-aš* alakban szerepel.

Az imádkozik szó jelentése az Újszövetségben 'ígérni, fogadalmat tenni'. Az imádság életszükséglet az ember számára, mert lénye szerint Istenre van utalva. Az imádság az Istennel való közösség kifejezője; Isten közösségben akar lenni az emberrel, és az embernek szüksége van erre a kapcsolatra Istennel (Bnfl). Az Igén keresztül Isten szól az emberhez, az imádságban viszont az ember beszél Istenhez. Hinni kell Istenben, abban, hogy Ő van, és megjutalmazza azokat, akik őt keresik. Ebben az értelemben maga Jézus is biztatott az imádkozásra. A keresztyének imájának alapja az az új viszony, amely szerint az Isten mennyei Atya, az ember pedig a gyermeke. A folytonos imádságra készen álló lelkületet akarja Jézus a színoptikusok tanúsága szerint tanítványaival elsajátíttatni. Semmilyen körülmények közt sincs ok az aggodalomra: az Atya tudja, mire van szükségük, és kérésükre megad nekik minden jót, megadja a Szentlelket. A határtalan bizalom és a hitből fakadó ima csodatevő ereje – ezek a legszebb megnyilvánulásai a Jézus hozta új vallásosságnak: „*ha imádkoztok és könyörögtök valamiért, higgyétek, hogy megkapjátok és akkor valóban teljesül kérésetek*” (Mk 11,24). A héber Bibliá-

ban leginkább a 'meghajol', illetve 'mélyen meghajol' ige utal az imádságra; az Újszövetségben a görög *proszkünein* '(a földet megcsókolva) leborul' felel meg neki. A profán szóhasználatban a kifejezés azt az üdvözlő mozdulatot jelölte, amellyel az alárendeltek a tekintélyes személyeket köszöntöttek. Vallásos értelemben mind a héber, mind a görög ige híven tükrözi a lényegét: az isteni előtt, amely mint szent a természetfölötti rendhez tartozik, az ember összezsugorodik, kicsi lesz és leborul (Keresztény Bibliai Lexikon).

(10) **'magasztal'** (= dicsér) ~ vgN янытлы [janitli], vgK sujtelti [sojtilti] (E. h.: Mk 2,12)

Mk 2,12

vgN Мир таком-та осятахтыглас ос Тõрум янытлым лавыгләлыс [tkp. A nép csodálkozott és Istent dicsőítve ezt mondta]
 vgK Toho išto telgelalsit šoho, i *sujteltesänil* Torimme
 m Ámulatba estek mind, *dicsőítették* az Istent
 or Все изумлялись и *прославляли* Бога

(11) **'magasztalás'** (= dicséret) ~ vgN янытлан]рыг (E. h.: Mk 14,26)

Mk 14,26

vgN Тõрум янытлан]рыг]ргуманыл юи-пәлт тән Елеон урн ми́насыт. [tkp. Az Istent magasztaló ének eléneklése után az Olajfák hegyére mentek.]
 vgK I ergim menesit eleonskoj ah tarmilne.
 m Miután *dicséretet* énekeltek, kimentek az Olajfák hegyére.
 or И *воспевши* пошли на гору Елеонскую.

A Márk evangélium északi vogul fordításában a *Тõрум янытлы* jelentése: 'felmagasztal' [tkp. Istent felnagyít]. Tudniillik *яныг* 'nagy', ebből alakult szóképzéssel a *янытлы* 'felnagyít, nagyá tesz' → *Тõрум янытлы* 'Istent felmagasztal'. Ebben a nyelvjárásban is használatos a *sujtalti* 'dicsér, hirdet' jelentésben, mely dicséret a fejedelemlhősöknek is kijárt, őket énekkel dicsérték, megénekeltek. A kondai szövegben a vonatkozó helyen csupán az *ergim* 'énekelve' határozói igenév szerepel.

A magyarban – a TESz szerint – a *magasztal* ige töve, a *magaszt-* vélhetően a *magas* melléknévből alakult. Az ÉKSz. meghatározása szerint a *magasztal* ige azonos a *nagyon dicsér, dicsőít* igével.

A magasztal igen gazdag tartalmú kifejezés, jelenti azokat a szavakat vagy tetteket, amelyekkel embereket, Istent vagy bálványokat tisztelnek és

magasztalnak; az Újszövetséget áthatja a magasztalás az Istentől kapott megváltásért (Bnfl).

Valamilyen személy lényének, méltóságának, tetteinek értékelő elismerése. Elsősorban Istenre vonatkozik. Az Ószövetségben a szó jelentése közeledik a hálaadás fogalmához. Az Újszövetségben háttérbe húzódik az áldás fogalma és kidomborodik a dicsőítés jellege. Hódolnak ezzel a szóval Jézusnak egyszerre köszöntve/dicsőítve, ugyanakkor segítségül hívva őt (*Az előtte menők, s akik kísérték, ezt zengték: „Hozsanna! Áldott, aki az Úr nevében jön! Mk 11,9). Dicsőítik és köszöntik így a Messiásban elért Isten országát (Áldott atyánknak, Dávidnak közelgő országa! Hozsanna a magasságban!” Mk 11,10).*

(12) **'szolgál'** ~ vgN луситы [lusiti], vgK služitli (E. h.: Mk 1,13; Mk 1,31; Mk 15,41)

Mk 1,13

vgN ос ангелыт Тавēн луситасым. [tkp. és az angyalok neki szolgáltak]
 vgK i angelit tavane *služitlesit*.
 m és az angyalok *szolgáltak* neki.
 or и Ангелы *служили* Ему.

Mk 1,31

vgN Акваторыг н] тāнаныл *тымту»кве-айтү»кве* патсанэ. [tkp. Egyszer csak az asszony őt etetni-itatni [ti. megvendégelni] kezdte.]
 vgK I aku ton latt holā hul'tiptestā tavame, i tau pūntes *služitlahv* tanane.
 m Az asszonyt elhagyta a láz, és *szolgált* nekik.
 or И горячка тотчас оставила ее, и она стала *служить* им.

(13) **'szolga'** ~ vgN мētхум [mēt-χум], vgK huči [kuš] (E. h.: Mk 9,35; Mk 10,43; Mk 10,45; Mk 12,2; Mk 12,4; Mk 12,5; Mk 13,34; Mk 14,47; Mk 14,54; Mk 14,65)

Mk 9,35

vgN Kāсы» хōтпан *мētхум,уз* вос олы. [tkp. Minden embernek szolgáljává legyen.]
 vgK ole šohin harnil viši, i šohin harne *huči*.
 m Ha valaki első akar lenni, legyen mindenki között az utolsó és mindenki *szolgálja*.
 or Кто хочет быть первым, будь из всех последним и всем *служю*.

Mk 10,45

- vgN Ань } лумхōлас Пуг мētхум осьнэ māгыс ты мāн ат ёхтыс. Тав мире māгыс мētхумуг олу»кве ёхтыс. [tkp. Mert az Emberfia szolgásgot bírónak erre a földre nem érkezett. Ő a népe számára béresnek lenni érkezett.]
- vgK Vojlin i elimholis püv ati ton mos jejs, ištobī tavane *služitelesit*, os ištobi *služitlahv*.
- m Mert az Emberfia sem azért jött, hogy neki *szolgáljanak*, hanem hogy ő *szolgáljon*.
- or Ибо и Сын Человеческий не для того пришел, чтобы Ему служили, но чтобы послужить.

(14) 'szolgálóleány' ~ vgN мētн [mēt-nē, ēŋkaj], vgK ŋki ~ jŋki (E. h.: Mk 14,66; Mk 14,69)

Mk 14,66

- vgN Тот ань яныг пип-ōйка мētн/н kāсалавес. [tkp. Ott most a nagy pap-bácsi (ti. főpap) szolgálóleánya által észrevéttetett].
- vgK Johtes aku arkip *inkitnil*.
- m Arra ment a főpap egyik *szolgálóleánya*.
- or Пришла одна из *служанок* первосвященника.

Mk 14,69

- vgN Та н/таве ос тот kāсаластэ. [tkp. A nő őt ismét ott észrevette.]
- vgK *Inkij* os hontim tavame.
- m A *szolgálóleány* ismét meglátta őt.
- or *Служанка*, увидвши его опять.

WgWb: *lušiti* 'szolgál' < or. *служить* – *слуг* 'szolga' > m. *szolga*. Márk evangéliumának kondai vogul fordításában az orosz jövevényszó szerepel (*služitli*), az új, északi vogul fordításban viszont már az orosz szót vogulosították, megszűnt benne a szó eleji mássalhangzó-torlódás (*лусута»кве*). Létezik a szolgálatnak egy elvont és egy konkrét jelentése. Ha ez utóbbiról van szó, akkor *тытту»кве-айтү»кве* 'etetni-itatni' [tkp. megvendégelni, felszolgálni enni-inni] szóösszetétel fordul elő a vizsgált szövegrészletben.

A m. *szolga* északi vogul megfelelője *мētхум* (*мēm* 'bér' < zürjén), a kondai fordításban pedig a *huči*: ole šohin harnil viši, i šohin harne *huči* [tkp. aki mindenkinél kicsi = kisebb, mindenkinek szolga]. A vogul nyelvben formailag minden esetben különbözik egymástól a női és a férfi *szolga*: *мētхум* 'béres férfi' [tkp. *szolga*], *мētн/* 'béres nő' [tkp. *szolga*]. A vgN *ēŋkaj*, vgK

ѣпки ~ жѣпки 'szolgálólány' tatár eredetű szavak. Az orosz nyelvben a *служ* szó egyaránt jelenthet női és férfi szolgát is, akárcsak a magyarban, bár ez utóbbiban a női szolga megnevezése szolgálóleány is lehet.

A magyar *szolgál* szláv átvétel (TESz).

A szócsoport az abszolút függőség körülírására szolgál. Magában foglalja az emberi élet területén végzendő és elvégezhető összes munkát és szolgálót. Istenre vonatkoztatva egyrészt az Istennel való kapcsolatot jelöli, másrészt pedig a szentélyben végzendő kultikus szolgálatra utal. Míg az emberek szolgálata nagyon gyakran negatív minőségű, Isten szolgálata egyértelműen pozitív csengésű. Isten szolgálata emberlétünk egyik alapvető tartozéka. Enélkül az ember léte el sem képzelhető. Ellentéte éppen ezért nem az Isten szolgálata nélküli lét, hanem a más istenek szolgálata. A kérdés tehát csak az lehet: milyen Istent szolgál az ember? Isten szolgálatának lényege: Isten úrként való elismerése. Ezt egész valónkkal kell végeznünk. Jézusnak a megkísértetése után az angyalok szolgáltak (*Vadállatokkal volt együtt, de angyalok szolgáltak neki.* Mk 1,13).

Az Ószövetségben egy személy vagy esetleg egy egész nép és ura közt áll fenn a szolgálai viszony. Az Újszövetségben Jézus egyértelműen tanítja, hogy Isten szolgálatába hívja az embert. Jézus a szolgálatban jelöli meg azt a magatartást, amely igazi tanítványait és követőit jellemzi. Így a profán szolgálatból Jézus követésének mércéjévé, fokmérőjévé válik a szolgálat. A keresztyének az a feladata, hogy mindenkinek szolgálja legyen („*Ha valaki első akar lenni, legyen a legutolsó, mindenkinek a szolgálója.*” Mk 9,35; és *ha valaki közületek első akar lenni, legyen mindenkinek a szolgálója.* Mk 10,44) (Haag).

Irodalom

Balangyin–Vahruseva 1958: А. Н. Баландин–М. П. Вахрушева, Мансийско–русский словарь. Учпедгиз, Ленинград.

Bnfl = Bibliai nevek és fogalmak lexikona. In: Biblia Téka CD-ROM.

ÉKSz. = Magyar Értelmező Kéziszótár. Szerk. Juhász József et. al. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2003.

Haag = Haag, Herbert. Bibliai Lexikon. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 1989.

Kálmán Béla 1963: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.

KBL = Keresztyén Bibliai Lexikon. In: Biblia Téka CD-ROM.

- Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1952: *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rombangyejeva–Kuzakova 1982: Е. И. Ромбандеева–Е. А. Кузакова, *Словарь мансийско–русский и русско–мансийский*. Просвещение, Ленинград.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4. (Főszerk. Benkő Loránd.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1967–1984.

Felhasznált biblia- és evangéliumfordítások

- Ahlqvist 1894: August Ahlqvist's *Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik*. Aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben von Yrjö Wichmann. – *Das Evangelium Marci*. – Marknel Jelpiñ Lattilp. In: MSFOu 7: 81–125.
- Hunfalvy 1872: Hunfalvy Pál, A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Máté evangéliuma. A' tobolszki kormányzóságbeli kondai vogulok nyelvére. Fordította Popov G. (A' Bonaparte Lucian költségén 1869-ben eszközlött Londoni kiadásnak jogos utánnomata.) Matpinel jälpen jomas l'achel. Hoffmann és Molnár, Pest. In: NyK 9: 127–194.
- Hunfalvy 1873: Hunfalvy Pál, A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Markniñ jälpiñ latilp. Hoffmann és Molnár, Pest. In: NyK 10: 207–257.
- Károli Gáspár bibliafordítása. In: *Biblia Téka CD-ROM*.
- Марк хум хансум Ёмас Л-ххал. *The Gospel according to Mark in Mansi language*. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Новый Завет (printed by: The Bible League). South Holland, USA [sine anno].

*

Analysis of the religious terminology in the Vogul Gospel translation according to Mark

In this paper I examined the religious terminology in the Gospel according to Mark translated into Vogul (N, K). In my research I have compared and analysed the words of the Vogul Bible terminology with their Hungarian and Russian equivalents, these words were: 'swear, make vow', 'believe', 'worship', 'pray', 'exalt', 'serve' and their noun equivalents.

ANDREA SÁROSI

A magyar nyelv eredetének oktatásáról

TAKÁCS Judit

1. Kutatóink sokszor leírják mostanában, hogy bár hazánkban a magyar nyelv eredetével kapcsolatban már a finnugor (uráli) nyelvtudomány, nyelv-hasonlítás az általánosan elfogadott, „Valamiképpen azonban ezek az alaptételek maradéktalanul nem hatották át a köztudatot” (Hegedűs 2003: 165). Mi lehet ennek az oka? Erre a kérdésre keresem írásomban a választ, és úgy vélem, a számos ok közül néhányat az ismeretterjesztés és elsősorban az oktatás területén fogunk megtalálni.

Az oktatás (e téren is) meghatározó voltára felhívták már többször is a figyelmet, pl. Csúcs Sándor írja (2007: 169), hogy a finnugor rokonság eszméjének propagálása terén „...defenzívából offenzívába kell átmennünk. Erre számos, eddig kellően ki nem használt lehetőség kínálkozik. Mindenekelőtt az egyetemi hallgatókat kellene jobban felkészíteni, közülük is elsősorban a magyar és történelem szakosokat, hiszen éppen közöttük van számos híve az alternatív elméleteknek. (...) A legfontosabb azonban az lenne, hogy eljussunk az iskolákba, a diákok és a tanárok közé.”

Mivel teljesen egyetértek ezzel a felvetéssel, úgy gondoltam, érdemes megvizsgálni, vajon mi a helyzet jelenleg e téren általános és középiskolánkban. Korábbi vizsgálatok alapján kiderült ugyan már az, hogy a diákok tárgyi tudása terén igencsak van pótolnivaló (Maticsák–Dusnoki 2003), de én most a tanítás feltételeire, körülményeire, illetve ezen túl elsősorban a tanárok véleményére, attitűdjére voltam kíváncsi, hiszen ez alapjaiban határozza meg (akár gyakran akarattuktól függetlenül is) diákjaik személtét.

Vizsgálatom során elsősorban arra voltam kíváncsi, vajon hogyan, milyen keretek között oktatják a finnugrisztikát a magyar közoktatásban, másrészt pedig arról kérdeztem a tanárokat, mi az oktatásról, lehetőségeikről, az elvárásokról, a diákok tudásáról a véleményük. Kérdőíves formában kérdeztem öt általános és öt középiskolában tanító kollégát. Az első témakörrel kapcsolat megjelenő eltérések azzal magyarázhatóak, hogy az óraszámok akár iskolánként és osztálytípusonként is változ(hat)nak, a második témával kapcs-

latban pedig kifejezetten szubjektív megfigyeléseiket, véleményüket kértem. Kapott válaszaimat összevettem Tóth Viktória Észtországban végzett kutatásainak eredményeivel is (2006).

2. Elsőként tehát azt vizsgáltam, milyen keretek közt tanítják a közoktatásban a magyar nyelv eredetét, történetét. Természetesen ez nagymértékben különbözik a két szinten, hiszen míg alapfokon csak általános ismereteket kell adni erről a témáról is, addig középiskolában már lehetőség van az ismeretek bővítésére, és szerencsés esetben a nyelvtan, irodalom és történelem órákon elhangzottak komplex tudássá tételére.

Általános iskolában 8. osztályban foglalkoznak a magyar nyelv eredetével. A 8. osztályban heti egy nyelvtan óra van, és a magyar nyelv eredete általában a tanév utolsó témáinak egyike. (A tanmenetekkel kapcsolatos információk forrása a www.okm.gov.hu oldal.) A téma fontosságához (és érdekességéhez) képest meglepően kevés órában foglalkoznak ezzel a kérdéssel a *Kitekintés a magyar nyelv életére* (vagy *Nyelvünk élete*) című egységen belül. A témakör összesen maximum 5 órájából 1, legfeljebb 2 órát lehet erre a részre szánni. Ez idő alatt át kell tekinteni a magyar nyelv eredetét, rokonságát, illetve a nyelvrokonság bizonyítékait. Rengeteg információt kell tehát egy-egy órába zsúfolni.

A tantervi elvárás szerint a tanulóknak a témakör végére érve ismerniük kell a nyelvtípus, nyelvrokonság, nyelvcsalád terminusokat. Az általam megkérdezett magyartanárok meglehetősen szkeptikusak a nyelveredet ilyen tanításának hatékonyságával kapcsolatban. Véleményük szerint sem ideális a témakör egészére jutó 5 óra. Sőt megjegyezték: azért is tartható kevésnek ez az óraszám, mert „Ebben az életkorban ez a téma már jobban érdekli a tanulókat, mint a leíró nyelvtani ismeretek.” Érdeemes lenne élni ezzel a felbukkanó érdeklődéssel.

Sokan kihasználják azt a lehetőséget, hogy a nyelvrokonsággal kapcsolatban visszautaljanak a történelem órán tanultakra. Ez történelemből igaz ugyan, hogy ötödikes anyag, de egy-egy jobban sikerült tankönyv (pl. Horváth Andrea–Horváth Levente Attila: *Történelem. Az őskor és az ókor története. Mozaik Kiadó*) olyan részletesen (20 oldalon!) és érdekesen foglalkozik vele (családfát, térképet, viseleti rekonstrukciókat, rengeteg ábrát és fotót is közöl), hogy olyan maradandó ismereteket adhat a diákoknak, melyre – azt gondoltam – talán még a nyolcadikos nyelvtanórákon is lehet számítani. Az optimizmusomat azonban a tanárok megfigyelései nem támasztják alá. Szerintük a nyolcadikosok az 5. osztályos történelem órák után ugyan általában nagy vonalakban ismerik a magyarok eredetét, de csak ideális esetben tudják például, hol éltek őseink, milyen életmódot folytattak, esetleg tudják, melyik

nyelvcsaládba tartozik a magyar nyelv. Úgy tűnik tehát, hogy a korábbi történelem órákon elhangzott ismeretek csak részben köszönnek vissza.

Középiskolában a 12. osztályban kerül elő részletesebben a magyar nyelv eredetének témája. Összesen 10-11 óra jut erre az igen nagy anyagra, mely a következő altémákat foglalja magában: „Diakrónia és szinkrónia. A magyar nyelv eredete, rokonsága, a nyelvrokonság bizonyítékai. Nyelvtörténeti korszakaink. Nyelvméleink mint a nyelvtörténet forrásai. Változások a hangállományban, szókészletben, nyelvtani rendszerben. A jelentésváltozások. A nyelvújítás”. Úgy gondolom, hogy heroikus feladatot vállal magára az a tanár, aki ebben a néhány órában feladataul tűzi ki, hogy (az akkor már az érettségire készülési finisében lévő) végzős diákjaival a tantervi elvárások szerint megpróbálja „Felismertetni, hogy a változás és állandóság egyszerre jellemző a nyelvre. Felhívni a figyelmet a divatos, de tudománytalan nyelv-rokonítások megalapozatlanságára. Megmutatni a nyelvújítás művelődéstörténeti szerepét, fontosságát”.

Tegyük hozzá gyorsan azt is, hogy nemcsak az e témakörrel kapcsolatos elvárások, hanem az év végi követelmények is irreálisak (Nagyobb nyelvcsaládok, főbb nyelvtípusok ismerete, a nyelv diakrón és szinkrón változásainak jellemzése példákkal, tájékozottság a magyar nyelv rokonságáról, történetének főbb szakaszairól, nyelvméleink – a tihanyi apátság alapítólevele, Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom – főbb jellemzőinek ismerete, a nyelvújítás mibenlétének, jelentőségének bemutatása, a megnyilatkozás témájának és céljának megfelelő szóbeli előadás, ismertetés, valamint értekezés, esszé írása.) Ezek az ismeretek bizony manapság némelyik magyar szakos vizsgán is „nagy falatnak” számítanak... Ez esetben is megállja a helyét a mondás: aki sokat markol, keveset fog! Sokat segítene, ha a tanítandó anyag mennyiségét csökkenthetnék, vagy akár a nyelvtanórák számát növelhetnék a tanárok.

Míg alsóbb szinten azt tapasztaljuk, hogy túl távol van egymástól a magyarság történetének nyelvi és történelmi bemutatása, és ezért az ismeretek összekapcsolása esetleges (egyébként ez részben felsőbb szinten is igaz), addig a középiskolában úgy vélem, az a fő probléma, hogy rendkívül kevés óraszámban és rosszkor is tanítják a nyelveredetet. Tapasztalataim szerint ugyanis ebben a korban a diákok nagyon fogékonyak lennének egy részletesebb, érveket és nemcsak tényeket felsorakoztató nyelvtörténeti oktatásra, de a szűkösre szabott óraszámok miatt nem tanítás, hanem információadás történik, és ezt a „felülről jövő”, dogmaszerű kinyilatkoztatást pedig szinte érthető is, hogy a diákok elutasítják.

3. A következőkben a tanároknak a nyelveredettel kapcsolatban feltett kérdéseimre adott válaszait elemzem.

Elsőként azt kérdeztem meg, vajon megfelelőnek tartják-e a témakör tanítására rendelkezésükre álló óraszámot. Az általános iskolai magyartanárok általában elegendőnek tartották, egyikük meg is jegyezte, hogy a 11 és 12 éves gyerekeknek még nehéz is ekkor megérteni a nyelvrokonság fogalmát, mert őket ebben a korban még inkább a történelmi szemelvények, mesék, mondák érdeklik. A középiskolai tanárok azonban csaknem egyöntetűen túl kevésnek tartották a rendelkezésükre álló időt. Egyikük szerint „Mindent csak érintőlegesen, felszínesen veszünk – kutatási módszerek, a nyelvrokonság bizonyítékai, a nyelvrokonság kutatói... Hogy ez valóban érdekes és belátható legyen, több idő szükségeltetne.” Más vélemény szerint „Ez a minimum 4-5 óra megfelelő, de csak úgy biztosítható, ha kicsit »ügyeskedünk« az óraszámokkal. A nagyon feszített tanterv és a heti egy magyar nyelvi óra különben nemigen nyújtana lehetőséget a kellő hosszúságú / mélységű tárgyalásra.” Megjegyzem, hogy nem csupán a magyar iskolarendszerben keveslik a tanárok a nyelvrokonsággal kapcsolatos órák számát: ugyanezt mutatják az észtanárokkal készített interjúk is (Tóth 2006).

Megkérdeztem azt is, hogy a nyelveredettel foglalkozó órák előtt tapasztalataik szerint milyen előismeretekkel rendelkeznek erről a diákok. A témakör nyelvtan órákon való tanulmányozása előtt az általános iskolások a finneket, vogulokat és osztjakokat tudják név szerint megemlíteni, de ahogy a tanárok vallják: „Sokat egyikről sem tudnak.” Középiskolában sem sokkal jobb a helyzet: legfeljebb a finnekről és az obi-ugorokról hallottak már (ami azért is furcsa, mert általános iskolában legalább említés szintjén, de elő kellett volna, hogy jöjjön a többi finnugor nyelv is), esetleg még az észteket említik. Azt láthatjuk tehát, hogy az általános iskolai oktatás eredményeképpen a diákok annyit jegyeznek meg, hogy melyek a magyar nyelv legközelebbi és legnagyobb nyelvrokonai. Ezekről a népekről is csak annyit tudnak azonban, hogy léteznek, más információval nemigen rendelkeznek róluk. Az egyik megkérdezett középiskolai tanár ezt írja: „A finnugor kultúráról abban az esetben vannak némi előzetes ismereteik, ha az irodalom tanítása során szó esik a Kalevaláról. Erre vagy »Az irodalom kezdetei«, vagy »A magyar irodalom kezdetei« témakör tanítása során van lehetőség. Sajnos, több tankönyvcsaládból teljesen kimarad ennek a fontos műnek az ismertetése – én 2-3 órában mindig sort kerítettem rá.”

Érdekelt, milyen segédanyagokat használnak a hivatalos tankönyveken kívül a tanárok. Ez igen lényeges, hiszen az ezekből származó információk (szerencsés esetben) visszaköszönnek majd a diákok ismeretanyagában. Mi-

vel az általános iskolai tanárok inkább a téma iránti figyelem felkeltését tartják fontosnak, az interneten kívül leginkább néhány olyan kiegészítő anyagot említettek, amit azért használnak, hogy érdekességeket keressenek benne, ilyenek pl. a következők: Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, A magyar nyelv története, A. Jászó Anna: A magyar nyelv könyve, Kázmér Miklós: Tallózás nyelvünk történetében, részletek a Kalevalából.

A középiskolai tanárok elsősorban egyetemi tankönyveiket, internetről származó anyagokat (családfát, térképeket, finnugor népekről, emberekről készített képeket) említettek. Kiemelték, hogy nem egyetlen tankönyvet használnak, hanem a forgalomban lévő tankönyvcsaládok vonatkozó fejezeteiből állítják össze az órai anyagot. Megfontolásra méltó az a praktikus tanács is, hogy „A könyvek a száraz adatokon túl érdekes olvasmányokkal is népszerűsíthetnék ezt a témát, esetleg CD-ROM is kiegészíthetné kép- és hanganyaggal.” Látszik tehát, hogy erősen él az igény a tanároknál egy az órákra való felkészülésre is használható, praktikus, gyakorlatilag nem szak-, inkább segédkönyvként használható finnugrisztikai kézikönyvre. Ennek megjelenésére bizton számíthatunk, részletes tervezetéről is olvashattunk már. „A finnugor nyelvrokonság” munkacímű könyv a szerző reményei szerint magyar és történelem szakosok egyetemi tankönyveiként is használható lenne (Csúcs 2007: 173–175).

A továbbiakban a nyelveredet tanításának módszertanáról érdeklődtem. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a tanárok igen akkurátusan tartják magukat a tanmenet elvárásaihoz, hiszen a válaszokban csaknem minden „kötelező fogalom” és tipikus példa visszaköszön: általános iskolában az alapnyelv, alapszóincs, nyelvcsalád, nyelvrokon fogalmak, középiskolában pedig ezeken kívül az őshaza, őstörténet, őshaza-elméletek, vándorlás, hangtani egyezés, nyelvi rendszer, összehasonlító nyelvészet, nyelvtipológia, nyelvi rokonság, genetikai rokonság, szinkronia és diakronia, nyelvi változás, nyelvtípus, flektáló, izoláló, agglutináló, történeti összehasonlító nyelvtudomány, segédtudomány, antropológia, szóképzéssel egyezések, nyelvtani rendszerbeli egyezések, szabályos hangmegfelelések fogalmak. Ez utóbbiakat (a jelenség megnevezése nélkül) általánosban az *anya, apa, ég, én, eszik, fiú, fon, fej, fül, fa, ház, had, hal, három, kéz, ő, szem, víz, iszik, te, vér* szavakon tanítják, középfokon pedig ezeken kívül még az alaktani egyezéseket, az irányhármasság kifejezését és a rokon nyelvek tipológiai hasonlóságait is tanítják.

Nyelvrokonaik közül – szinte minden általános iskolai tanár kiemeli, hogy – egyrészt a legnagyobbról, a finnről és a legközelebbiekről, a vogulról és az osztjákról esik leginkább szó, ezért ezeket is ismerik legjobban. A lapp és az észti azért kerül néha szóba, mert ezekről más (történelem, földrajz, irodalom

vagy ének) órán is hallhatnak. A zürjén és a cseremisz kapcsán jegyzik meg az általános iskolai tanárok, hogy ezeket azonosítják legnehezebben a diákok, mert igen távol élnek tőlünk és életmódjuk és külsejük is jelentősen különbözik a miénktől. A középiskolában is ugyanez a helyzet: a legnagyobbakról (finn, észt) és a valamilyen szempontból kuriózumoknak számítókról (pl. lapp) esik gyakrabban szó.

Bár e téren nem rózsás a helyzet, mégis kissé jobb, mint amit Tóth Viktória (2006) Észtországból említ: „Az általános iskolában a diákok számára szinte csak a finn nyelv rokonsága ismert. A téma középiskolai tárgyalása előtt a gyerekek ismeretei meglehetősen felületesek, természetesen – általában személyes kapcsolatok útján – a finnekről tudnak a legtöbbet, a magyarokkal való rokonság újdonságként hat számukra.”

Érdekelt a tanárok véleménye arról is, hogy szerintük eleget foglalkoznak-e hazánkban a médiában, sajtóban a rokon népekkel. Az általános iskolai tanárok (egy kivételével) úgy gondolták, épp eleget foglalkoznak velük. Egyikük megjegyzi viszont, hogy „Talán megfelelő mértékben foglalkoznak velük, de ez nem kap elég nyilvánosságot.” Ezzel pont ellentétes a középiskolai tanárok véleménye, szerintük kevesebbet foglalkoznak ezzel a kérdéssel, mint kellene. Az egyik megkérdezett ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Tudtommal az egyetemek nyelvészeti tanszékeinek határait nem nagyon lépi át a téma. A médiában igen kis szerepet kap a nyelvrokonságunk kérdése, ha mégis, manapság sokkal divatosabb a finnugor rokonság cáfolatát bizonygatni.”

Végül megkérdeztem azt is, hogy lényegesnek találják-e egyáltalán e téma tanítását. Az általános iskolai tanárok – a korábbiakkal összhangban – most is azt hangsúlyozták, hogy ekkor még inkább csak a téma iránti érdeklődés felkeltése a lényeges. Aki fontosnak találta, érzelmi okokat hozott fel: „Aból a szempontból fontos, hogy a tanulók legalább jobban megértik anyanyelvünk különleges helyét az európai nyelvek között. Erősödik a magyarságtudatuk.” Másikuk szerint nyelvünk eredetének ismerete „A más népekkel való kapcsolatteremtés egyik eszköze értelmi és érzelmi vonalon.”

A középiskolában viszont már (legalábbis az általam megkérdezettek szerint) egyértelmű, hogy fontos szerepe és helye van a nyelvtörténeti és finnugrisztikai oktatásnak: „Érdekesség a mára már száraznak tűnő leíró nyelvtan mellett. Pihentető a diákoknak a sok szövegtani gyakorlat után. Mindezen túl a gyökereinkkel minden tekintetben tisztában kell lennünk. Ha valami nem tisztázott, esetleg kétkedésre, tudományos vitákra adhat okot, az is kihívást jelenthet a diákoknak.” Másik vélemény szerint „Két okból is lényegesnek tartom. Egyrészt fontos, hogy tudjanak valamit a magyarság »gyökereiről«,

kultúránk ősi alapjairól. Másrészt ez olyan téma, amely – nemcsak a gimnáziumokban – fel szokta kelteni a tanulók érdeklődését. Szívesen hallanak / tanulnak róla az egyébként meglehetősen alulmotivált középiskolások is (nem biztos, hogy meg is jegyzik, de az erről szóló órákon meglepően nagy érdeklődéssel figyelnek, vesznek részt).”

4. Végül tanulságként idézek a válaszokból, mely rávilágít arra, hogy magyartanáraink nagy felkészültséggel és kellő higgadtsággal közelítenek a nyelveredet tanításához: „Ez a kérdés – sajnos – minden században politikával telik meg. Talán ettől függetlenül, pusztán tudományos tényekkel alátámasztva kellene tisztázni, egyértelműsíteni bizonyos kérdéseket.”

Ez a vélemény teljesen egybecseng Keresztes László megjegyzésével (2003: 115): „A finnugor (uráli) nyelvek rokonsága tudományosan bizonyított tény, a magyar nyelv finnugor volta nem értékítélet, és nem is hit vagy meggyőződés vagy esetleg népszavazás kérdése, ráadásul – szerencsére – nem is ideológiai vagy politikai áramlatok függvénye! Ezzel összefüggésben fontosnak tartanám a tudománytörténeti műveltség fejlesztését és terjesztését az iskolában és a médiában.” Azaz akárhonnán is közelítünk a magyar nyelv eredetével kapcsolatos felvilágosításhoz, mindig visszajutunk ugyanoda: az iskolai anyanyelvi és nyelvtörténeti oktatás jelenlegi és főleg jövőbeli, egyre fontosabbá váló szerepének hangsúlyozásához.

Irodalom

- Csúcs Sándor 2007: Viszonyunk az alternatív nyelvrokonsághoz. In: Nyelv, nemzet, identitás II: 169–176.
- Hegedűs József 2003: Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth Andrea–Horváth Levente Attila 2004: Történelem. Az őskor és az ókor története. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Keresztes László 2003: A magyar nyelv eredetkérdései. (Eredmények és kihívások a finnugrisztikában.) In: Folia Uralica Debreceniensia 10: 107–126.
- Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely 2003: Finnugor rokonságtudatunkról. In: Finnugor Világ VIII/3: 19–21. Budapest.
- Tóth Viktória 2006: Az észtek viszonyulása a finnugor nyelvrokonsághoz. In: Folia Uralica Debreceniensia 13: 179–190.

Das Unterrichten des Themas über den Ursprung der ungarischen Sprache

In dem Artikel untersuche ich, wie und unter welchen Umständen man das Thema des Ursprungs der ungarischen Sprache in den ungarischen Grund- und Mittelschulen unterrichtet. Die Ergebnisse meiner früheren Forschung haben bewiesen, dass die Kenntnisse der Schüler in diesem Bereich sehr lückenhaft sind. Jetzt habe ich mich im Gegenteil vor allem auf die Unterrichtsumstände und auf die Meinung der Lehrer konzentriert, da diese von entscheidender Bedeutung bei der Bildung der Weltanschauung der Schüler sind.

Mein erstrangiges Ziel war festzustellen, unter welchen Umständen man die Finnougristik in den ungarischen Schulen unterrichtet (hier denke ich vor allem an die Stundenzahl des Unterrichts, die Lehrbücher und die Thematik der Kurse). Andererseits habe die Lehrerinnen und Lehrer von fünf Grund- und Mittelschulen gefragt, was sie über den Unterricht, die Möglichkeiten, die Erwartungen und die Kenntnisse der Schüler denken. Die Antworten habe ich mit den Ergebnissen einer ähnlichen Forschungsarbeit in Estland verglichen.

JUDIT TAKÁCS

Morfológia, szófajváltás és etimológia¹

WIDMER Anna

Tanulmányomban olyan mód- és helyhatározószókat vizsgállok, amelyek egy része a finnugor, ill. uráli alapnyelvre vezethető vissza, másrészt olyanokat, amelyek ugyan később keletkeztek, az ősmagyar, ill. obi-ugor alapnyelvben, de közös, ugor mintára.² A szóban forgó határozószók a következőkben tárgyalt képzett és később lexikalizálódott szavaktól függetlenül is megtalálhatóak az ugor nyelvek egyikében-másikában.

Mivel nemcsak egyes szavak, vagy képzők összehasonlításáról lesz szó, hanem **egészükben** képzett és részben lexikalizálódott alakok megfeleltetéséről, az ugor nyelvek közötti párhuzamoknak még nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk, mint az izolált lexémák és formánsok közötti párhuzamoknak. Vizsgálatom eredménye az ugor nyelvek közelebbi rokonságának hipotézisét támasztja alá.

1. Az uráli **nu(-)* 'felső rész'

Az első helyhatározószói tő, amelyre kitérek, az uráli eredetű **nu(-)*, amely a hantiban, a nganaszban és a kamasszban, valamint a finnben található meg:

- (1) U **nu(-)* 'felső rész, (-)föl; der obere Teil, das Obere' (UEW 308):
- (1a) osztj. V *nyj*, *nuk*, DN O *nõχ* 'fel, felfelé'
- (1b) ngan. *ñait'ea* 'a felső; das Obere' *ñait'ebt'â* 'a felső; der Obere', *ñait'eŋ* 'fel', *ñait'ene* 'fent', *ñait'eda* 'felülről'
- (1c) kam. *ñudo*, *ñutu* 'fel, felfelé', *ñunan* 'fent', *ñunadə* 'felülről, le'.

¹ Örömmel teszek eleget annak a megtisztelő felkérésnek, hogy tanulmányomat e helyen újra közöljem. Tanulmányom eredeti megjelenési helye: Maticsák Sándor (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. II. kötet. Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest–Debrecen, 2007: 301–312.

² Vö. Widmer 2006: 194–246; az uráli **nu(-)* 'felső rész'-hez kapcsolódó etimológiákat l. a FUF LIX. kötetében. A nyelvek és nyelvjárások rövidítései megfelelnek az UEW-ben, ill. TESz-ben használtaknak.

Ennek jelentése az UEW szerint 'felső, valaminek a felső része, föl' stb. Már az uráli alapnyelvben volt egy képzett megfelelője, a **num3*:

- (2) U **nu-m3* 'a felső; ég; Isten'
 (2a) oszjtj. V DN O *num* 'fel-; felső, magas, égi', V *nəmən*, DN *numən*, O *nomən* 'fent, feljebb, fent, legfelül'; *numtorən*, DN *numturən*, Kaz. *nūm tqrəm* 'mennyei Isten, ég'
 (2b) vog. T P N *num*, K *nəm* 'felső'; TJ *nomē*, KU *nom*, So. *numi* 'felső', P *numk* 'a felső', KU *nomən*, P *numən* 'fent', TJ *noj*, KU *noχ*, P *nuηk*, So. *nəηχ* 'fel'; K *numtōrən*, P *numtōrən*, So. *numitōrən* 'mennyei Isten'
 (2c) nyenyec O *nūm*, Nj. *nūm* 'ég; a mennyben élő legfelső Isten'
 (2d) szölk. Ta. *nop*, Ke. *nom* 'ég', N *nop*, *nöp* 'Isten, idő(járás), világ', Tu. *nūm tū* 'villám, Isten nyila' (*tū* 'tűz')
 (2e) kam. *num*, *nom* 'ég, idő(járás), mennydörgés'
 (2f) koib., mot., taig. *num* 'ég',

valamint

- (2e) ngan. *nuum* 'lapos hegyhát, domb gerince' = 'felül lévő hely'
 (2f) fi. *nummi* 'száraz, homokos vidék, róna'

(SSA s.v.; vö. Leisiö 1995: 409, Helimski 1998: 26).

Ez a képzett alak az obi-ugor és szamojéd nyelvek tanúsága szerint többnyire a megszemélyesített, vagy konkrét értelmű 'felső'-t is jelölte, az eget, vagy a mennyei istent.

Szemantikai szempontból ezzel a 'felső' jelentésű tövel összehasonlítható az ugyancsak helyhatározószói deiktikus **e*, **o* ~ *u* és a **ku* ~ **ko*:

- (3a) U **ku*- ~ **ko*- 'wer, welcher, ? was' (UEW 191): *ho-gy* 'wie, auf welche Art und Weise',
 (3b) U *e*^l 'dieser, -e, -es' (UEW 67): *í-gy* 'so, auf diese Art und Weise',
 (3c) U *o* ~ *u* 'je-ner, -e, -es' (UEW 332): *ú-gy* 'so, auf jene Art und Weise'.

A két deiktikus tő a magyarban két módhatározószóban őrződött meg: az *így*-ben és az *úgy*-ban, a **ku*- ~ **ko*- a *hogy* kérdő névmási határozószóban, amelyekben a *gy* az ugyancsak finnugor/uráli eredetű módhatározó **hč3*-re vezethető vissza.

Két további magyar lexémában vélték még fölfedezni ezt a képzőt: az egyiket az *egy* számnévben, ill. az ebből grammatikalizálódott határozatlan névelőben. Honti László szerint (1993: 75–83) ez a magyarázat több okból is valószínűtlen. A második szó, amelyről azt feltételezték, hogy a modális **hč3*-t

tartalmazza, a *nagy* melléknév. Ezt az EWUng. szerkesztősége elutasította („Deutung als Abl[eitung] mit Pron[omen]-B[ildungs]-S[u]f[fix] -gy ist irrig”), a TESz-ben konkrétan még csak meg sem említik („Másféle finnugor egyeztetése [mint a zürjén Sz. *nadž* ’fösvény’-nyel való egybevetés] és török származtatása téves”). Véleményem szerint mégis közelebbi vizsgálatot érdemel.

2. *Nagy*

A *nagy* melléknév eredetét Balázs János a következőképpen magyarázta: a szótó Balázs szerint megegyezik az UEW-beli **no, na* ’közel’ stb. jelentésű névmási tővel; ehhez kapcsolódik a **ńć3* módhatározó (Balázs 1974).

Ami a *nagy* mai, melléknévi szerepét illeti, ez a magyarázat nem ütközik nehézségekre: már Balázs is utalt arra cikkében, hogy a *nagy* szó használata a nyelvemlékek egy részében a mai *nagyon*-éval egyezik. Az ó-, sőt még a középmagyar kori nyelvemlékekben lévő adatok többsége valóban azt mutatja, hogy a *nagy*-ot határozószerzői szerepben használták. Itt csak egy példát idézek, de ez világosan mutatja a *nagy* határozószerzői szerepét:

(4) Az ki *nagy fel hág* nagyot esik (Decsi: Adag. 65; l. Balázs 1974).

Balázs magyarázatának ez a része tehát elfogadható.

Az uráli **na-* szótőre való visszavezetés viszont nem meggyőző, többek között már csak azért sem, mert általában a többes számú névmásokban található meg, a manysi adatok pedig egyáltalán nem egyeztethetőek össze a többi felsorolt adattal. Még az UEW-ben is csak kérdőjellel tüntetik fel a **na* esetleges megfelelőit:

- (5a) ? finn. *naa, naat* (Pl. des Pronomens *taa*) ’die, jene (näher)’
- (5b) ? est. (dial.) *naa* ’diese’; ? *nad, naad* ’sie’
- (5c) ? lapp. N *nā ~ nāv̄t* (Adv.), L *nāv̄*, K T *nā;tt* usw.; Ko. Not. *nāīt̄* ’so, auf diese Weise’
- (5d) ? wog. KU *nūp̄əl̄*, P *nōpal̄*, *nūp̄əl̄*, *nōp̄äl̄*, *nōp̄äl̄*, So. *nūp̄əl̄*, *nup̄əl̄* ’gegen, auf, zu’; N *nump̄əl̄*
- (5e) ? ung. *-nál, -nél* ’bei; (im Komparativ) als; (dial.) zu’, *nálam, nálad, nála* usw. ’bei mir, dir, ihm, ihr’ usw.

Egy ilyen jelentésű uráli **na-* alakú tő tehát nem valószínűsíthető. Ezzel szemben annak semmi akadályja nincs, hogy a *nagy* szót a fent említett uráli **nu(-)* tő származékának tekintsük:

- (6) *nagy* < középm., óm. *nagy* ’nagyon; sehr, überaus’; ’nagy, groß’
< ősm. **nańć3* ’nagyon; erősen; hochgradig; auf hohe Weise’
< fu. **nu-ńć3* ’felső módra; nach Art des Oberen; auf hohe Weise’.

Szemantikájára nézve a **nu-ńć3* 'felső módra' > *nagy* 'nagyon, szerfölött, igen' jelentésfejlődése megegyezik több, más nyelvből adatolt fejlődéssel:

- (7a) lat. *super* 'fent, felfelé, fölött' > 'több, (túlön-)túl, szerfölött'
 (7b) ang. *high* 'magas': *highly* 'magasan' > 'nagyon, szerfölött'
 (7c) ném. *über(-)aus* 'vmin felül' > *überaus* 'nagyon; roppant; valde, maxime' (DWB s.v.)
 (7d) ném. *hoch* (középfok jelölésére): *hoch-interessant* 'nagyon érdekes; roppant érdekes' stb.
 (7e) m. *fölöttébb* 'feljebb' > 'nagyon, szerfölött, különösen'.

Nem utolsó sorban megemlíthetünk egy hanti fejleményt is, amely ugyanarra a töre épül, mint a magyar *nagy*:

- (7f) osztj. Ni. Š *nũmpa*, Kaz. *nũmpi*, O Ahl. *numpi* 'felső rész, felső, felülűs' > 'erősen, hevesen; vkinél idősebb, gazdagabb, tekintélyesebb' (DEWOS 988kk.) > (hat.) 'nagyon, szerfölött, különösen' (vö. Kaz. *nũmpi wũrajə* 'iszonyúan gonosz').

A képzés modelljét a következőképpen lehet uráli ill. magyar összefüggésbe hozni:

- (8a) ki/mi, milyen stb. → kinek/minek a módján, ki-/miserűen = hogy(an);
 (8b) itt, ilyen stb. → ilyen módon, ilyszerűen = így(en);
 (8c) ott, olyan stb. → olyan módon, olyszerűen = úgy(an);
 (8d) fent, felső stb. → felső módon, fent-szerűen = nagy(on).

Az obi-ugor nyelvekből sok olyan képzett alak ismeretes, amely a *nu(-)* szótőre épül:

- (9a) osztj. V *ny*, V Vj. *nuk* stb. 'fel'
 (9b) vog. TJ *nõx*, KU *noy*, *ńõńxə*, *nõk*, *nõńkə*, KO *nuk*, *nun̄k*, *nun̄kə*, P *nun̄k*, VN̄K *nuk*, *nun̄k*, *nun̄t*, LU *nuk*, LO *nõńk̄x*, So *nõḠx* stb. 'fel'
 (9c) osztj. V-Vj. Vart. Sur. (Likr. Mj. Trj. J) Irt. *num*, Ni. Š Kaz. Sy. *nũm*, O Ahl. *num* stb. 'fent, felső; a folyó felső folyásán' (Trj. DN KoP Ni.–O); 'a folyó felső folyása' (Ahl.); 'délen' (Š).
 (9d) osztj. VK *nom̄ə*, DN Kr. *num̄ə* 'felülről' stb.
 (9e) vog. TJ *ńõm̄ə*, KU *nõm̄ə*, KM *nȭm̄ə*, LU *nũ̄ml*, So *nũ̄ml*, P *nũ̄ml* 'felülről'
 (9f) osztj. V Vj. *n̄m̄ə't*, Trj. *nom̄əta*, Irt. *num̄əta*, Š *num̄əta*, Kaz. *n̄m̄əta*, Sy. *num̄ə'ta*, O *nom̄ə'tə* 'felülről (le); a folyó felső folyásáról'
 (9g) osztj. V Vj. *n̄m̄ən*, VK Sur. *nom̄ən*, Irt. Ni. Š Sy. *num̄ən*, Kaz. *n̄qm̄ən*, O *nom̄ən* 'fent, a folyó felső folyásánál'

- (9h) vog. KU *nɔ̃mæn*, KM *nɔ̃mæn*, KO *nu`mæn*, P *numʔn*, VNK *nu`ɲn*, VS *nuɲgn*, LU *nuɲgn*, LO *nuɲmn*, So *nu`mæn* 'fent'
- (9i) osztj. Ni. Š *nũmpə*, Kaz. *nũmpi*, O Ahl. *numpi* 'felső rész, felső, felülső; – vkinél idősebb, gazdagabb, tekintélyesebb' (Ni. Kaz. O); erős, heves (pl. a szél; Kaz. O). – Kaz. *ma nũmpem xq* 'olyan ember, aki idősebb, gazdagabb, tekintélyesebb nálam' (DEWOS 990kk., ill. Liimola 1963: 190kk.; 134 és 166).

Ezek közül a fent már említett *numpi* alakra szeretném felhívni a figyelmet. Ennek a morfológiai felépítése a következő:

- (10) *nu-m-pi*, melyben *-pi* < fu. **-pp3*.

Mint ahogy a latívuszi hanti *nu-γ ~ nu-k* 'fel'-ből látszik, az ugorban meg kellett lennie a nazális nélküli tőnek is (a hanti határozószói tövekről részletesebben Sauer 1967: 79–85 és Honti 1984: 84b); erre az UEW szerkesztősége is utalt. Előadásom következő részében erre a nazális nélküli tőre is fogok hivatkozni.

3. Nap

Véleményem szerint ehhez a **nu(-)* tőhöz kapcsolódik a *nap* szavunk is. A nazálist tartalmazó tő a hantiban jelenik meg, a nazális nélküli a magyarban: az ősmagyar korban lexikalizálódhatott 'FELSŐ' a konkrét 'Nap' = 'felül levő égitest' jelentésben:

- (11) ugor **nu-pp3* ~ ugor **nu-m-pp3* 'felső':
 (11a) ugor **nu-pp3* > ősm. *no/app3* 'felső, a felül levő; Nap' > (lex.) *Nap*, *nap* 'Sonne; Tag'
 (11b) ugor **nu-m-pp3* > osztj. Š (stb.) *nũmpə* 'felső (oldal, rész stb.), folyó felső folyása'.

A *nap* magyar–hanti közös képzésmódjára van még egy közismert példa:

- (12a) osztj. J *kǎ* 'közép, közbülső rész' → *kǎ-əp* 'közép-, középen lévő; vminek a közepe' (vö. DEWOS 703)
 (12b) m. *köz* 'közép, közbülső rész' → *köz-ép* 'közép-, középen lévő; vminek a közepe' (EWUng. 960k.; 964k.).

Tehát a *nap* lexéma eredete morfológiai szempontból ezzel párhuzamos:

- (13a) fu. **kit3* (**küt3*) → fu. **kit3-pp3* (**küt3-pp3*) > m. *közép*
 (13b) fu. **nu(-)* 'felső' → fu. **nu-pp3* > ősm. **napp3* > m. *nap*.

4. *Kebel*

A magyar *köz-ép* hanti megfelelőjét, a *kōš-əp* 'közép' szót, tovább képeztek, mégpedig az *-*l* névszóképzővel: osztj. VT *kōš-w-äl* (< **kōš-p-äl*) 'талия; derék' (Sauer 1967: 70). Ez a képzőbokor véleményem szerint megtalálható még két további ugor eredetű szócsaládban.

A *kebel* főnevet már korán azonosították az obi-ugor *kempli* szócsaláddal:

- (14a) vog. N *kēmpli* 'ruhaszárny'; *mā kēmpli* 'földtáj, környék' (*mā* 'föld, ország, hely, környék, táj(ék), világ'); *paul kēmpli* 'faluvég, falu széle'; *tōrēm kēmpli* 'az ég széle, látóhatár'; *vōr kēmpli* 'erdőszél' (MK 205a)
- (14b) vog. LM LU P K *kēpli*, T *kipli* 'ruhaszárny'; LM *āšjēχ-kēpli*, *sārēn-khul-kēpli* 'a bunda szárnya, előrésze' (MK 205a)
- (14c) osztj. DN Kr. Ts. *kəpəl*, Kam. *kəpəl* 'ruha szegélye' (DEWOS 656)
- (14d) osztj. V–Vj. *kiməl*, Vart. Mj. Trj. J *kiməl*, Likr. *kiməʃ*, Irt. (DN KoP Kr. Ts. stb.) *kiməl*, Ni. Š *kīməl*, Kaz. *kīməl*, O *kiməl*, Ahl. *kimel*, PB *kīməl* 1. 'ruha szegélye' (V Trj. J Irt. Ni. Š Kaz., PB), '(hosszú) ruha előrésze, szegélye'; 'ruha elülső nyílásának szegélye' (VK Vart. Likr. Mj. Ni. Kaz.; V: nyaktól lefelé); 'elől nyitott ruha alsó sarka' (Trj. J KoP O); 'ruha szegélye' (Š Ahl. PB); 'kötény' (a ruhán; Ahl.), illetőleg 2. 'szél' (pl. mocsár, város stb. széle; Š Kaz.); 'ereszcsatorna széle' (Vj.); Š *kīmti'e* (demin.) 'szél' (DEWOS 638k.).

Tudomásom szerint ezt az etimológiát először Munkácsi hozta szóba (Munkácsi 1895: 257). Ám az obi-ugor nyelvekből idézett adatok hangtani szempontból szabálytalanok, ami bizonytalanná teszi ezt az etimológiát. Így az utóbbi etimológiai vizsgálatokban ezt az egybevetést elutasították (TESz és EWUng.). Ha viszont feltételezzük, hogy a *kebel* és esetleges obi-ugor megfelelői **helyhatározószói** többől képzett főnevek, akkor mind a három variáns, az *m*-es, a *p*-s és az *mp*-s is (> *m. b*), teljesen szabályos, tehát az etimológia nem ütközik hangtani akadályokba.

(15) 'felső'	'kebel'
(15a) osztj. <i>nu-m</i>	osztj. <i>ki-m-əl</i>
(15b) ugor * <i>nu-ppi</i> (> <i>m. Nap</i>)	osztj. <i>ki-p-əl</i>
(15c) osztj. <i>nu-m-pi</i>	osztj. <i>ki-m-p-əl</i> .

Az *l* ezekben a lexémákban névszóképző – vö. a fent említett, ugyancsak helyhatározószóból képzett osztj. VT *kōšəw* ~ VT *kōšwäl* (< **kōšp-äl*) szópárt (Sauer 1967: 70) –, az *l* köztudottan a magyarban is megvan ugyanebben a funkcióban.

Hogy a *kebel* stb. töve mi is lehetett, az többek között a következő obi-ugor adatokból világlik ki: vog. N *paul kēmpli* 'faluvég, falu széle'; *tōrēm kēmpli* 'az ég széle, látóhatár'; *vōr kēmpli* 'erdőszél'; oszjt. Š *kīmṣ*, Kaz. *kīmṣ* 'szél' (pl. mocsár, város stb. széle); Vj. *kimṣ* 'ereszcsatorna széle'. A 'vminek a széle' jelentés könnyen egyeztethető a 'ki' szemantikájával:

- (16) ugor, obi-ugor **kī-* 'ki; külső'
- (17) obi-ugor **kī-m(-)* (~ **kū-m(-)*) 'ki; külső'
- (17a) vog. N *kon(a)*, W O *kän(ə)*, S *kün* 'ki'
- (17b) vog. N *kon*, W O *kān*, S *kün* 'kint, kívül' stb.
- (17c) vog. N *konṣ*, W O *kānṣ* 'kívülről' stb.
- (17d) vog. N *kwonäl*, W O *kwänäl* 'ki, kívül'
- (17e) vog. N *kwonit*, LU *kwänt* 'kint'
- (17f) oszjt. V *küm*, Irt. *kim*, Ni.–Sy. *kīm* stb. 'ki; külső'
- (17g) oszjt. S *kimtá*, Kaz. *kīm.äi* stb. 'ki'
- (17h) oszjt. V *kēmṣ'täi*, Irt. *kāmṣ'tä* 'kívülről' stb.
- (17i) oszjt. V *kēmṣ*, Irt. *kāmṣ*, Ni.–Sy. *kamṣ* stb. 'kint'
- (17j) oszjt. S *kimpṣ*, Kaz. *kīmpi* 'külső rész; vminek a külseje; külső oldal'.

Ezek szerint a *kebel* obi-ugor alakjaiban a **kī-* 'külső' tő különböző képzéseivel lenne dolgunk:

- (18) obi-ugor **kī-* 'ki; külső'
- (19) obi-ugor **kī-m-(3)l(3)* 'kifelé forduló; külső; külső rész'
oszjt. *kimṣ*, *kimṣ.ä*, *kīmṣ* 'ruha széle, szegélye; eresz, mocsár, város széle, szegélye'
- (20) obi-ugor **kī-p-(3)l(3)* 'kifelé forduló; külső; külső rész'
vog. *kēpli*, *kipli* 'ruha széle, szegélye'
oszjt. *kṣpṣ*, *kāpṣ* 'ruha széle, szegélye'
- (21) obi-ugor **kī-m-p-(3)l(3)* 'kifelé forduló; külső; külső rész'
vog. *kēmpli* 'ruha széle, szegélye; ég széle, látóhatár, falu vége'.

Ez a magyar *kebel* szó 'ember, ruha keble; földrajzi fogalom' stb. (l. pl. TESz 417) jelentésével is egyeztethető, attól függetlenül, hogy a korábbi nyelvemlékekben a *vki kebelében* elsősorban 'közösségben'-t jelentett (Benkő 1980: 310kk.), vagy a *kebel* mai értelmében használták. Az a Benkő által hangsúlyozott tény, hogy az 1195 k.-i adat héber eredetijében kifejezetten közösségről, nem pedig kebelről van szó, nem jelent semmit, hiszen a magyar *kebel* főnevet a latinból és nem a héberből fordították, márpedig a latin eredetiben *in sinu* áll, ami hajszálpontosan azt jelenti, mint a magyar *kebel*, a mai és a korábbi nyelvemlékekben igazolt jelentésekben. A *kebel* ugyanannak a jelenségnek, a görbületnek két oldalát fejezi ki. A 'hajlás; öböl' (TESz)

és 'két hegy közötti falu' (Benkő i.h.) is beleillik a *kebel* fogalomkörébe, mint ahogy a hajlat két nézőpontját a latin is ugyanazzal a szóval jelöli: *sinus*: „1) domboros gömbölyűség, görbülés, dombor, ráncz, buggy; A) tengeröböl; a) a tengeröböl partja; b) vidék, tájék, mely másba úgy mint a tengeröböl a szárazföldre belényulik; B) *kigyó tekeredéseiről*; 2) a toga öblös ránczozatja, felső, buggyos, ránczba szedett része a togának; A) bő öltöny; B) a széltől dagasztott vitorla domborusága; C) hálónak öble, mélyedése vagy domborodása; 3) az ama ráncz alatt levő része a testnek, kebel, mell; gyakran ott áll, hol mi *öl*-et mondunk; A) valamely tárgy belső részének jelölésére (...); B) szeretet, őrizet, oltalom stb. jelölésére (...): *recipere aliquem sinu*, valakit szeretetted közé fölvenni stb.”^{3 4}

Az obi-ugorban tehát a képzett alak mind eredeti formában, mind lexikalizálódott állapotban van meg, a magyarban már csak lexikalizálódott alakban. Emellett a magyarban más összefüggésben is megőrződött a *kebel*-ben jelentkező ugor **kī-/kū̄*⁵ tő: latívszraggal a *ki* határozószóban, ill. igekötőben jelenik meg.

(22a) osztj. *nu-k* (ugor **ki-k* > m. *ki*)

(22b) osztj. *nu-m* osztj. *ki-m-ǎ*

(22c) ugor **nu-ppi* osztj. *ki-p-ǎ*

(22d) osztj. *nu-m-pi* osztj. *ki-m-p-ǎ*.

(23a) DN *lám̄p̄ǎ*: *sot-χot lám̄p̄ǎ* 'százzrétű gyomor' („*sot-χot* 'száz kamra'"); Ni. *lamp̄ǎ χīr̄ǎ*, O *sat lem'li* (< **lempli*) 'százzrétű gyomor' (DEWOS 834)

(23b) Kr. *lip̄ǎ*: *sot χot lip̄ǎ* 'százzrétű gyomor', *sot χot* 'száz ház' (DEWOS 849)

(23c) Ni. *laml̄ǎ*, *laml̄ǎ χīr̄ǎ* 'százzrétű gyomor' (DEWOS 834).

A hantiban jelentkező *l* ebben az esetben véleményem szerint az ugor **ǎ*-ből származik:⁶

(24a) V *l*-, Vj. VK *j*- < ugor **ǎ* < fu. **s*- × **š*-

(24b) ugor **ǎ* > m. *Ø*;

³ Vö. Georges s.v., valamint <http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=doc&hitNr=11&filename=52316&position=30560692-5825&query=> (2006. XI. 14.).

⁴ Ez a pontos párhuzam egyrészt a kitüremelés fogalmával függ össze, másrészt latin hatással is magyarázható.

⁵ M. *ë* ~ obi-ugor **ī* megfelelésre sok példa van: *esküszik, eszik, kerül, lélek, nyelv, feslik, szél* 'Rand', *szel, szer* stb.; a zártabbá váláshoz vö. BBB: 109, 148k., valamint 179.

⁶ A hanti **l* ~ **/*hangok váltakozására, amelyet a fent idézett déli nyelvjárásokból származó adatokban megjelenő *l* hang miatt ez esetben is feltételeznünk kell, vö. Vj. *kjwǎ*, Trj. *kj̄p̄ǎ* 'Abhang (z.B. am Steilufer)' ~ Kaz. *χīp̄ǎ* 'ua.'; Trj. *k̄p̄ǎ* 'Lappen mit Fächern' ~ Mj. *kj̄p̄ǎ* 'ua.'. További példák: Widmer 2006: 224–228 és az ott idézett irodalom.

a szóban forgó tő tehát a hantiban latívuszi alakban van meg, 'be' jelentésben:

(25a) osztj. **lɔɣ-*: V *lɔɣ-pe/ɔk*, V VT *lɔɣɔ-pe/ɔk*, Vj. VK *jɔɣ-pe/ɔk*, Vart. Trj. *lɔɣ-pá/ɔk*, Likr. *ʃɔɣ-pá/ɔk* 'belső, belső rész' (DEWOS 727; -*pe/ɔk* 'oldal; fél');

a már ismert *-pi* képzővel ellátva többek között

(25b) osztj. Mj. Trj. J *lɔɣpi*, Mj. *liɣpi*, DN Sog. Ts. *tipɔ*, DT *tɔɣpe*, KoP *tɔɣpɔ*, *tipɔ*, Kr. *tɔɣpɔ*, *tipɔ*, Koš. Tš. *tɔwpe*, Ni. Š *tipɔ*, Kaz. *liɣpi*, Sy. *lipi*, O *lipi* stb. 'belső, belső rész' (DEWOS 728) alakban.

Az *öböl* 'Bucht' stb., ill. obi-ugor 'gyomor' ezek szerint egy 'belső' jelentésű tő származéka lenne, tehát 'belül levő, befelé álló v. hajló'.

(26) ugor **ʃämpɜlɜ* 'befelé álló' > m. *öböl*.

Összegezve a következő, ugor kori képzésre visszavezethető hely-, ill. módhatározószói származékokat tételezhetjük fel:

ugor tő sx.	*nu- FÖL			*ʃe- BEL		*köt- KÖZ		*ki-/ *kü- KÜL		
	m.	osztj.	vog.	m.	osztj.	m.	osztj.	m.	osztj.	vog.
-k (lat.)		<i>nu-k</i> , <i>nu-ɣ</i>			<i>lɔɣ-</i>			<i>ki</i>		
-mɜ (+ abl./loc.)		<i>nu-m</i> <i>no-m-ɔ</i> <i>nɔ-m-ɔ</i>	<i>no-m-ɔ</i> <i>ɔ</i> , <i>no-</i> <i>m-ɔ</i>					<i>ki-n-t</i>	<i>kü-m</i> <i>kɔ-m-ɔ</i>	<i>kü-n</i> <i>kɔ-n-ɔ</i>
-ńćɜ (mod.)	<i>na-gy</i>									
-ppɜ	<i>na-p</i>				<i>li-pi</i> belső <i>li-pɔ</i> gyomor	<i>köz-ép</i>	<i>kő-ɔp</i> közép			
-m-(p)ɜɜ		<i>nu-m-pi</i>							<i>ki-m-pi</i>	
-ppɜ-l(ɜ)			<i>nü-pɔ-l</i> , <i>nu-pɔ-l</i>				<i>kő-p- ál</i> de- rék fn.)		<i>kɔ-pɔ-l</i> kebel; szegély	<i>kē-p-li</i> ke- bel; szegély, szél, vég
-mɜ-lɜ					<i>la-m-lɔ</i> gyomor				<i>ki-m-ɔ</i> kebel; szegély, vég	
-m-pɜ-lɜ			<i>nu-m- pé-l</i>	<i>ö-b-öl</i>	<i>lá-m-p-ɔ</i> gyomor			<i>ke-b-el</i>		<i>kē-m-p-li</i> kebel; sze- gély, szél, vég

5. *Kövér*

Ezt a rendszeres képet még egy részlettel szeretném kiegészíteni: a *ki*, *kebel* ugor kori szócsalád egy további magyar tagjával, a *kövér* 'dick, fett' melléknévvvel.

Az ősmagyar korban még meglehetősen az az *-r* képző, amely pl. a *gyakor* szavunkban jelentkezik. Ezzel a képzővel bővülve lexikalizálódott a *kövér* melléknév, amelynek *e*-s változatai (tehát *kevér*, valamint *kivér* stb.) is adatlva vannak.

A hely-, ill. módhatározószói tövekből képzett, részben lexikalizálódott alakokat a következőképpen ábrázolhatjuk:

ugor tő sx.	* <i>nu</i> - FÖL			* <i>ðe</i> - BEL		* <i>köt</i> - KÖZ		* <i>ki</i> -/* <i>kü</i> - KÜL		
	m.	osztj.	vog.	m.	osztj.	m.	osztj.	m.	osztj.	vog.
<i>-k</i> (lat.)		<i>nu-k</i> , <i>nu-γ</i>			<i>lɔγ-</i>			<i>ki</i>		
<i>-m3</i> (+ abl./loc.)		<i>nu-m</i> <i>no-m-ɔ</i> <i>n.ɔ-m-ɔ</i>	<i>no-m-ɔ</i> <i>ɔ</i> , <i>no-</i> <i>m-ɔ</i>					<i>ki-n-t</i>	<i>kü-m</i> <i>k.ɔ-m-ɔ</i>	<i>kü-n</i> <i>k.ɔ-n-ɔ</i>
<i>-ńé3</i> (mod.)	<i>na-gy</i>									
<i>-pp3</i>	<i>na-p</i>				<i>li-pi</i> belső <i>li-pɔ</i> gyomor	<i>köz-ép</i>	<i>k.ɔ-ɔp</i> közép			
<i>-m-(p)p3</i>		<i>nu-m-pi</i>							<i>ki-m-pi</i>	
<i>-pp3-l(3)</i>			<i>nü-pɔ-l</i> , <i>nu-pɔ-l</i>				<i>k.ɔ-p- ál</i> derék (fn.)		<i>k.ɔ-pɔ-l</i> kebel; szegély	<i>kē-p-li</i> kebel; szegély, szél, vég
<i>-m3-l3</i>					<i>la-m-lɔ</i> gyomor				<i>ki-m-ɔ</i> kebel; szegély, vég	
<i>-m-p3-l3</i>			<i>nu-m- pé-l</i>	<i>ö-b-öl</i>	<i>lá-m-p-ɔ</i> gyomor			<i>ke-b-el</i>		<i>kē-m-p-li</i> kebel; szegély, szél, vég
<i>-m3-r3</i> (mn.)								<i>kö-v-ér</i>		

A csak a magyarra vonatkozó lexikalizált szóalakokat a következőképpen foglalhatjuk össze:

ugor * <i>nu-</i>	FÖL	<i>nap:</i>	*'felül álló; felül(re) álló; fent levő'
		<i>nagy:</i>	*'felső módra, fölöttébb' (mn. < hat.)
ugor * <i>köt-</i>	KÖZ	<i>közép:</i>	*'középen álló; közép(re) álló; középen levő'
ugor * <i>ðe-</i>	BEL	<i>öböl:</i>	*'belül álló; belül(re) álló; belül levő'
ugor * <i>ki-/ *kü-</i>	KÜL	<i>kebel:</i>	*'kívül/vminek a szélén álló; kifelé álló; kívül levő'
		<i>kövér:</i>	*'kifelé álló' (mn.)

Ez az eredmény módszertani síkon azt mutatja, hogy a klasszikus finnugrisztikában elsőrendű fontosságú etimologizálást érdemes kiegészíteni morfológiai vizsgálatokkal is, mégpedig nem izoláltan, hanem a kettő összevonásával. Minden bizonnyal többet tudhatunk meg a nyelvcsaládon belüli összefüggésekről, ha a lexikalizált képzések irányában is folytatjuk a kutatást.

Irodalom

- ÁKE = Munkácsi Bernát 1901: *Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben*. Budapest.
- Balázs János 1974: Belső keletkezésű szavaink történetéhez. *Magyar Nyelv* 70: 44–54.
- BBB = Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán 1967: *A magyar nyelv története*. Budapest.
- Benkő Loránd 1980: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei*. Budapest.
- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1966–1993: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Unter Mitarbeit von Lieselotte Böhneke, Gert Sauer und Brigitte Schulze. Berlin.
- DWB = *Deutsches Wörterbuch*. Elektronische Ausgabe der Erstbearbeitung von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. 2004⁴.
- EWUng. = Benkő Loránd et al. (szerk.) 1992 [1993]: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest.
- Georges, K. E. 1880: *Kleines lateinisch-deutsches Wörterbuch*. Vierte verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig.

- Helinski, Eugen 1998: Samojediti ja ŝamanismi. Viisi luentoa samojedeista, ŝamanismista ja uralilaisesta kulttuurista. (Kansanperinteen laitoksen julkaisua 26.) Tampere.
- Honti László 1982: Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. (Bibliotheca uralica 6.) Budapest.
- Honti László 1993: Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. (Bibliotheca Uralica 11.) Budapest.
- Honti László 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. Leskinen, Heikki et al. (szerk.): CIFU-VIII/1: Orationes plenariae et conspectus quinquennales. Jyväskylä. 53–82.
- Honti László 1999: Az obi-ugor konzonzantizmus története. (Studia Uralo-Altaica Supplementum 9.) Szeged.
- <http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=doc&hitNr=11&filename=52316&position=30560692-5825&query=> (2006. XI. 14.)
- Leisiö, Larisa 1995: *Nummi*. Virittäjä 99: 409–413. Helsinki.
- Liimola, Matti 1963: Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 127.) Helsinki.
- MK = Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt von Bernát Munkácsi, geordnet, bearb. und hg. von Béla Kálmán. Budapest.
- Sauer, Gert 1967: Die Nominalbildung im Ostjakischen. (Finnisch-ugrische Studien 5.) Berlin.
- SSA = Itkonen, Erkki–Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 1992–1995: Suomen sanojen alkuperä I–II. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki.
- TESz = Benkő Loránd et al. (szerk.) 1970–1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II–III. Budapest.
- UEW = Rédei Károly (szerk.) 1986–1991: Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. Budapest–Wiesbaden.
- Widmer Anna 2006: Studien zu Sprache und Ethnokultur der ugrischen Völker. Wissenschaftliche Abhandlung zum Vollzug der Habilitation für das Fach Finnougristik/Uralistik am Department Sprach-, Literatur- und Medienwissenschaften II, Fakultät für Geisteswissenschaften der Universität Hamburg. Hamburg. Kézirat.

Morphologie, Wortartwechsel und Etymologie

In den letzten Jahren wurde mehrfach die Existenz einer ugrischen Grundsprache in Zweifel gezogen, zumeist gestützt durch Argumente *e silentio*.

In diesem Aufsatz wird eine Verbreiterung der Beurteilungsgrundlage durch den Nachweis typischer gemeinugrischer Wortbildungsregeln vorgenommen, die als gemeinsame Neuerungen durchaus konstitutiv für eine ugrische Grundsprache angesehen werden können. Dies ist umso bedeutsamer, als es sich bei diesen Wörtern um Elemente des zentralen Wortschatzes handelt. Die Relevanz der hier behandelten Wörter liegt gerade darin, daß es sich zeigen läßt, daß die implizierten Lexikalisierungs- und Grammatikalisierungsprozesse in allen drei ugrischen Sprachen nach gemeinsamen Mustern erfolgt sind.

Auf diesem Wege werden die ungarischen Lexeme *nap* 'Sonne; Tag', *nagy* 'groß', *kebel* 'Busen', *kövér* 'dick', *öböl* 'Bucht' und ihre obugrischen Entsprechungen aus ugrischen, teilweise sogar uralischen Stämmen hergeleitet, die das Raumkonzept der Ugrier abbilden. Bei den genannten synchron nicht analysierbaren Einheiten des ungarischen Primärwortschatzes handelt es sich diachron um abgeleitete Wörter. Zum Teil wurden sie bereits zu ugrischer Zeit gebildet, zum Teil erfolgte deren Bildung mithilfe von Techniken, die aus dem Gemeinugrischen ererbt sind, die Prägung geschah aber erst zu ungarischer Zeit.

ANNA WIDMER

A mordvin irodalmi nyelvek fejlődésének aktuális kérdései a XXI. század elején¹

ZAICZ Gábor

1925-ben, a lenini–sztálini szovjet nemzetiségi politika „oszd meg és uralkodj rajta” elvének megfelelően – azaz elsősorban ideológiai-politikai okokból –, az erza és a moksa közötti jelentős nyelvi különbségekre hivatkozva, és az erzából és a moksából egy-egy központi nyelvjárást kiválasztva két mordvin irodalmi nyelvet hoztak létre egy egységes mordvin helyett. Mindez pedig nyilvánvalóan – Hans-Hermann Bartens tömör megfogalmazásában – „zu einer Zersplitterung der Kräfte und die mehr als knappen Geldmittel führt” (Bartens 1998: 30).

A moksa-mordvin Tatyjana Gyevjatkina, aki belülről ismeri a mordvin nyelvpolitikai körülményeket, legutóbb így nyilatkozott (a szöveget eredeti formájában közlöm): „The Russian language is used by both Moksha and Erzia as a mediator for mutual and with other nations of Russia communication. It also serves as a means of access to other cultures. But this highly developed bilingual ability is characteristic only of Mordvinians. It should be stated that this sort of practice places the further development of the Moksha- and Erzia Mordvinian languages to jeopardy. /.../ [Új bekezdés:] In spite of the fact that the Moksha- and Erzia Mordvinian languages have lately acquired the status of official languages, they are not accepted in clerical work, business correspondence or public speeches in town. /.../ [Új bekezdés:] To improve this situation there have to be established a state complex program which implements the law about the state languages in the Mordovian Republic (this law determines the functions of the Mordvinians and Russian languages). Work should be conducted in various directions. But the

¹ A cikk bővebb formában németül jelent meg (Zaicz 2005). Előadásként elhangzott Szombathelyen, 2007. május 17-én (vö. *Актуальные вопросы развития мордовских литературных языков*).

main points are the following: 1, number of books, publishing in Mordvinian languages should be increased; 2, using the languages in kindergartens, schools, high education institutions and of course in mass-media. Implementing this program is vital because positive results in preserving and developing of the Mordvinian languages straightly depend on it.” (Gyevjatkina 2002b: 17–18.)

Tegyük mindenekelőtt egy egészen rövid történeti visszpillantást az erza–moksa viszony tekintetében! A mordvin nyelv nyelvjárási eltérései hangtani szempontból az ómordvin kor végére (Kr.u. 7. sz.) kezdenek bizonyos szabályszerűségeket mutatni. A középmordvin korban (7-16. sz.) aztán a bolgár-török, majd a tatár hatás erősebben érte a velük délen inkább szomszédos moksákat, az orosz pedig elsősorban a mordvin nyelvterület északi részén tanyázó erzákat. Már az ómordvin korban átmeneti dialektusok jöttek létre a nyelvjárások zónahatárán, közel egy évezreddel később aztán a tatárok a moksákat részben az erzák közé szorították, és ezzel az átmeneti zóna megszűnt. A XVII. századtól napjainkig tartó újmordvin korban egyre inkább dominált az orosz hatás, mely a nyelvjárási különbségeket – elsősorban hangtani tekintetben – azáltal növelte, hogy az erzára elsősorban az északabbi, a moksára pedig a középorosz nyelvjárások hatottak.

A mordvinság lélekszáma a XX. században fokozatosan csökkent, és a csökkenés aránya az elmúlt két évtizedben meghaladta a 20%-ot. A legutóbbi, 2002. évi népszámláláskor már csupán mintegy 845 000 ember tekintette magát mordvinnak, sőt ezeknek is legfeljebb a kétharmad része nevezte a mordvint anyanyelvének. A nyelvvesztés egyre gyorsuló tempójának okai közé elsősorban a következők sorolhatók:

1. A mordvinság a legszétszórtabban élő oroszországi finnugor népcsoport, akiknek csak alig 30%-a él saját köztársaságában.

2. A Mordvin Köztársaságban és annak határain kívül élő erza- és moksa-mordvinok egymás között nem anyanyelvjárásukon, hanem oroszul beszélnek.

3. Ha a fiatal szülőfaluját otthagyja, és tanulmányait egy nagyobb városban folytatja, majd a jobb boldogulás reményében ott le is telepszik, és családot alapít, rendszerint mordvin–orosz, illetőleg erza–moksa vegyes házasságok jönnek létre, amelyekben az érintkezés nyelve az orosz.

4. A legutóbbi időkhöz kizárólagosan orosz nyelvű iskolába járatják a mordvin szülők a lányaikat-fiaikat, mert a közép- és felsőfokú oktatás tannyelve kizárólag ez.

5. A mordvin anyanyelvű diákok a legutóbbi időkig nem ismerkedhettek meg a mordvin történelem, a nemzeti kultúra értékeivel. Nemzeti öntudata emiatt rendkívül alacsony fokú, így könnyen kialakulhat bennük a nemzeti nihilizmus érzése. (Vö. Zaicz 1995: 41–43. További körülményekről vö. pl. Moszin 1994; Moszin–Poljakov 1995; Poljakov 1995; Grünthal 2000: 130–133; Gyevjatkina 2002b: 17; Pusztay 2006: 50–51; stb.)

A felsoroltakból következik, hogy a mordvinság nemzeti öntudatának növelése a legfontosabb feladatok közé tartozik. Sikeresen csak akkor oldható meg, ha egyfelől a mordvinok népszerűsítő munkákban megismerkednek népük történelmével, hagyományaival, a népi dalkultúrával, a példát adó nagy elődök portréjával, és igénybe veszik a nagyobb és szomszédos finnugor népek segítségét, velük szoros együttműködést alakítanak ki (vö. Makarkin 1991). Másfelől pedig – véleményem szerint, mint azt számos alkalommal kifejtettem – a mesterségesen, politikai indíttatásból született két irodalmi nyelvből egy ugyancsak mesterséges, de egységes mordvin irodalmi nyelvet kellene formálni.

1990-ben, a debreceni Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott előadásomban (Zaicz 1990) kimutattam, hogy e megosztás nyelvi szempontból nem megalapozott: a két irodalmi nyelv közötti hang-, alak- és mondattani különbségek nem számottevőek, s rendszerint csak hangtani természetűek, a szóképzési egyezések pedig elérik a 80–85%-ot. Ennélfogva nem kívánatos, és tudományos szempontból is indokolatlan meghagyni e nyelvi megosztottságot, mely az egységes nemzettudat megizmosodását gátolja, a mordvinság fennmaradásának az esélyeit csökkenti. Szekció-előadásomat végighallgatta és a kérdés iránt feltűnő érdeklődést tanúsított egy huszonegy éves ifjú moksamordvin nyelvész, az a Szaranszkban német szakot végzett Nyikolaj Butilov, akivel az előadást követő órákban és napokban számos megbeszélést folytattam. Volt tehát valaki, aki mint mordvinföldi mordvin szívügyének kezdte tekinteni a kérdést. De közel egy évtizeden át magános farkasnak bizonyult hazai földön. Majd csak a mordvin nép kilenc évvel későbbi, ún. harmadik kongresszusa fogja jelenteni az áttörést, amelyen Butilov bemutatta új, nyelvművelő folyóiratát, és annak első számában „Az egységes mordvin nyelvről” címmel olvasható volt a nagytekintélyű erza-mordvin tudós, Mihail Moszinnak, a szaranszki Mordvin Egyetem dékánjának az írása.

Moszinn e cikkében – címének megfelelően – az egységes irodalmi nyelv létrehozása mellett tör lándzsát: „Az egységes irodalmi nyelvi norma megvalósításának útját megjárta szinte valamennyi nép, és a történelem megmutatta ennek a nem könnyű, hosszan tartó folyamatnak a haladó voltát. Egységes iro-

dalmi nyelvi normára van szüksége a mordvin népnek is. Először azért, mert az nemzeti és pszichológiai vonatkozásban még jobban közelíti egymáshoz az erzát és a moksát, a műveltségüket, növeli a nemzeti öntudatot. Másodszor pedig megkönnyíti az anyanyelv működését a társadalmi élet minden területén, és megszünteti a Mordvin Köztársaságban a kétoldalú [mordvin–orosz] kétnyelvűség megvalósításának számos akadályát. Akkor nem vetődik fel az a kérdés, hogy az orosz ember melyik nyelvet tanulja: az erzát-e, vagy a moksát. Az egységes irodalmi nyelvi norma megalkotásának fő akadályai napjainkban nyilvánvalóan az etnikai ambíciók, elsősorban az értelmiség egy részének körében. De ha a nemzet egységének szándéka, a szubetnoszaink által megteremtett műveltségnek és szellemi értékeknek az újjászületése és megőrzése vezérel bennünket, akkor a magas eszmények legyőzhetik a politikai gyengeségeket.” (Moszin 1999; magyar fordításban: Zaicz 2000: 124.)

A legújabb értékelések közül figyelmet érdemel a történész N. F. Moxsin állásfoglalása. Fontos körülménynek tekinti azt a tényt, hogy az erza és a moksa közti különbségek olyan mértékűek csupán, hogy beszélőik tolmács nélkül is megértik egymást. Idézi M. Je. Jevszevjevet, aki az 1920-as években leszögezte: „valójában nincs nagy különbség köztük”. A neves nyelvész és nyelv-tanító 80 éve kifejtette, hogy egy egységes mordvin nyelv létrehozása elméletileg teljes mértékben lehetséges, és reálisan meg is valósítható. Csupán hosszú tudományos feldolgozást igényel, és – megfogalmazása szerint – mindkét mordvin törzs felkészítését. Moxsin végül – az én érveimet is idézve és elfogadva – cikkét így zárja: „Véleményem szerint a kérdés effajta megközelítése sokkal konstruktívabb, megerősíti az etnológiai anyagok összességét, és jobban számba veszi a nemzetpolitikai stratégiát a mordvinok etnikai folyamatainak prognosztizálását és szabályozását illetően.” (Moxsin 2001.)

Az előadásaim (vö. Zaicz 1990, 1995) fő érveit és tételeit megismétlő és összegező Butilov a 2000. évi tartui finnugor kongresszuson előadásának konklúziójaként kijelentette: „Véleményünk szerint az egységes mordvin nyelv kidolgozásának és létrehozásának a kérdése, mely politikai szempontból szükséges és aktuális, megoldható (viszonylag könnyen).” (Butilov 2001: 170.) Azzal kapcsolatban, hogy a mordvin értelmiség az irodalmi nyelv egységesítésének kérdésében nem mutat egységes véleményt, Moszin egyik cikkében így foglalt állást: „Véleményem szerint az egységes irodalmi nyelv megalkotása az egyik legjobb megoldás a két mordvin irodalmi nyelv újraélesztésére azok negyedrészt funkcionáló állapotából.” Új érvként hozzátette: „Egy egységes irodalmi nyelv létrehozása pontosan kétszer könnyíti meg a fordítás lehetőségeit az egyoldalú mordvin–orosz kétnyelvűségtől a kétoldalú, mordvin–orosz és orosz–mordvin kétnyelvűséghez. Tehát csak ilyen körülmények között emel-

kedik az egységes mordvin nyelv presztizse a szükséges szintre.” (Moszin 2000: 17.)

A mordvin anyanyelvi beszélő ösztönös nyelvi logikája – Keresztes megállapítása szerint – a kontextus segítségével csaknem 100%-ig képes kiküszöbölni az erza–moksa hang- és alaktani eltérések okozta esetleges félreértéseket. A nyelvjárárok közötti szókincsbeli különbségre ez a mechanizmus már alkalmatlan, de azok 15%-nyit is alig tesznek ki (vö. Keresztes 1995: 50–51).

Mindenesetre a jelenleg meglévő helyesírási, valamint hang- és alaktani különbségek is közelíthetők egymáshoz (mindezekről bővebben vö. Keresztes 1995: 49–50; vö. még: Gheno 1995: 58–59; véleményüket osztja többek közt Moszin is: Moszin 2000: 17–18), figyelembe véve az alábbi körülményeket:

1. Közismert, hogy a moksa helyesírás a fonetikus elv irányába tolódott el, az erza pedig a fonematikus, szóelemző elvet érvényesíti. Ha egyszer a latin betűs írásra való áttérés ma gyakorlatilag megvalósíthatatlan, egy egységes mordvin helyesírási elv, egységes íráskép kidolgozása volna kívánatos, mégpedig a praktikusabb fonematikus elv érvényesítésével.

2. A mássalhangzók körében a szibilánsok kemény és lágy megfelelése (E *s*- ~ M *ś*-), ill. az affrikáta kontra szibiláns (E *č*- ~ M *š*-) szókezdet szinonimikus különbségként megmaradhat. A morfémahatáron jelentkező mássalhangzó-hasonulás (vö. pl. E *kuzt* [kust], M *kust* 'fenyők') a jövőben – az erza mintájára – egységesen jelöletlen lehetne. A magánhangzók jelölésében a nem első szótagi redukált magánhangzónak a jelölése vagy jelöletlenül hagyása meggyezés kérdése. Egyébként a vokálisok jelölésében is az erza gyakorlat látszik praktikusabbnak: a szó belseji és a szóvégi *o* és *e* betűket meg kellene tartani, viszont a moksában többletfonémaként jelentkező *ä* hang jelöléséről, azaz a két fonéma megkülönböztetéséről ajánlatos volna lemondani.

3. A morfológiában szinte csak a birtokos személyragozás nominativusi, genitivus-accusativusi és dativusi alakjainak nagy különbségét kell valamiféle – elsősorban az ősből és logikusabb erza alakokból kiindulva – egységesítéssel megoldani, de eleinte feltétlenül meg kellene engedni a kétféle alak párhuzamos használatát.

A szókészlet területén a legfontosabb tennivalók közé tartozik (ezekre vö. Butilov 2001: 169) a régi mordvin nyelvemlékek elavult szavainak felelevenítése, közöttük például a régi hónapneveké. Ebből a célból olyan purista tematikus szótárak készítenők (botanikai, állattani, anatómiai, irodalomtudományi stb.), amelyek szinte teljes egészükben ősi vagy belső mordvin terminusokat tartalmaznak, legyenek azok tőszavak, származékszavak vagy összetételek (nyelvészeti szakszavak új típusú összetételeire vö. pl. Poljakov 1995: 168). Emellett szükség van a régi mordvin személy- és helynevek minél teljesebb

összegyűjtésére, és a mordvinokat ösztönözni arra, hogy az orosz elnevezések helyett rendszeresen ezeket használják.

Összegezve, és egyben a magam véleményével is kiegészítve az említetteket: ha a mordvin fonológia az – egyszerűbbnek mondható – erza irodalmi nyelv alapján egyszerűsödik, az irodalmi nyelvek fő lexikai eltérései pedig szinonimikus különbségeknek tekintendők, akkor csupán a morfológia okozhat bizonyos megoldandó kérdéseket. Én a magam részéről megfontolnám azt a lehetőséget, hogy az egységes irodalmi nyelvbe lehetőleg azok a szótövek és toldalékok kerüljenek, amelyek ősi (finnugor) gyökerűek. Magától értetődik, hogy mindenekelőtt a beszélt népnyelv alapján lehet és kell az egységesítendő mordvin irodalmi nyelvet gazdagítani, a nyelvjárások ősi szókincsének, a rokon értelmű szavaknak, továbbá belső szóalkotásoknak a felhasználásával.

Emellett meghatározó jelentőségűnek véltem a ma szinte kizárólag orosz jövevényszavakból álló szakszókincsnek mordvinná tételeit (vö. Zaicz 2001a). Ez részben azt a célt jelenti, hogy a terminusok a jövőben lehetőleg ősi mordvin tőszavakból – azoknak új, szaknyelvi jelentést adva –, ill. származékszavakból, összetételekből álljanak (ez utóbbiak lehetnek természetesen tükörfordítások is). Másfelől arra is érdemes törekedni, hogy e szakszavak – ugyanúgy, mint a mindennapi élet szavai – az erzában és a moksában azonos hangalakúak legyenek, tehát célszerű azokra a mordvin szóelemekre tekintettel lenni, amelyek tövüket és képzőjüket tekintve is hasonló hangtestűek.

Az 1980-as évek végén az egykori Szovjetunióban növekedni kezdett a nemzetiségek öntudata, és kísérletek történtek, nemzeti mozgalmak indultak a kisebbségben élő népek nemzeti nyelvének és műveltségének megújítására. Mordvinföldön 1989-ben létrejött a *Masztorava* [’szülőföld, haza’; tkp. ’földanya’] elnevezésű társadalmi-politikai mozgalom, melynek Nyikolaj Butilov az egyik alapító tagja és társelnöke. Ő maga így látja népe helyzetét és kilátásait: „Ahhoz, hogy a mordvinság jövőjéről nyilatkozhassunk, elengedhetetlen felélevenítenünk a múltját és méltányolnunk a jelenét. Ami a múltat illeti, hatszáz éve tart az oroszosító politika. A mordvinság még a XX. század elején is szinte teljesen ki volt rekesztve a népoktatásból (talán alig 4%-a juthatott valamiféle képzéshez), de még a kézműves iparból, azaz a kisipari termelésből is. 1917 után sorra megnyíltak a mordvin tannyelvű iskolák, és idővel kezdett formálódni a műszaki és az alkotó értelmiség, de a század 60-as éveitől fokozatosan csökkenni kezdtek a nemzeti programok. Az 1970-es évek elején pedig a mordvin nyelv az oktatási nyelv helyett a tantárgyak egyikévé degradálódott az [általános] iskolákban. Folytatódott a mordvinság eloroszosítása. A mordvinok

száma nem természetes okok miatt, hanem az asszimiláció következtében csökken azóta is.” (Idézi Zaicz 2001b: 29.)

„De nézzük a jelent! – folytatja Butilov (idézi Zaicz uo.). – A mordvin nyelveket ugyan de jure állami nyelvekké deklarálták még 1992-ben, de facto azonban azok nem mondhatók annak. Bizonyos tények mégis némi derűlátásra adnak okot. Mordvinföld az egyetlen oroszországi finnugor köztársaság, amelyiknek az elnökét a köztársaság nevét adó nemzetiség adja. A helyi kormány vezető tisztségeinek többségét mordvinok töltik be. A három nagy mordvinföldi egyetem rektora egyaránt mordvin. Az ipari és a mezőgazdasági vállalatok igazgatótanácsának a többsége hasonlóképpen mordvin. A nyelvtörvény megvalósításának kormányprogramja kidolgozás alatt áll. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a mordvinság kilátásai nem rosszak a jövőre nézve, amennyiben három feltétel teljesül: 1. a mordvinok oroszosítása megszűnik, 2. a moszkvai orosz vezetőség ésszerű nemzetiségi politikát folytat, és 3. létrejön az egységes mordvin államnyelv.”

A szaranszki anyanyelvi konferencia előtt, 1993-ban elküldtem postán Butilov kollégámnak az egységes mordvin irodalmi nyelv létrehozásának szükségességét taglaló dolgozatomat (vö. Zaicz 1995). Annak ő legalább a téziseit szerette volna ismertetni, de nem kapott szót a tanácskozáson. Az ülés után azonban a fiatal, akkor alig 32 éves moksa nyelvész nyilatkozhatott a mordvin rádióknak. Ebben kifejtette, hogy közel 70 évvel korábban két mordvin irodalmi nyelv létrehozása nagy hiba volt. A korabeli nyelvészeti konferenciák anyagát figyelmesen végigolvasva egyértelműen kijelenthető, hogy mindez a szovjet ideológia, illetőleg birodalmi politika eredménye. Az 1920-as években meghirdetett lenini nemzetiségi politika a nyelvek egyenlőségét sajnálatos módon csak szóban hangoztatta, a valóságban folytatódott vidéken a korábbi oroszosító politika. A moksa-mordvin nyelvész ebben az interjúban elsőként nyilvánította ki az 1938. évi nyelvészeti konferenciát követően, hogy nemcsak szükséges, hanem egyben lehetséges is egy egységes mordvin irodalmi nyelv megteremtése.

Butilov gyakran érvel, különösen a mordvin irodalmi nyelv egységesítése ellenzőinek ekképpen: „...mint moksa három évig tanítottam egy nagy erza faluban. Amikor azt mondják, hogy a moksa meg az erza nem érti meg egymást, azt ne higgyé(te)k el, az képtelenség. 18 esztendeje, a Kosogoryba való érkezésem után három nappal már folyékonyan társalogtam erzául. /.../ Sok otthoni barátom van: erzák és moksák egyaránt, és közöttünk rendszerint megfelelő, sőt jó a kapcsolat. A moksák és az erzák többségének – különösen falusi vidékeken – elsősorban egységes m o r d v i n öntudata van, mi tehát

mindenekelőtt mordvinok vagyunk, s csak azután moksa és erza.” (Idézi Zaicz 2001b: 29.)

Tíz évvel a *Masztorava* nevű társadalmi-politikai mozgalom megindulását követően, 1999 őszén Butilov útjára bocsátott egy azonos című mordvin népművelő újságot, amely azóta a nemzeti öntudat növelését, a nemzeti műveltség elmélyítését és az egységes nemzeti nyelv létrehozását tekinti fő feladatának. Ennek az egy-két havonta megjelenő újságnak ő a főszerkesztője, ő a motorja. Ismereteim szerint a mordvin értelmiség egyre nagyobb számban sorakozik fel mögötte. Mint már korábban említettem, többek közt az a Mihail Moszin nyelvészprofesszor is, aki a nyelv egységesítését korábban elvetette.

Ismerkedjünk meg a Nyikolaj Butilov által nyolc esztendeje indított mozgalom – melyet joggal nevezhetünk misszióknak is – legfontosabb nyelvpolitikai érveivel, szándékaival, kezdeményezéseivel! (összeállításom alapja: Butilov 2002).

Ma a mordvin nyelvhasználat és nyelvpolitika legnagyobb problémái közé tartozik annak a megoldása, hogy hogyan növelhető a társadalomban az anyanyelv presztízse és státusa. Ezzel szoros összefüggésben van, és megoldásra vár a mordvin oktatásának a kérdése. Mint ismeretes, a Mordvin Köztársaságban az oktatás nyelve az orosz, és a mordvin legfeljebb mint tantárgy tanulható (a fővárosban és a kerületi központokban még így sem, nem beszélve a köztársaságon kívüli iskolákról). Valamennyi oktatási intézményben be kellene vezetni az anyanyelvi oktatást, a bölcsődéktől és óvodáktól kezdve a főiskoláig. Emellett a köztársaság orosz tan nyelvű iskoláiban tantárgyként kellene tanítani a mordvin nyelvet és irodalmat is, a nyelvet állami nyelvvizsga-kötelezettséggel. Új mordvin nyelvű tankönyveket kell készíteni, és azokban mielőbb eredeti mordvin szakszavakkal kell felváltani a ma még szinte kizárólag orosz jövevényszavakból álló terminológiát. Mindezek révén a mordvin társalgási-konyhanyelvből és a falusiak nyelvéből idővel olyan nyelvvé válhat, amelyet a társadalmi élet minden területén lehet használni, falun és városban egyaránt. Ha egyszerűen é h á n y é v e az erza és a moksa megkapta az állami nyelv státusát a Mordvin Köztársaságban, akkor a státus ezeknek megvalósítását szükségessé teszi. A mordvin nép 1999. évi kongresszusának döntései közül viszont sajnos egy sem valósult meg teljes egészében. Ennek egyik oka a kongresszusi résztvevők passzivitása és kitartásuk hiánya, a másik pedig a Mordvin Köztársaság nemzetiségügyi bizottságának tétlensége és félelme bármiféle változtatástól.

Tatyjana Gjevjatkina szerint a moksa és az erza irodalmi nyelv egységesítése elméletileg lehetséges, gyakorlatilag – elsősorban a problematikus nyelvi helyzet miatt – viszont nem: „Most azon kell gondolkodni, hogyan lehet meg-

őrizni a meglévő [mordvin] nyelveket, s minderre pénzt kell találni, és nagyon aktív embereket. Egészében véve ez a probléma bonyolult, és nem szabad azonnal, felületesen megoldani” (Gyevjatkina 2002a). Az időközben elhunyt Raisza Sirmankina bővebben, de ugyancsak visszafogottan nyilatkozik: „A mordvin nyelvészek pillanatnyilag a moksa és erza nyelvek nyelvtanával, helyesírásával, szakszókincsével foglalkoznak. Nem beszélhetek mordvin nyelvről. /.../ Az utóbbi időben két tankönyv jelent meg: az *Erzań kel'* [Erza nyelv; 2000] és a *Mokšén käl'* [Moksa nyelv; 2000]. A nagy szótárak [az erza–orosz és a moksa–orosz 1993-ban, ill. 1998-ban] ugyancsak két »nyelven« láttak napvilágot. /.../ Egyelőre mindenki amellett van, hogy a [moksa és erza] nyelvek fejlődése külön, egymástól függetlenül ment végbe. Nyikolaj Butilov a legszenvedélyesebb híve az egységes mordvin nyelvnek. Ő ezt egységes mordvin tankönyvek kiadásában látja megvalósíthatónak, vagyis olyanokban, amelyekben moksa és erza anyag is van. A nyelvoktatás során használni kell mind az egyik, mind pedig a másik nyelvi anyagot. Egységes *Mordvin irodalom* c. tankönyvet kell alkotni, amely a moksa és az erza írók műveit eredetiben közli, és nem orosz fordításban, mint ahogy az mindmáig történt. Pillanatnyilag nem egy mordvin nyelv létrehozásáról van szó, hanem a moksa nyelv erza általi gazdagításával és fordítva: az erzának a moksa általival. Mindezt a munkát az iskolákban kell elkezdeni. De minderre a mordvin nyelv [egyes számban. – Z.G.], nem pedig az erza és a moksa tanítóit kell kiképezni, mint ez ma történik.” (Sirmankina 2002.)

A közeli vagy a távolabbi jövőben talán megvalósulhat a két mordvin irodalmi nyelv egyesítése. Ebben egyetért a mordvin értelmiség több meghatározó személyisége, az említettek mellett még pl. V. K. Abramov és V. A. Jurcsenkov történészek is. Az egyesítés idejére Mihail Moszin – alig magyarázható módon – azonban nem napjainkat teszi, hanem a jövőt, értsd a távolabbi jövőt. (Ezzel kapcsolatban azt kérdezzük: a XXII. vagy a XXIII. században véleménye szerint hányan fognak mordvinul beszélni?) A legderülátóbbnak mutakozó Butilov e kérdésnek a nyelvpolitikai megoldását a nyelvinél nehezebbnek véli. Véleménye szerint jelenleg Oroszországban sajátos a helyzet. A nemzeti köztársaságok bizonyos szabadságjogokat kaptak, de azok megvalósítását, vagyis a kultúra, a nyelv fejlesztését az anyagi eszközök hiánya megakadályozza. Mindenesetre a mordvin értelmiség és az ún. vezető elit legkonstruktívabb erői hajlanak arra, hogy támogassák az egységes nyelv létrehozását, de a megvalósítás konkrét programjáról még nem beszélhetünk. Moszin e tekintetben úgy nyilatkozik, hogy egy nyelvészeti bizottság széles társadalmi kontrollal alkothatja meg az egységes irodalmi nyelvet, és „minden okunk megvan arra, hogy a két irodalmi nyelv és a nyelvjárások alapján létre-

jöjjön az egységes közmordvin irodalmi norma” (Moszin 2000: 18). Ez a program meghirdetői szerint többek közt a következő pontokat, ill. szakaszokat foglalhatja magában:

- A moksa oktatásának bevezetése az erza iskolákban és az erzái a moksákban. Mindez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az erza és a moksa nyelvforma közti nagy különbségek mítosza lelepleződjön.
- Olyan mordvin–orosz és orosz–mordvin szótárak összeállítása, amelyekben a lexikai eltérések szinonimaként vannak feltüntetve, és ha az egyik nyelvjárás-csoportban szavunk orosz jövevényszó, az éppenséggel el is maradhat.
- Tankönyvek és nyelvtanok elkészítése egységes mordvin nyelven. A hangtanban az egyszerűbb erza fonetikai rendszer alkalmazása, az alaktanban gyakran élve a párhuzamos, szinonimikus lehetőségekkel.
- Normatív szövegeket tartalmazó szöveggyűjtemények írása az egységes mordvin nyelven.
- Fontos irodalmi és népköltészeti szövegek megjelenítése az egységes nyelven (szentírás, a „Mastorava” és a „Sijažar” című eposzok stb.).
- Újságok és folyóiratok kiadása ezen az egységes mordvin nyelven. (Vö. még: Zaicz 2000: 130–131.)

Külön kiemelendő a mordvin szakszókincs megújításának fontossága. Az 1920-as évek végén kezdődött a szakszavak létrehozása a különféle tudományágak területén, mégpedig azzal az alapelvvel, hogy e szavak lehetőleg mordvin belső keletkezésű szavak legyenek. Az 1930-as évek második felében aztán megindultak a nemzeti értelmiség elleni megtorló intézkedések, és a mordvin tudomány és kultúra számos jelentős képviselőjét ölték meg vagy küldték munkatáborba (a Rjabov-fivérek, Mironovot, Szibirjákat és sokakat másokat). Ezt az időszakot követte az ún. pangás korszaka, amelyben a szakterminológia kérdésével rendszeresen senki sem foglalkozott, és rendszerint az orosz terminusok átvételére került sor. Ennek az lett a szomorú következménye, hogy a mordvin irodalmi nyelvek mára állami nyelvekké váltak a Mordvin Köztársaságban, de mindez csupán formális. Ugyanis egy államivá vált nyelvnek – ilyen ma az erza és a moksa – a társadalmi élet valamennyi területén használatosnak, az oroszsal egyenértékűnek kell lennie. De ez többek között az eredeti mordvin terminológia hiánya miatt nincs meg ma – sem az ügyintézés, sem az oktatás terén, sem pedig a társadalmi-politikai életben. És hozzátehetjük: sokkal gazdaságosabb, ha a különféle dokumentumokat, jogi és adminisztratív iratokat stb. egyetlen egységes mordvin nyelven kell elkészíteni, nem pedig a jelenlegi kettőn.

A munka mindenesetre elkezdődött. A 2000. évi tartui finnugor kongresszuson Raisza Sirmankina erza-mordvin kollégával közös előadásunkban tettünk nyilvánosság előtt először kísérletet a mordvin nyelvészeti terminológia megújítására (Zaicz–Sirmankina 2001), és két évre rá vitaanyagként jelent meg kettőnk – erza-mordvin alapú – mordvin nyelvészeti szakszógyűjteménye (vö. Sirmankina–Zaicz 2002), melyben úgyszólván kizárólag csak eredeti mordvin tő- vagy képzett, illetve összetett szavak találhatók. Véleményünk szerint ugyanis a mordvin szakszókincsben törekedni kellene az egy- és többemű nyelvészeti terminusoknak az egységes és következetes mordvin szóelemekkel történő megnevezésére. Minderre a magyar, a finn és az észti példájára több környező rokon nyelvben is próbálkozások történtek. E minták figyelembevételével a szakterminológia megújítása a mordvinban is többek között szóképzés, szóösszetétel, tükörfordítás, régi szavak felújítása, nyelvjárási szavak alkalmazása, köznyelvi szavak jelentésének a köznyelvre történő kiterjesztése útján valósulhat meg (vö. Zaicz–Sirmankina 2001: 431). Jegyzékünkben elemnyésző a végső soron rendszerint görög vagy latin eredetű nemzetközi szavaknak a száma, noha e szavaknak a mordvinban történő meghonosodását aligha kell kifogásolnunk. Szaranszkban Nyikolaj Butilov irányításával folyt az említett mordvin nyelvészeti terminológiai gyűjtemény kiértékelése a vezető mordvin (erza és moksa) nyelvészek részéről. 2003 decemberében kaptam kézhez Butilovtól a moksa központi anyagot (Zaicz–Butilov 2004). Ez az anyag viszont az erza vitaanyaghoz képest jelentős eltérést mutat (a két mordvin terminológiai jegyzéket elemzi Pusztay 2006: 230). Ezek szerint a mordvinok – sajnálatunkra – nem tartják időszerűnek azt, hogy nyelvészeti terminológiájuk egységes legyen. El kell tehát ismernünk a következő tényeket: „Az egységes nyelvészeti terminológia nem talált [egyhangú] támogatásra a nyelvészek körében. Állnak mellette is, de sokan ellenzik.” (Sirmankina 2002.)

Véleményem szerint pedig a mordvin nyelvészeknek kell a nyelvmentés területén, a terminológiai nyelvújításban kezdeményező szerepet vállalniuk, példát mutatniuk. Hiszen maga Moszin vallja: „Ma a nyelvjárások beható tanulmányozása, a különböző típusú szótárak létrehozása, az iskolát megelőző tanintézetek, az iskolák és főiskolák számára a szakmai és módszertani irodalom kidolgozása, a Biblia lefordítása és bizonyos egyházi kiadványok révén kedvező lehetőségek adódnak a szóteremtésre. A mordvin szókészlet egyik lehetséges útjának tekinthető az elfelejtett szavak beiktatása a szótárakba, a nyelvjárási szavak használata és új szavak alkotása. Mindez valamennyi [mordvinföldi] nyelvésztől, irodalomtörténésztől, néprajztudóstól, írótól, újságírótól és más alkotóktól rendszeres és fáradságos munkát követel meg.” (Moszin 1999.) Én a mordvin anyanyelvű Raisza Sirmankinával együtt

úgy látom: a XXI. század elején a mordvin szótáríróknak arra kell törekedniük, hogy az egyes tudományágak szókincsében az orosz kölcsönszavakat egységesen és következetesen mordvin szóelemekkel váltsák fel, azokkal nevezzék meg. Hiszen más rokon nyelvekben helyenként – a magyaron, a finnen és az észten kívül is – ígéretes próbálkozások történtek és történnek, többek között a belső szóképzés és szóösszetétel, a régi szavak felújítása, a nyelvjárási szavak alkalmazása, a köznyelvi szavak jelentésének a szaknyelvre történő kiterjesztése, valamint az idegen mintára alkotott tükörfordítás útján.

Végso konklúzióként kijelenthető, hogy napjainkban a mordvin irodalmi nyelvek fejlődésében minőségileg új szakasza kezdődik mind a nép, mind pedig a nyelv működésének. A mordvinság abszolút többsége egyetlen nép tagjának tartja magát, egy népnek pedig – amennyiben lehetséges – egy nyelve legyen. A mordvin népnek és nyelvének fejlődésében egy megvalósíthatóknak látszó egységes mordvin nyelv mindenesetre minőségileg új, magasabb fokozatot képviselne.

Valter Tauli és a beszédkultúra más művelői szerint az ideális nyelv világos, gazdaságos és esztétikus. E három kritérium legfontosabb ismérvei (idézi őket Grünthal 1994: 143–144) véleményem szerint egyaránt kitűnően alkalmazhatók egy egységes mordvin nyelvformára.

A mordvin irodalmi nyelvek fejlődésének aktuális kérdéseit vizsgáltam meg ebben a dolgozatban, a mordvin nép egyik alapvető problémáját. A feladatot természetesen azok a szakemberek oldhatják csak meg, akik ott élnek, és anyanyelvi kompetenciával rendelkeznek, de mindehhez a bonyolult és kényes munkához természetesen a külföldi nyelvészek is szívesen nyújtanak erkölcsi támogatást, elméleti és módszertani segítséget. Az egységes mordvin irodalmi nyelv esetleges létrehozása egy hosszadalmas, szellemi és anyagi feltételektől függő folyamat lezárása, koronája lehet, amennyiben a mordvinföldi oktatási rendszer, tudomány, sajtó és az irodalom képviselői részéről egyetértésre talál, és az orosz kultúrpolitika vezetői sem emelnek ellene kifogást. Talán a mordvin nyelvpolitikai helyzet ismeretében is hinni lehet, hogy nem vesztette el teljesen az aktualitását Danilo Gheno több mint egy évtizedes megállapítása: „Jetzt, das neue politische Klima am besten ausnützend, wäre es notwendig, daß die kulturellen Autoritäten der Mordwinischen Republik und Schriftsteller, Journalisten, Schauspieler, auch durch eine weise Verwendung der Massenmedien, die zwei literarischen Sprachen zu einem möglichen Zusammentreffen führen würden” (Gheno 1995: 60).

Úgy látom: az oroszok, törökök és más népek tengerében élő, ma a legnagyobb oroszországi, illetőleg a magyarok, a finnek és az észtek után negyedik

legnépesebb finnugor közösségnek, a mordvinságnak a jövője, ha a nép maga is akarja, talán reményekre jogosíthat, amennyiben a hatalmas, kontinensnyi területen megtelepedett mordvinok őrzik nyelvüket, és egymással kizárólag anyanyelvükön beszélnek. Mindebben egy megegyezésen alapuló, egységes mordvin irodalmi nyelv kialakítása, mely nyelvforma egyben megszüntetné az egységes nemzettudat megerősödését gátló nyelvi megosztottságot, jelenthetné a hatékonyság, az eredményesség biztosítékát (vö. Zaicz 1995: 44–45).

Minderre napjaink mordvinföldi értelmiségének, elsősorban a nyelvészeknek – úgy látom – nincs affinitásuk. Bár tévednék!

Irodalom

- Bartens, Hans-Hermann 1998: Die finnisch-ugrischen Minoritätsvölker in Europa. Hamburg. (Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 19). In: Mordwinen 27–34.
- Butilov 2001: Николай БУТЫЛОВ, К вопросу общемордовского языка. In: Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars IV. Linguistica I. Tartu. 165–170.
- 2002: Zum Thema „Aktuelle Entwicklung der mordwinischen Schriftsprachen”. – Levélbeli állásfoglalás (dátuma: Debrecen, 2002. aug. 5.).
- Gheno, Danilo 1995: „Mordwinisch” oder „mokschanisch und erzanisch”? In: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Red. Gábor Zaicz. Budapest. 57–61.
- Grünthal 1994: Рихо Грюнталь, Можно ли опыт финского, эстонского или саамского языков учесть в культуре речи мордовского народа? In: Volgalaiskielet muutoksessa. Toim. A. Moisio ja J. Magnusson. Turku. 140–148. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 45.)
- Grünthal, Riho 2000: Suomi ja mordva – kuinka konkreettista kielisukulaisuus on? In: Sukukansapäivien satoa. Kirjoituksia ja puheenvoroja suomalais-ugrilaisuudesta. Toim. Marja Lappalainen. Helsinki. (Castrenianumin toimitteita 57.)
- Гуевжаткина 2002а: Татьяна Девяткина, К вопросу актуального развития мордовских литературных языков. – Internet-állásfoglalás (www.rambler.ru).
- The language situation of the Mordvins. In: FUSAC / ACEFO: The Thirteenth Conference of the Finno-Ugric Studies Association of Canada April

- 26–28, 2002, Simon Fraser University, Burnaby, British Columbia. Abstracts. [Burnaby/Vancouver.] 16–18.
- Keresztes, László 1995: On the question of the Mordvinian literary language. In: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Redakteur: Gábor Zaicz. Budapest. 47–52. – Orosz nyelvű, némileg eltérő tartalmú változat: О проблеме литературного мордовского языка. 52–55. – Az angol nyelvű cikk magyarul is megjelent: A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szerk. Mészáros Edit. Szeged 1996. 171–174.
- Makarkin (szerk.) 1991 [1992]: А. П. Макаркин, Поволжские финны. (Краткий очерк истории и развития мордовского народа.) Москва. – Összegezõ fejezet: 107–111.
- Mokšin 2001: Н. Ф. Мокшин, Современные этнические процессы у мордвы. Масторава. Культурно-просветительская газета мордовского народа. Саранск. Декабрь 2001 г. № 23–24., стр. 4.
- Moszín 1994: Mihail Mosin, Ersän ja mokšan kielen tilanteesta. In: Ensikienä suomalaiskieli. Toim. Kirsti Toivainen ja Jorma Toivainen. Turku. 110–113. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 46.)
- 1999: Михаил Мосин, О едином мордовском языке. Масторава. Культурно-просветительская газета мордовского народа. Саранск. Октябрь 1999 г. № 1., стр. 4.
- 2000: Мордовские (мокшанский и эрзянский литературные языки: состояние, проблемы и перспективы развития. In: Материалы всероссийской научной конференции финно-угроведов »Финно-угристика на пороге III тысячелетия« (филологические науки) 2–5 февраля 2000 г. Отв. ред. М. В. Мосин. Саранск. 11–19.
- Moszín–Poljakov 1995: М. В. Мосин–О. Е. Роляков, Проблемы и перспективы современных мордовских языков. In: Мордва. Историко-культурные очерки. Отв. ред. В. А. Балашов. Саранск. 550–551.
- Poljakov 1995: О. Е. Роляков, Мордовский-мокша и мордовский-эрзя языки. In: Государственные языки в Российской Федерации. Энциклопедический словарь-справочник. Главный ред. В. П. Нерозник. Москва. 160–169.
- Pusztay János 2006: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban. Budapest (A Magyarágkutatás könyvtára XXVIII).

- Sirmankina 2002: Раиса Ширманкина, К вопросу актуального развития мордовских литературных языков. – Levélbeli állásfoglalás (dátuma: Szaranszk, 2002. júl. 5.).
- Sirmankina, Raisza–Zaicz Gábor 2002: Mordvin nyelvészeti terminusok (Vitaanyag). FUD 9: 131–144.
- Zaicz, Gábor 1990: Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordwinischen (Eine vergleichende Untersuchung). In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. 3C. Debrecen. 7–13.
- 1995: Сколько языков нужно эрзе и мокше? In: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Red. Gábor Zaicz. Budapest. 41–46 (MTA Nyelvtudományi Intézet. Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 17).
- 2000: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése (Szaranszki csoda a mordvin nép harmadik kongresszusán). FUD 7: 109–131.
- 2001a: Einige Grundfragen der mordwinischen Terminologieforschung. In: Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen. Specimina Sibirica [Szombathely] 18: 79–90.
- 2001b: A mordvin nyelv jövőjéről – Nyikolaj Butilov tudományos és tudománypolitikai tevékenységének tükrében. Finnugor Világ. A Reguly Társaság Értesítője. [Budapest.] 6/3: 27–29.
- 2005: Aktuelle Fragen der Entwicklung der mordwinischen Schriftsprachen. In: Mari und Mordwinen im heutigen Rußland. Sprache, Kultur, Identität. Hrsg. von E. Helimski, U. Kahrs und M. Schötschel. Wiesbaden. 55–74. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 66.)
- Zaicz Gábor–Butilov, [Nyikolaj] Mikol 2004: A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései. FUD 11: 141–154.
- Zaicz–Sirmankina 2001: Габор Зайц–Раиса Ширманкина, Основные образования мордовской лингвистической терминологии. In: Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VI. Linguistica III. Tartu. 431–437.

*

Aktuelle Fragen der Entwicklung der mordwinischen Schriftsprachen am Anfang des 21. Jh.

Der Aufsatz ist bereits früher in umfangreicheren Form auf Deutsch erschienen (Zaicz 2005). Dieses Thema ist in Szombathely am 17. Mai 2007 in russischer Sprache vorgetragen worden (vgl. *Актуальные вопросы развития мордовских литературных языков*).

GÁBOR ZAICZ

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin
Juhlakirja professori Helena Sulkanen 60-vuotispäivänä

Toimittaneet: Harri Mantila, Merja Karjalainen, Jari Sivonen
ACTA Universitatis Ouluensis, B Humaniora 79. Oulun Yliopisto, Oulu, 2007.
ISBN 978 951 42 8511 0

Helena Sulkanen, az Oului Egyetem nyelvészprofesszora idén lett hatvan éves. Erre az eseményre az Oului Egyetem Bölcsészettudományi Kara, a Finn nyelv, az Információkutatás és a Logopédia tanszék egy ünnepi tanulmánykötet kiadásával emlékezett, amely 293 oldal terjedelmű és tizenöt tanulmányt tartalmaz finn, észt és „meänkieli” nyelven.

Az ünnepi kötetet a Helena Sulkanénak gratulálók névsora nyitja, ezt Harri Mantila előszava követi, amelyben ismerteti a jubiláns eddigi munkásságát. A kötet – az ünnepelt kutatási területeinek adózva – három téma köré szerveződik. Az első fejezet *A szöveg és jelentés*, amelyben hat írás kapott helyet. A második fejezet címe *Észtország* három tanulmánnyal, a záró egység pedig *A balti-finn kisebbségi nyelvek* címet kapta, ahol szintén hat munkát találunk. A kötetnek utószava is van. Az epilógusban Helena Schulin (1755–1811) életéről olvashatunk, aki egyben az Oului Egyetem első finn lektorának, Frans Michael Franzénak az édesanyja is volt.

A következőkben röviden bemutatom a tanulmánykötetben publikáltakat fejezetenként, és hosszabban kitérek Aila Mielikäinen újszövetségi metaforákról írt kutatására.

I. Tekstit ja merkitykset

Vesa Heikkinen: Tekstin semantiikasta

Egy szöveg sok szempontú vizsgálatát mutatja be a gyakorlatban. Kiindulópontja funkcionális. Feltételezi, hogy bármilyen szöveg jelentése többretegű és többféleképpen értelmezhető. Szerinte egy rövidebb elemzése is ta-

núbizonytságot adhat a szövegen túli jelentés meglétéröl. Vizsgált szövegnek a *Suuri käsityölehti* [Nagy kézímunka újság] 2006/2. számának szerkesztői levelét választja. A szöveg elemzése egy általános vizsgálat, amelyben kitér a férfi-nő viszonyra is. Újdonság azonban az, hogy a szövegelemzés után a jelentésekre vonatkozó megállapításait három nőolvasóval teszteli irányított kérdések segítségével. Ezzel azt próbálja bizonyítani, hogy egy szöveg értelmezése milyen sokféle lehet, de megfelelően alapos és több szempontú vizsgálat fényt deríthet a szöveg jelentésrétegeire.

Merja Karjalainen: Nimityksistä ja merkityksistä neuvotellaan lapsen ja aikuisen välisessä keskustelussa

A szerző azt vizsgálja, hogyan történik a gyerekek nyelvelsajátításának folyamatában a szavak jelentésének megértése, majd rögzítése. A gyerekek szóhasználatában egy-egy szó szerepelhet tágabb vagy szűkebb értelemben vagy teljesen más jelentésben, mint a felnőttek nyelvében. Párbeszéd-analízis segítségével négy kétéves gyerek szóhasználatát, s azon belül is a dolgok megnevezési készségét vizsgálja. Arra a következtetésre jut, hogy a gyerekek számára a legnehezebb terület: a számjelenségek, az idegen szavak, a nem jelen lévő tárgyak megértése, ill. a külsőleg hasonló állatok felismerése és megnevezése.

Aila Mielikäinen: Uuden testamentin talous-metaphoria

A dolgozat a *talous*-metaforákat vizsgálja az 1500-as évektől napjainkig megjelent finn újszövetség fordításokban. A *talous* 'gazdálkodás, háztartás, gazdaság' és származékai – *taloudenhoitaja* 'gondnok', *taloudenhoito* 'háztartás, gazdálkodás' – az 1900-as években jelennek meg bibliai szóhasználatban. A *talous* a *talo* 'ház' szó derivátuma, s már bizonyára Agricola nyelvében is megtalálható volt 'ugyanahhoz a házhoz tartozó, egy háztartásban élő' jelentésben. A jelentés ezután kibővült és 'minden, a házhoz tartozó, ház körül megtalálható' dolgot kezdett jelenteni. A *taloudenhoitaja*, *taloudenhoito* összetétel az 1800-as évek terméke. Korábban helyettük a *huoneenhaltija* 'birtokos' és *huoneenhallitus* 'háztartás' tükörfordításból született összetételek szerepeltek. A *huone* 'szoba' szó az ófinnben 'szoba, épület, ház minden hozzá tartozóval együtt, gazdaság, család, rokonság' jelentésekben is használatos volt.

A görög nyelvű Újszövetségben a fogalom kifejezésére az *oikonomos* (*oikos* 'ház', *nemo* 'vezet, oszt') szót mind konkrét, mind absztrakt jelentésében használják. Az újszövetségi levelekben azonban már csak metaforaként jelenik meg, amely fordítása igen változatos. A metaforák fordítása általában problematikus, főleg, ha a nyelvek és a kultúrák egymástól távol állnak, ekkor a

szó szerinti fordítás a célnyelvben nehezen magyarázható, vagy teljesen idegen jelentésű szóhoz vezet. A metaforákat különböző módszerekkel fordíthatjuk: úgy, ahogy az eredeti szövegben is van; vagy hasonlattá alakíthatjuk; vagy a kiinduló nyelvbéli metafora helyére a célnyelvben ismert metaforát választunk; vagy pedig csak a jelentést fordítjuk nem metafora formájában.

A dolgozat szerzője arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen hosszú ideig sikerült megőrizni a fordításokban a szó görög eredeti jelentését, illetve, hogy milyen következményekkel jár, ha a szavakat máshogy fordítják.

a) Szó szerinti fordítások:

taloudenhoitaja: Fordítása egyszerűbb, általában 'apostol'-t, a 'hitközösség védője'-t és 'papság'-ot értenek rajta (a magyar fordításokban általában *sáfár* vagy *Krisztus szolgája*, megj. F.O.). Az I. században az *oikonomos* szolgálhatásban lévő ember, feladata a helyiség rendben tartása a gazda távollétében, a munka és a munkások élelmezésének felügyelete, illetve a gazda képviselője felelősségteljesebb feladatokban. Emellett a sztoikus filozófiában a bölcsék megnevezése.

taloudenhoito: Kontextusa bonyolultabb, fordítása is színesebb. Jelentése lehet: 'Isten terve és döntése; titok kihirdetése; feladatadás' (a magyar fordításokban: *az idők teljességének rendje, Isten kegyelme megbízása, Isten üdvöztető terve, megbízatás*, megj. F. O.). Az 1913 előtti fordítások a *taloudenhoito* megfelelőjeként *huoneenhaltija* és *armotalous* ('kegyelem' + 'gazdaság' a magyarban: *üdvrend*) szóösszetételeket használják. Az *armotalous* egy különleges újítás, amelyet kontextus nélkül igen nehéz megérteni.

b) Általános szóhasználat. A *taloudenhoito* és *taloudenhoitaja* előbb látott teológiai jelentése helyett feladatról és annak teljesítőjéről beszélnek. Ez az 1548–1776 közötti fordítások gyakorlata, melyhez az 1992-es fordításban visszatérnek. A különböző idejű finn fordításokban is gyakran előfordulnak a *virka* 'tiszttség, hivatal, feladat', *saarnavirka* 'prédikációs feladat', *toimitus* 'teljesítés, elvégzés', *tehtävä* 'teendő, dolog, feladat' szavak a *taloudenhoito* megfelelőjeként. Minden fordításban közös, hogy a főnevet és az igét a kiinduló szövegnek megfelelően nem mindig különböztetik meg egymástól.

c) Más, nem szószerinti fordítások. Ismert az a gyakorlat is, hogy az *oikonomiá*-t jelentésmezejébe nem illő jelentésű szavakkal fordítják – pl. *osallisuus* 'részesség, részesedés, részvétel'; *parannus* 'javítás, kezelés, gyógyítás'; *tarkoitus* 'szándék, terv, cél' –, vagy teljesen kihagyják a szót a szövegből.

A finn fordításokat két csoportra oszthatjuk, két nézőpontot érvényesítve: az első, ahol megmaradtak az eredeti *talous*-metaforák, a másik pedig, ahol ezt valamilyen más jelentésű megfelelővel fordítják.

A dolgozat további részében arról olvashatunk, miért olyan változatosak a fordítások, s hogy az időben előre haladva bekövetkezik a különböző fordításokon keresztül a szavak konkrét jelenésének absztrakt irányba való eltolódása.

Jari Sivonen: Aspektin ontologia ja kognitiivinen semantiikka

A dolgozat nem egy konkrét jelenségre koncentrálna, hanem azt vizsgálja, hogy a kognitív nyelvtanok által felkínált aspektus fogalmi meghatározása milyen mértékben alkalmazható a finn nyelvre. Mindeközben betekintést nyújt a finn nyelvészek, majd a kognitív nyelvtanok általános aspektus-meghatározásaiba is.

Seija Tuovila: Tunnesanastomme merkitykset

Az érzések azért érdekesek, mert minden emberben jelen vannak, mégis kulturálisan és egyénekenként különbözőek. Azokat a dolgokat, amelyeket egy kultúra fontosnak tart, külön névvel is megnevezi. Minél jelentősebb ez az érzés, annál fontosabb helyet kap a beszélő nyelvében. A kutatás azzal foglalkozik, milyen érzéseket neveznek meg a finnek, mit jelentenek ezek számukra, és milyen fontossági sorrendbe tudják rendezni. A cikkíró száz személlyel készített interjút, 2020 szót gyűjtött, majd az eredményeket korcsoportonkénti és nemek szerinti bontásban is elemezte. A leggyakrabban használt szavaknak a *gyűlölet, öröm, szeretet/szerelem* és *bánat* bizonyultak.

Minna Sämskilähti: Paholainen vai luonnonkatastrofi? – Alkoholiaiheiset perusmetaforat alkoholivalistusteksteissä

A szerző az alkoholfogyasztással kapcsolatos 1755–2001 között megjelent szövegeket vizsgálja abból a szempontból, milyen metaforák segítségével jelenítődik meg az alkohol, az alkoholfogyasztó, és az alkoholfogyasztás egyéb szókészlete, illetve az alkoholista és alkoholizmus. A tanulmányból megtudjuk, hogy a legáltalánosabb metafora az, hogy az alkohol élő lény, mindenképp negatív szerepű, akár maga az ördög. Viszont az is kiderül, hogy az 1990-es években megváltozott az alkoholhoz fűződő viszony: az alkohol mára már pozitív szerepet is betölthet (ellazít stb.). De bárhogyan fejezzük is ki az alkohollal kapcsolatos fogalmakat, a hozzá fűződő viszony soha nem neutrális.

II. Viro

Heli Laanekask: Specimen eruditionis ehstonicae

A 19. század első harmadában még két észti irodalmi nyelv létezett: a tallinni és a tartui. Ezek egységesítéséről már 1810 körül folytak viták, főleg, mikor fontos szövegek fordításáról, pl. törvények vagy az Újszövetség, volt

szó. 1825 végén a félig észti származású J. S. F. Boubrig pályázta meg a Tartui Egyetem észti lektori állását, amelyet el is nyert. Pályázata *Specimen eruditionis ehstonicae* az egységes észti irodalmi nyelv megteremtésének alapjairól szól. Munkatervében bemutatja az észti nyelvjárásokat azért, mert elképzelése szerint azok alapján kell megteremteni a közös irodalmi nyelvet. A tanulmány szerzője e munkaterv huszonhat paragrafusát ismerteti és magyarázza.

Helle Metslang: Translatiivi ja essivi kasutusest eesti ja soome keeles

Kontrasztív szempontú tanulmány, melynek címe önmagáért beszél. A két rag használatát vizsgálja szépirodalmi szövegekben. A dolgozat elején röviden ír a ragok történetéről, majd rátér a mai nyelvhasználatban fellelhető hasonlóságokra és különbségekre, amelyet mind a ragok jelentése szempontjából, mind a szövegben betöltött szerepük felől megvizsgál. Arra a következtetésre jut, hogy funkcionális szempontból nagy a hasonlóság, mivel mindkét nyelvben a translativus igei bővítményként állapotot, szükségességet, időt, a mondat tartalmára vonatkozó megjegyzést jelent; az essivus pedig állapotot, amely hordozhat időre, módra, okra és szükségességre is kiterjedő többletjelentést. Ezen kívül azonban csak különbségeket találunk.

Hannu Remes: Adverbien johdostyypit suomessa ja virossa

A cikk szerzője a finn és az észti határozószók képzési lehetőségeit vizsgálja az irodalmi nyelvben, kiemeli a két nyelv közös és eltérő képzőit, és azok használatát. Forrásanyagául a nagy finn és észti nyelvtanok szolgálnak. Bár a finn és az észti közeli rokon nyelvek, közös képzőjük mégis kevés van. A kutatás után fény derül arra, hogy az észti gazdagabb határozóképzőkben, mivel sok olyan önálló képzőjük jött létre az idők során, amelyek főképp a helymeghatározásban játszanak szerepet. A finn e funkció kifejezésére inkább ragokat használ. A két nyelvben alakilag megegyező képzők funkciója és jelentése pedig általában eltérő.

III. Itämerensuomalaiset vähemmistökielet

Raija Kangassalo: Quo vadis, ruotsinsuomi?

2000-ben Svédországban hatályba helyezték az Európa Tanács által elfogadott, kisebbségekről szóló megállapodást. Ez alapján Svédország öt etnikai csoportot régi etnikai kisebbségként ismert el (lappok, tornionlaaksóiak, svéd-finnek, romák, zsidók) és nyelvüknek megadta a hivatalos nyelvi státuszt. Közülük a legnagyobb etnikai csoport a svéd-finneké, akiknek a többi kisebbségtől eltérően normalizált írott nyelvük is van.

A szerző a következő kérdésekre keresi a választ: vajon hozott-e gyakorlati változásokat a finn nyelv megerősödött helyzete a közösségben és nyelvi helyzetük státuszának megítélésében? Megfelel-e az iskolai oktatás arra, hogy a finn nyelvet és a kétnyelvűséget erősítse? Létrejött-e valamiféle közösség, amely közös kisebbségi ügyekkel foglalkozik? Milyen irányba fejlődik a svéd- finn nyelv?

Anna-Riitta Lindgren: Yksilöllinen poliittinen kannanotto ja kielenvalinta

A kisebbségek nyelvhasználatát sokszor vizsgálták abból a szempontból, mi motiválja a nyelv választást. Általában két lehetőség van: az egyik, amikor a nyelvhasználat bizonyos helyzetekre redukálódik, vagy használhatósága korlátozódik, emiatt a kisebbség nyelvileg fokozatosan asszimilálódik a nyelvi többségbe; a másik út viszont, hogy a kisebbség megőrzi nyelvét és kiszélesíti annak használati körét. Az egyén nyelv választását azonban tendenciák változása is befolyásolja. A cikk két, eltérő időből való interjúkon alapuló kutatási anyagot hasonlít össze az egyéni nyelv választás szempontjából. Az egyik a számi nyelv megőrződését vizsgálja Helsinki környékén az 1990-es években; a másik gyűjtés pedig a „fennomán” családok nyelv választását az 1850-1920-as évek között Finn- és Svédországban. A két kutatási anyag közös vonása, hogy egy alacsony státuszú nyelv „felemelését” célozza meg a nyelvpolitika segítségével, amely a számik esetében etnikai reneszánsz, a finnekében pedig nacionalizmus (nemzeti érzés).

Karl Pajusalu: Kuidas äratada keelt: salatsilivi väljavaateid

A cikkíró választ keres arra, hogy érdemes-e még egy olyan nyelv felélesztésével foglalkozni, amelynek utolsó anyanyelvi beszélője több mint száz éve meghalt. A tanulmányban beszámol a legrégebbi salatsi líveket említő krónikákról és nyelvemlékekről, a lív nyelv gyűjtőiről, és nyelvészekről, akik megpróbálták leírni a lív nyelv sajátosságait. A napjainkig összegyűlt anyag alapján rekonstruálni lehet a salatsi lív nyelv alapjait, amelyet a cikk szerzője röviden ismertet. Véleménye szerint erre egyrészt szükség van a balti- finn nyelvek déli ága történetének, nyelvének jobb megértése érdekében, másrészt felhasználható a lív nyelv gazdagításában.

Tamara Starshova: Suomen kielen vaiheista Karjalan tasavallassa

A tanulmány a finnek karjalai helyzetét tárgyalja. Szót ejt történetükről, majd rátér az aktuális helyzetre. A Karjalában magukat finnek vallók száma az 1989-es és 2002-es népszámlálási adatokat összehasonlítva 22%-kal csökkent. A cikk bővebben beszél a mai finn lakosságról, nyelvi helyzetükről,

nyelvhasználatukról. Ismerteti az iskoláztatás és nyelvkönyvek problémáit. De helyet kapnak olyan témák is, mint: a médiabeli nyelvhasználat, a népi irodalom nyelve (finn emigráns irodalom?), a színházak helyzete, vagy a finnek, a karjalaiak és az inkerik egymásra utaltsága.

Birger Winsa: Tornionlaakson kielikylttyyriset infrastryktyyrit on kansainvälistymässä

Nincsenek nemzetközi kutatások arról, hogyan hat a nyelvhasználat a társadalom fejlődésére, és, hogy a kisebbségi nyelvhasználat fontos tényező-e a civil társadalom fejlődésében. A tanulmány ismerteti a svéd nyelvpolitikát, amely csoportokat támogat és nem az együttműködést. Majd ír e nyelvpolitika következményeiről Torniolaaksoóban, és a lappföldi és kirunai számik kultúrájában. Megállapítja, hogy ők új utakat találtak a kultúra és nyelv népszerűsítésében és megőrzésében. Ez pedig a zene összekötő ereje. A zenélés által szociális kapcsolatok szövődnek az egyén és kultúrszervezetek között, amelyek segítik egymást. Majd ír egy egyedi, a frízek által 2002-ben elindított kezdeményezésről, a kisebbségi nyelvek dalfesztiváljáról, amelyet azóta majdnem minden évben megrendeznek. A cél a kisebbségi kultúrák és nyelvek megismertetése a nemzetközi publikummal, ezáltal a nyelv presztízsének erősítése (www.liet.nl).

Pekka Zaikov: Geminaatallisten ja ei-geminaatallisten tunnusten distribuutio karjalan murteissa

A karjalai nyelvben nyílt szótagban általában geminátát *kk, tt, pp, čč* találunk, míg zárt szótagban ezek rövid párját. A változás a szótőben megy végbe. A gemináció emellett megtörténik a toldalékokban is. A cikkíró olyan morfológiai sajátosságokat igyekszik vizsgálni, amelyek kapcsolatban vannak a ragok és a képzők geminálódásával. Végül arra a következtetésre jut, hogy a kettőződés okát vagy a nyelv fejlődésével vagy fonetikai törvényekkel lehet magyarázni, megállapítja azonban azt is, hogy a folyamatban a kérdéses szó szótagszáma is szerepet játszik.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a változatos tematikájú kiadvány az eseményhez méltón ünnepli Helen Sulkala professzort és eddigi munkásságát.

FÁBIÁN ORSOLYA

Jakab László: Finn–magyar diákszótár

Akadémiai Kiadó, Budapest 2007. 557 l. + függelék.

ISBN 978 963 05 8490 6

Tanszékünk nagy örömeire megjelent egy újabb finn–magyar szótár, mégpedig Jakab László tollából. A szerző a szótárírás jeles debreceni képviselője, akinek ezennel kívánunk jó egészséget és további eredményes munkát!

A szótárról két reflexiót közlünk: az egyik rövid ismertető a magyar hallgató szemszögéből, míg a másik egy hosszabb bírálat a finn felhasználó első tapasztalatai alapján.

* * *

Hosszú idő telt már el az első finn-magyar szótár megjelenése (1884) óta, mely szorosabbá fűzte a két ország kapcsolatát, a finn (illetve a magyar) nyelvtanulók által. A kisebb zsebszótárak (1934, 1969, 1976, 1980) megszületése mellett az első és egyetlen középszótár a hatvanas években jelent meg Papp István szerkesztésében. Jakab László Finn magyar diákszótárával 2007-ben tovább bővítette az amúgy nem túl sok darabból álló finn-magyar szótárirodalmat.

Szótárt írni nem könnyű feladat. Nemcsak a hatalmas szóanyag jelent komoly kihívást, hanem – mint ahogyan azt Jakab László az előszóban is megemlíti – az is, hogy a világ állandó változása révén, idővel minden szótár „hiányossá” válik. A modern és fejlődő világ, a gazdaság, a technika innovációja kihat a nyelv fejlődésére, ezen belül pedig a szóállomány változására is. Ezen folyamat során újabb és újabb megnevezések, kifejezések születnek, melyek háttérbe szorítják, bizonyos esetekben pedig teljes pusztulásra ítélik az idejé- és divatjamúlt szavakat. Erre utal Papp István is szótárának előszavában (1993[1962]: 5), amikor is a következőképpen vélekedik a Szinnyei-féle szótárról: „Szinnyei könyve nagy jelentőségű volt a maga korában, sőt a népnyelvi és a régebbi irodalmi szövegek olvasása alkalmával még ma is sokszor folyamodunk hozzá: természetes azonban, hogy a beszélt nyelv és a modern irodalmi nyelv tekintetében ma már lépten-nyomon cserben hagy.”

Nos, mára pontosan ugyanezek a mondatok váltak érvényessé immáron a Papp-féle szótárra vonatkozólag is. Éppen ezért Jakab László céljai között azt fogalmazza meg, hogy szótára – az új szavak, kifejezések bemutatásával –, egyfajta kiegészítője kíván lenni a „nagy szótárnak”. Fontos azonban megemlíteni, hogy a Jakab-féle szótár a maga 28900 szócikkével természetesen önállóan is megállja a helyét.

Felépítését tekintve a szótár három nagyobb egységre bontható. Érdekes újítás, hogy a szótár használatát segítő információk a könyv elején illetve

végén kék színű lapokon olvashatóak, a szótár „testét” jelentő köztes lapok fehérek maradtak. A szótár elején az Előszót követően a szótár használatára vonatkozó információkat olvashatjuk, majd a rövidítések illetve a különböző jelek feloldását követően pedig a finn betűrenddel ismerkedhet meg a használó.

Ezután kezdődik el a tényleges szótári rész (2–557). Mint azt a használati útmutatóban is olvashatjuk, a címszavak után index áll, mely megmutatja, hogy adott szó mely ragozási típusba tartozik. Az index mellett csillaggal jelöli a szerző azokat a szavakat, melyekben fokváltakozás fordul elő. A keresést az oldalakon feltüntetett betűk is segítik. Akik már magabiztosan használják Papp István szótárát, azok ezt a szótárt is könnyedén tudják majd forgatni, hiszen felépítését és jellegét tekintve igen hasonlóak.

A harmadik egység a ragozási típusokat bemutató táblázatokat tartalmazza, amit Jakab a finn keresztnevek bemutatásával egészített ki. A szerző célja mindezzel az volt, hogy segítse az olvasó munkáját, hiszen a finn nyelvet tanuló külföldiek számára nem mindig egyértelmű, hogy az adott név tulajdonosa férfi vagy nőnemű.

Mindezen belül a szótár – mint azt címe is tükrözi – elsősorban diákok, nyelvtanulók számára készült. Az efféle szótárakkal szembeni kritériumoknak a szótár maximálisan eleget tesz, hiszen átlátható, világos, és egyszerűen használható. A könnyű kereshetőség mellett a nyelvtanulók részéről nem elhanyagolható pozitívumként említeném meg méretét is, mely lehetővé teszi, hogy bármikor és bárhol magunkkal vihessük egy kis keresgélésre.

KELEMEN IVETT

* * *

Unkarilais-suomalaisen leksikografian grand old man, László Jakab on yllättänyt uudella sanakirjalla. Akadémiai Kiadón opiskelusanakirja-sarjassa ilmestynyt suomi-unkari sanakirja sijoittuu pienten ja keskisuurten sanakirjojen välimaastoon. Uudempana ja käyttökelpoisempana se tulee korvaamaan István Pappin (1962) keskisuuren sanakirjan.

Sanakirjatyö, eli leksikografia ja siihen liittyvä tutkimus – joita ei ole järkevää jyrkästi erottaa toisistaan – eli leksikologia kuuluvat kielitieteen marginaalialueisiin. Sanakirjatyötä pidetään yleisesti käytännön suururakkana, joka vaatii enemmänkin tekijää kuin pohtijaa. Tästä huolimatta on mielestäni hyvä järjestelmällisesti miettiä ja eritellä sanakirjoihin liittyviä seikkoja.

Esitän tässä arvioissani ensivaikutelmiani Opiskelusanakirjasta siinä valossa miten se eroaa omasta suomi-unkari ihannesanakirjastani, jota ei toki ilmestyne koskaan. Etenen arvioissani sanakirjan laajemmista kysymyksistä –

sanakirjan suhde muihin sanakirjoihin, sanalistan suhde muuhun kirjan tekstiin, sanalistan rakenne – lopulta päätyen yksittäisen sana-artikkelin rakenteseen.

Suomi-unkari sanakirjan suhde muihin sanakirjoihin

Ensimmäinen suomi-unkari sanakirja ilmestyi jo 1883 József Szinnyein toimittamana. Lukuun ottamatta muutamia taskusanakirjoja seuraavaa laitosta piti odottaa vuoteen 1962, jolloin István Papp sai valmiiksi suomalais-unkarilaisen sanakirjansa. Siitä on sittemmin otettu useita uusintapainoksia (1970, 1978, 1993, 2003). Yhteenvetona Pappin sanakirjasta voidaan sanoa, että siitä puuttuu uudempi sanasto ja siinä on paljon sittemmin käytöstä poistunutta sanastoa (esim. *elfenluu*, *sueta*, *virma*), eikä siinä anneta juuri tietoa lähdekielen tai kohdekielen kieliopista. Pappin sanakirja sai unkari-suomi osan 1985 (Papp–Jakab). Siinä on jo hieman muutettu periaatteita: unkarin-kielisten hakusanojen taivutusmuotoja annetaan, sekä muuttumattomat vartalot osoitetaan. Täten jos esimerkiksi unkarinopiskelija haluaa tietää mitä jokin suomen sana on unkariksi ja miten sitä taivutetaan, voi hän sen selvittää näiden kahden sanakirjan avulla. Opiskelusanakirjassa Jakab on palannut Pappin sanakirjan perusteisiin. Mielestäni järkevämpää olisi kuitenkin ollut seurata ja kehittää eteenpäin unkari-suomi sanakirjan (Papp–Jakab 1985) linjaa. Läheisistä sanakirjoista tulee vielä mainita István Nyirkosin (1977, 1996, 2000, 2004 jne.) suomi-unkari-suomi taskusanakirjat, jotka ovat sanaston tuoreudessa aiempiin keskikokoisiin sanakirjoihin nähden parempia.

Uuden suomi-unkari sanakirjan sanalähteeksi Jakab mainitsee Pappin ja Nyirkosin sanakirjojen lisäksi uusimpana yksikielisenä Suomen kielen perussanakirjan (I–III, 1990–1994). Perussanakirja onkin Nykysuomen sanakirjan, johon Pappin suomi-unkari sanakirja perustui, jälkeen tärkein yksikielisiä suomen kielen sanakirjoista. Yksikielisten sanakirjojen tuotanto on kuitenkin 1990-luvulla nopeutunut Suomessa: Perussanakirjasta julkaistiin jo 1997 sähköinen versio, josta kehitettiin uusi versio, eli Kielitoimiston sanakirja (sähköinen 2004, painettu 2006). Perussanakirja on matkan varrella uudistunut huomattavasti, n. 6500 uutta sanaa on lisätty ja n. 20% sana-artikkeleista on muokattu uudelleen (Kielitoimiston sanakirja 2006, alkusanat). Näiden sanakirjojen lisäksi olisi ollut hyvä käyttää myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisemaa tuoretta kaksikielistä suomi-viro (2003) suursanakirjaa, jonka pohjana myös on toiminut Perussanakirja.

Suomi-unkari Opiskelusanakirjan tapauksessa olisi voinut myös pohtia myös erityissanastojen lisäämistä niiltä aloilta, jotka ovat potentiaalisia käyttäjiä lähellä. Esimerkiksi kielitiede onkin hyvin edustettuna (*johdin*, *kanta-*

kieli, sane jne.). Olisin ehkä toivonut vielä suomalais-unkarilaisiin suhteisiin liittyvää sanastoa, kuten *heimotyö*, jota esimerkiksi minun on edelleenkin vaikeaa selittää unkariksi. Turismiin liittyviä sanastoja olisivat viinisanasto ja ruokasanasto, joihin tässä sanakirjassa ei ole kiinnitetty erityistä huomiota, puutteina mm.: *hapokas, kermaviili, leipäjuusto, mustamakkara, tamminen*.

Jakab ei uudessa sanakirjassaan mainitse internet-lähteitä. Internetissä on kuitenkin huomattavia sanakirjakokoelmia, kuten MOT sanakirjasto (40 sanakirjaa: www.kielikone.fi). Toisaalta esimerkkilauseiden etsimisessä ja sanojen, johdosten ja taivutusten yleisyyden tarkastelussa internetin hakukoneet ovat käteviä työkaluja. Sanalistaa lyhentäessä tai täydentäessä tulisikin mielestäni aina tukeutua tietoon sanojen ja muotojen yleisyydestä, oma kielitaju ei yksin riitä.

Perussanakirjan ensimmäinen versio on jo osittain vanhentunutkin, onhan 20% sen artikkeleista sittemmin muokattu uudelleen. Opiskelusanakirjaan on siten siirtynyt jo ilmestyessään vanhentunutta tietoa: esimerkiksi nykysuositusten vastaisesti esitetään *romaani* sana homonyymina merkityksissä 'régény' ja 'roma'. Nykysuomessa *romani* on vakiintunut nimitys etnisestä ryhmästä, *romaani* kirjallisuuden lajista (ks. CD-Perussanakirja 1997). Sana *asuinliittokumppani* lienee perussanakirjan toimittajien sepittäämä, sillä siitä ei ainakaan internetistä löydy ainoatakaan esiintymää. Kielitoimiston sanakirjassa (2006) koko sanasta *asuinliitto* onkin jo luovuttu.

Uusin sanasto on suomi-unkari opiskelusanakirjasta jäänyt puuttumaan, esimerkiksi: *biojäte, biotunniste, brändi, hakukone, hymiö, kannettava, kieräytys, koulukiusaaminen, sauvakävely, sekajäte, selain, tekstiviesti, vaalikone, vierihoito, veroehdotus, vesijuoksu*. Vaikuttaa siis siltä, että Opiskelusanakirjan n. 30 000 hakusanaa on poimittu pääsääntöisesti Perussanakirjan 100 000:sta sanasta, jotka kuvastavat parhaimmillaankin 1980-luvun kielen tilaa ja kielikäsitystä. Perussanakirjan päivitykset eivät ole päässeet Opiskelusanakirjaan. Toivoa sopii, että seuraavissa painoksissa on mahdollisuus täydentää ja muokata sanakirjaa.

Suomi-unkari sanakirjan sisältö

Sanakirjaan kuuluu aina muutakin kuin pelkkä sanalista. Esimerkiksi Nyirkosin taskusanakirja on suunnattu erityisesti matkailijoiden käyttöön. Siksi siinä (2004) on liitteenä mm. laaja ruokasanastoliite, Unkarin kartta, tietoa Unkarista sekä hyödyllisiä ilmaisia. Opiskelusanakirjassa liitteitä on vähän: taivutustyyppit, astevaihtelutyyppit ja lista suomalaisista etunimistä. Opiskelusanakirjaan olisi sopinut myös lyhyt (kontrastiivinen) kielioppi molemmista kielistä. Suomalaisia opiskelijoita ajatellen olisi voinut lisätä myös

joidenkin sanatyypin käännösmaalleja. Unkarilaisia opiskelijoita varten olisi voinut käydä läpi tyypillisiä suomen kielen johdoksia. Lisäksi lyhyt kuvaus suomen kielen varianteista saattaisi auttaa käyttäjää päättämään miten esimerkiksi puheesta kuullusta suomen sanasta voi johtaa sanakirjassa esiintyvän kirjoitetun sanan.

Opiskelusanakirjan oheisteksteistä vain lyhenteiden selitykset on annettu myös suomeksi. Kirjaa ei oheistekstien perusteella liene tarkoitus markkinoida suomalaisille. Osassa kaksikielisistä sanakirjoista suurin osa oheisteksteistä on molemmilla kielillä (mm. suomi-unkari, Jakab-Papp 1985). Niissä on tyypillisesti myös tietoa molempien kielten kieliopista. Suomi-unkari sanakirjoissa perinteenä lienee kuitenkin huomioida vain painomaan mukainen vieras kieli. Mainitussa Nyirkosin Taskusanakirjassakin annetaan tietoa vain Unkarista, jonka karttakin on sanakirjassa kahteen otteeseen. Eivätkö unkarilaiset sitten matkusta Suomeen? Samaa voisi kysyä Opiskelusanakirjan kohdalla: eivätkö esimerkiksi ohjeet sanakirjan käyttöön (Tájékoztató a szótár használatához) saattaisi kiinnostaa suomalaista unkarin oppijaa jo opintojen alkuvaiheessa? Missään ei kerrota suomeksi esimerkiksi, että unkarilaisittain verbien sanakirjamuoto on indikatiivin yksikön kolmas eikä infinitiivi kuten suomalaisittain.

Sanalistasta

Opiskelusanakirjaan on sisällytetty Pappin sanakirjaan nähden uutta, viimeaikaista sanastoa: esim. *katumuspilleri*, *kovalevy*, *kännykkä*, *lerppu*, *luomu*, *sähly*, *sähköposti*, *potkupuku*. Opiskelusanakirjassa on pääasiallisesti uudistettu sanalista niin, että yhdyssanoista ja johdoksista on jätetty pois tilapäisluontoiset, joita vanha Pappin sanakirja runsaasti sisälsi. Esimerkiksi H:n kohdalta opiskelijasanakirjasta on poistettu (Google.fi esiintymien määrä hakasuluissa): *haltijamaisesti* [1], *hassumainen* [3], *heikkoverinen* [8] ja *höystyä* [9]. Toki joitakin perifeerisiä muotoja on jäänyt Opiskelusanakirjaan, esim. *hiushuokoinen* [4]. Sanojen tavanomaisuus käytön kannalta on kuitenkin selkeästi ollut valikoinnin pohjalla. Mukaan on näin otettu myös yleispuhekieltä (*heila* [50700]) ja yleisslangia (*heido* [2180]). Myös tiettyjen alojen erikoissanastoa löytyy, varsinkin lääkäriellä käyntiä varten löytyy runsaasti apua (esim. *fisteli*, *rasitusko*, *tiehyt*). Lyhenteistä harvinaislaatusimmatkin on sisällytetty sanakirjaan (esim: *t.*, *jpp.*). Sana-artikkeleina esiintyy myös johdoksia, esim. *lainen*, *mainen* ja liitepartikkeleita *-kin*, *-pa*. Epäsäännöllisiä taivutusmuotojakin esiintyy sana-artikkeleina, esim. *en*.

Opiskelusanakirjasta löytyy kieltämättä selkeästi nykyaikaisin ja käyttökelpoisin sanalista tähänastisista sanakirjoista. Joitakin tavallisia ja tärkeitä

sanoja siitä kuitenkin puuttuu, ja toisaalta tilapäisluonteisia tai perifeerisiäkin sanoja löytyy sanakirjasta. Seuraavassa lyhyen etsinnän tuloksena syntynyt lista sanoja, jotka olisi mielestäni ollut hyvä sisällyttää opiskelusanakirjaan ja joille Googlekin antaa vähintään 200 esiintymää: *ammattikorkeakoulu, biojäte, biotunniste, brunssi, brändi, graavi, haaveri, hakukone, hapokas, hedelmäinen, herrahissi, hurtti, hyla, hymiö, joiku, jälkimaku, kaamos, kantoliina, kannettava, kassler, kermaviili, kierrätys, kolumni, koulukiusaaminen, kurapuku, kustos, käpykaarti, leipäjuusto, luotijuna, manne, murukahvi, mustamakkara, naistenmies, naureskella, poikkeustila, polttarit, raskausarpi, reilu kauppa, undulaatti, saattohoito, sauvakävely, sekajäte, selain, siirtolohkare, suojelupoliisi, susipari, tamminen, tekstiviesti, tienata, tienesti, vaalikone, veroehdotus, vierihoito, viuhahtaja, vesijuoksu, yllytyshullu, yöpyminen, äitiyspakkaus.*

Tietyissä sanaryhmistä mukana on vain osa sanoista, esimerkiksi *punamultahallitus* löytyy sanakirjasta, mutta *kansanrintamahallitus, porvarihallitus, sinipunahallitus* tai *sateenkaarihallitus* ei. Tällaisissa tapauksissa olisi pitänyt ottaa mukaan (lähes) kaikki tai ei mitään.

On vaikeampaa löytää sanoja, jotka voisi poistaa sanakirjasta. Seuraavassa on kuitenkin joitakin perifeerisiä sanoja ja muotoja joille Google.fi antaa edellä mainittuja sanoja huomattavasti vähemmän esiintymiä (esiintymien määrä hakasuluissa): *asuinliitto* [65], *asuinliittokumppani* [0], *basillinkantaja* [4], *gerillasota* [9], *haihtuvainen* [64], *historiantakainen* [18], *hiushuokoinen* [4], *jääkaappimargariini* [45], *kahvitiiviste* [4], *kliseesanakirja* [1], *muukalaisvoittoinen* [2], *paikanvälitystoimisto* [6], *paternosterhissi* [35], *tippari* [10], *vaarua* [28], *valuutta-automaatti* [2], *yksivaimoinen* [3], *yltyleinen* [7], *yövyntä* [9], *äärimmäisyysaines* [4], *äärimmäisyysryhmä* [6].

Yksi mahdollisuus tiivistää sanalista oli myös (miltei) saman hahmoisten vierassanojen poisjättö (esim. *zeppeliini, zulu*).

Sana-artikkeleista

a) Taivutus. Suomalaisessa sanakirjaperinteessä on perusmuotoina verbeillä infinitiivi, unkarilaisessa perinteessä yksikön kolmas. Taivutus merkitään suomi-unkari sanakirjoissa koodeilla. Suomen taivutustyyppittely ja taulukot on otettu suomi-unkari sanakirjaan Pappin sanakirjasta. Toinen, enemmän tilaa vaativa vaihtoehto on merkitä taivutus sana-artikkeleihin, kuten on tehty Papp-Jakabin unkar-suomi (1984) sanakirjassa. Opiskelusanakirjassa taivutus on sisälletty sana-artikkeliin vain poikkeustapauksissa, kuten *olla* ja *ei*.

b) Semantiikka. Suomenkielisille sanoille on pyritty antamaan unkarinkieliset vastineet, vastineen sijasta tai ohella määritelmiä tai selityksiä on harvassa (ks. kuitenkin *punamultahallitus*, *yövankila*). Merkitysvastineet on numeroitu. Ilmeisesti tarkoitus on, että ensimmäinen vastine on tavallisin. Toisinaan kuitenkin näin ei ole. Esimerkiksi nykysuomessa *karhunpalvelus* tarkoittaa ensi sijaisesta ”tekoa joka tahattomasti koituu jonkun vahingoksi” (Perussanakirja 1990). Opiskelusanakirjassa ensimmäisenä vastineena on kuitenkin *medvekultusz*, josta suomeksi käytetään yleisesti sanaa *karhunpalvelonta*. Vastineet tuntuvat yleensä hyviltä, joissakin tapauksissa olisin silti toivonut enemmän tietoa unkarinkielisistä vastineista. Vastineita annetaan useita. Unkarilainen käyttäjä osaa varmaankin päätellä mikä synonyymeistä milloinkin vastaa suomalaista sanaa, mutta suomalainen opiskelija ei voi tässä luottaa pelkästään sanakirjaan. Tämän lisäksi vastineita selittävät huomautukset ovat vain unkariksi, esimerkiksi: *kanta* 1. [*cipő*] sarok, [*fejsze*] fok, [*gomb*] fül, [*lámpa*] talp, [*levél*] szár, [*szeg*] fej ...

d) Kielioppi. Sanojen käytön kannalta tärkeää on niiden käyttäytyminen lauseissa. Esimerkiksi verbien rektiot onkin merkitty sanakirjaan. Erityisesti suomen ja unkarin välisissä eroissa olisi tärkeää antaa myös esimerkkilauseita, kuten siinä, että verbien *jäädä*, *jättää*, *unohtaa*, *ostaa* ja *löytää* rektio on suomessa tulo- ja erosija, unkarissa olosija. Valitettavasti *ostaa*, *jäädä* ja *jättää* sanoissa ei kiinnitetä huomiota niiden eriäviin rektioihin (esim. *ostin kirjan kaupasta* = *a boltban vettem a könyvet*).

Lopuksi

László Jakabin Opiskelusanakirja on eittämättä edistysaskel unkarilais-suomalaisille kulttuurisuhteille. Tilanpuutteen, suuritöisyyden, vaaditun toimitusajan tai muun syyn vuoksi siinä on kuitenkin puutteita. Pienillä parannuksilla kirjan olisi voinut tehdä helppokäyttöisemmäksi suomalaisille unkarin opiskelijoille. Kaksikielisiä sanakirjoja toimittaessa tulisi yleensäkin pitää mielessä molemmat lähtökielet. Suurin puute kuitenkin on, että sanaston tuoreus ei vastaa tämän hetkistä nopeaa leksikografista kehitystä Suomessa. Vuosituhannen vaihteessa sanakirjojen julkaisunopeus on selkeästi nopeutunut teknisen kehityksen myötä. Tähän liittyen olisikin hyvä saada lähitulevaisuudessa myös vakavasti otettava suomi-unkari-suomi sanakirja sähköisessä (CD tai Internet) muodossa.

PETTERI LAIHONEN

Sámit, sánit, sätnehámit**Riepmočála Pekka Sammallahtii, miessemánu 21. beaivve 2007**

Ed. Ante Aikio–Jussi Ylikoski. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 253.

Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki 2007. 450 p.

ISBN 978 952 5150 95 7, ISSN 0355 0230

Az MSFOu legújabb kötetével valóban az ünnepelthez méltó könyvet kap kézhez az érdeklődő olvasó. Pekka Sammallahti 60. születésnapjára kiadott ünnepi könyv, (melynek címe magyarul: Számik, szavak, szóalakok) nem csak terjedelmében bőséges, hanem tartalmilag is széles skálát ölel fel.

A kötet huszonnégy tanulmány tartalmaz – az ünnepelt méltatása a kötet elején, publikációinak jegyzéke a végén. Az írások témája többnyire nyelvészeti jellegű, összesen mindössze négy cikk taglal kultúrakutatási, egy pedig oktatásszociológiai kérdéseket. Hogy áttekinthető képet kaphassunk a kötet tartalmáról, érdemes témakörök szerint csoportosítani a könyvben szerzők szerinti ábécérendben szereplő írásokat.

A legerjedelmesebb csoportot a nyelvtörténeti cikkek alkotják. A szélesebb, több nyelvet is érintő vizsgálódásoktól haladva a speciálisabb, egy-egy nyelv problémáival foglalkozók felé, elsőként említhető az uráli alapnyelvi laringális meglétét, természetét, előzményeit és fejleményeit tárgyaló *The primary laryngeal in Uralic and beyond* (203) Juha Janhunen tollából.

Janne Saarikivi *Uusia vanhoja sanoja* (325) című tanulmánya az újabb hangtörténeti eredmények következtében lecsökkent alapnyelvi szókincshez keres újabb ősi szavakat. Többnyire a finnugor és lapp nyelvek közös szavai-ból indul ki, a mari és a permi nyelvek elemeivel hozva azokat kapcsolatba. Figyelme kiterjed arra a problémára is, hogy vajon valóban közös eredetűek-e a tárgyalt szavak, vagy bizonyos jelek a későbbi, a nyelvcsaládon belüli kölcsönzést mutatják. Magyar vonatkozása miatt érdemes kiemelni a többi közül a balti finn *tukka* szócsalád etimológiáját (342). Első lépésként Saarikivi szakít a korábbi finn etimológiai hagyománnyal, és a *tukka* szót kapcsolatba hozza a *tukko*, *tukku*, *tukkia*, *tukehtia* stb. lexémákkal. A jelentések összekapcsolhatóságának tisztázása után kiderül, feltételezhető, hogy a szókezdő *t* visszavezethető egy ősi *č affrikátára, ezt támogatja egy déli észti *tsuka* 'einstecken; stossen' adat is az UEW-ből. Az affrikátás alak pedig összefüggésbe hozható a mari *čuka*- és a permi *čjk*- igetővel. A permi szavakat korábban a balti finn *hukka* alakkal egyeztették (UEW), ám utóbbiról kiderült, hogy germán jövevényszó. Valószínűsíthető továbbá, hogy az TESz és UEW által ismeretlen eredetűnek tartott magyar *csuk* ige szintén összekapcsolható ezzel a szócsaláddal. Problémát jelent azonban a szókezdő *cs-* < *š- fejlődés, ami

miatt Saarikivi inkább a későbbi, a permi nyelvekből való átvételt véli lehetségesnek. – A részletezett etimológián kívül a szerző még a következőket tárgyalja (csak a finn szót adom meg): *pyhä, tuhma, mykkä, potka, jämä, *mürä (myreä, myrkky), kuru, tunkea*.

A kötet leghosszabb cikke a két fiatal szerkesztő közös oului munkájának eredménye. Ante Aikio és Jussi Ylikoski cikkükben (*Suopmelaš gielaid l-ká-susiid álgovuodđu sáme- ja eará fuolkegielaid čuovggas*, 11) a balti finn nyelvek *l*-elemű helyhatározóinak eredetét próbálják meg tisztázni a lapp és egyéb rokon nyelvek segítségével. A szakirodalom nagyon alapos átvizsgálása után arra jutottak, hogy már felbukkanása óta egyfajta bizonyításra nem szoruló trivialitásként él az az általánosan elfogadott magyarázat az *l*-elemű helyhatározóragok eredetére, amely Budenz, Setälä és Szinnyeï óta megvan. Idézetekkel bizonyítják, hogy a három klasszikus szerző egyike sem támasztotta alá meggyőzően elméletét a finnségi *-la* 'nomen loci' képző és az *l*-elemű helyhatározóragok összefüggéséről, a későbbi irodalom mégis szinte kritika nélkül átvette ezt tőlük. Aikio és Ylikoski új és bizonyíthatóbb magyarázatot kerestek. Abból kiindulva, hogy az *l*-esetek elsődleges funkciója a 'valaminek a felszíne' jelentéshez köthető, rámutatnak, hogy történetileg is kapcsolatba hozhatók az **ül*- névutókkal. Állításukat több oldalról is próbálják bizonyítani: az agglutináció hangtani oldalának bemutatásával, kontrasztív vizsgálatokkal lapp és finn nyelvű korpuszokon, további összehasonlításokkal és párhuzamokkal a távolabbi rokon nyelvekkel (permi, mordvin). Legmeggyőzőbb azonban – véleményem szerint – annak pontos kimutatása, hogy a névutói paradigma mind a régi, mind a mai finnben éppen ott hiányos, ahol a feltételezett három agglutinálódott posztpozíciónak (*yltä, yllä, ylle*) kellene lennie. (Mevannak viszont az *yli, ylitse* névutók, sőt szuppletív paradigmatis sort alkotnak a *päältä, päällä, päälle* alakokkal. Hasonló jelenség figyelhető meg az észten is.)

A közfinn mássalhangzórendszer problémakörével foglalkozik Petri Kallio *Kantasuomen konsonanttihistoriaa* (229) című írása. Sammallahti már 1977-ben felvetette *Suomalaisten esihistorian kysymyksiä* tanulmányában, hogy a legkorábbi balti finn nyelvjárási határ a déli észten és a többi balti finn nyelv között húzódhatott. Ezt az elképzelést a fennológia nem tekintette megalapozottnak. Azonban Kallio újra felveti a kérdést, alaposan szemügyre veszi a korai közfinn és kései közfinn időszakok mássalhangzókat érintő fejleményeinek természetét és kronológiáját, arra a következtetésre jut, hogy nagy a valószínűsége a nagyon korán, tulajdonképpen rögtön a lapp kiválása után megindult nyelvjárási elkülönülésnek. Beigazolódni látszik tehát Sammallahti harminc évvel korábban tett kijelentése. Kallio egy új közfinn családfát is

felállít, melyen a kései közfinn már két nyelvjárásra, a szárazföldre és a partvidékire oszlik. Az előbbi fejleménye a déli észet, míg az utóbbi két további csoportra tagolódik: a Rigai-öböl nyelvjárására, mely a mai lív elődje, illetve a Finn-öböl nyelvjárására, amelyből aztán a többi balti finn nyelv kifejlődött.

Az egyes finnugor nyelvek történeti, etimológiai kérdéseivel foglalkozó tanulmányokból hármat találunk a kötetben. A mordvin nyelvek helyzetét vizsgálja cikkében Riho Grünthal (*The Mordvinic languages between bush and tree: a historical reappraisal*, 115), különös tekintettel a finnségi nyelvekkel való kapcsolatukra, az uráli nyelvek rendszerének és a nyelvtörténeti eredmények fényében. Kaisa Häkkinen a finn irodalmi nyelvből fellelhető lapp jövevényszavakat gyűjtötte össze. Cikkét – *Suomen kirjakielen saamelaiset lainat* (161) – kutatástörténeti összefoglalóval kezdi, majd sorra veszi az egyes korszakokat az írott finn történetében, és bemutatja, mely lapp szavak kerültek az adott korokban a finnbe. Eredménye, hogy az összesen 281 darab jövevényszóból összesen 36 tekinthető valóban a köznyelvben is meghonosodottnak. Jorma Koivulehto lapp *boazu* és a finn *poro* 'rénszarvas' szavak eredetét kutatja (*Saamen ja suomen 'poro'*, 251), és megállapítja, hogy mindkét alak egy közös óiráni jövevényszóból fejlődött mai formájává.

A második nagyobb tematikus csoportot a szinkrón nyelvészeti tanulmányok alkotják. Négy lapp és egy erdei nyenyec témájú cikk tartozik ide. Elsőként említhetjük Ole Henrik Maggának az északi lapp mellékmondatot rövidítő igenévi alakokról szóló, *Cealkkavásta – čielga ja anolaš doaba sámi cealkkahoahpa čilgemis?* (Mondatpótlók – világos és használható fogalom a lapp mondatban értelmezésében? 279). Magga a szakirodalmi szóhasználatot és az összegyűjtött példamondatokat megvizsgálva megpróbálja tisztázni a korábban nem kielégítően leírt lapp mellékmondatot-rövidítők fogalmát, ismertetőjeleit.

Mikael Svonni generatív nyelvészeti alapokon – elsősorban a Government and Binding és a Principles and Parameters elméleteket használva –, valamint Sammallahti 2005-ös mondatnani monográfiájának elméleti eredményeire támaszkodva tárgyalja az igei komplementereket az északi lapp mondatokban (*Vearbakomplemeanttat davvisámegiela cealkagiin*, 373).

Trond Trosterud és Linda Wiechetek, mindketten a Tromsøi Egyetem kutatói, írásukban (*Disambiguering av homonymi i nord- og lulesamisk*, 401) az északi és lulei lapp morfológiában előforduló homonímiákkal foglalkoznak. Rámutatnak, hogy a számítógépes korpusznyelvészeti szempontjából a homonim alakok komoly problémát jelentenek az elemzésnél, és megoldásokat javasolnak a kétértelműségek megszüntetésére.

Káre Vuolab-Lohi a nyelvművelés oldaláról nézi a mai északi lapp nyelvet (*"Máilmmi alladeamos olmmoš"* – *Sámegiela giellagáhttema mánggalá-*

gan hástalusat, azaz „A világ leghosszabb embere – A lapp nyelvűvelés sokszínű kihívásai”, 423). Felhívja a figyelmet, hogy hiába az egységes helyesírás, mégis el-eltévesztik a lappok a helyes formákat. Szintén problémát okoz a kétnyelvűségből fakadó jelenségek kezelése: példáiból látható, hogy a lappok nem képesek anyanyelvi nyelvhasználatukból teljességgel kizárni a környező nyelvek hatását. (Lásd a címbéli mondatot, amelyben norvég hatásra keveredik az ember és a tárgyak magasságát jelölő két szó.)

Az egyetlen szamojedológiai tárgyú cikk Tapani Salminen tollából származik (*Notes on Forest Nenets phonology*, 349). Salminen Sammallahti 1974-es fonológiai eredményeit veti össze saját, újabb keletű kutatásaival, és árnyalt képet ad a mai erdei nyenyec fonológia rendszeréről.

Három szociolingvisztikai természetű írás is található a kötetben. Az első közülük Johanna Ijäs tanulmánya (*Nyt lonuhettaan – Kodaid ovtstavuvvan guovttegielat máná suomagielas*, 183), amely a „code switching” és „code mixing” jelenséget mutatja be egy kétnyelvű, lapp–finn gyermek finn nyelvhasználatában. Utóbbi jelenséget jól szemlélteti a címben szereplő példa, amelyben a finn *nyt* ’most’ szó után egy lapp ige, a *lonuhit* ’cserél’ finn beszélt nyelvi P11 Imperativusi *-taan* ragot kap. Ebben az esetben természetesen nem jövevényszó ragozott alakjáról van szó, hanem csak a két nyelv pillanatnyi keveredéséről. A vizsgált téma valóban nagyon érdekes, de talán hasznos lett volna a megfigyeléseket a szerző saját gyermekén kívül másokra is kiterjeszteni, hogy általánosabb megállapításokat is lehessen tenni.

Marja-Liisa Olthuis *Anarâškielâ iäláskitem tutkâm já puátteevuodâ visioh* (315) című rövid esszéjében a 3-400 fős beszélőközösséggel rendelkező inari lapp nyelv revitalizációjáról, az ehhez fűződő kutatásról, valamint a nyelv jövőjéről szól.

Ida Toivonen szintén az inariról ír (*Microvariation in Inari Saami*, 389). Megvizsgálja az igei morfológia eltéréseit egyes inari lapp beszélők idiolektusaiban. Három beszélő nyelvhasználatát megfigyelve arra a következtetésre jut, hogy valóban léteznek világosan elkülöníthető paradigma-variánsok az inari lappban. A szakirodalom szerint az ilyen típusú magas szintű variabilitás az egyike az ún. kiháló nyelvi jellegzetességeknek, azonban Toivonen ezt nem tartja elfogadhatónak. Véleménye szerint az ilyen természetű variálódás sokkal inkább magyarázható a gyermekkorban elsajátított írott nyelvi norma hiányával. Megjegyzi továbbá azt is, hogy tapasztalatai nem igazolják azt az elképzelést, mely szerint a nyelvi variációk és/vagy változások háttérben szociális magyarázat volna.

A kötet nyelvészeti cikkeinek bemutatását a két névtani témájú írás említésével zárom. Kaisa Rautio Helander a lapp helyneveknek a dán unió idején történt norvégosításáról és a norvég nevek kölcsönzési módjairól ír (*Sámi báikenamaid dáruiduhttin uniovdnaáigge ja dárogiela namaid lonenvuogit*, 137). Alpo Räsänen pedig szótárszerűen ismerteti a Pielisjärvi mellett lévő négy település lapp eredetű helyneveit, összesen tizenhét címszóban (*Pielisen Karjalan saamelaisperäisiä paikanniemiä*, 319).

Ulla Aikio-Puoskari *Saamelaisopetus osana suomalaista peruskoulua – kielenvaihdoksen vai revitalisaation edistäjä?* (73) című cikke oktatáspolitikai, oktatásszociológiai kérdéseket taglalva hasonlítja össze a finn általános iskolai lapp nyelvoktatást a norvégiai és svédországi modellekkel.

A lapp kultúrakutatás témaköréből négy tanulmányt találunk a kötetben. Hans-Hermann Bartens a lapp nyelvű mesék tipológiai jellegzetességeit mutatja be a történetek kezdetére és végére koncentrálva (*Anfang und Ende saamischer Märchen*, 85). A lappok skandináv szinten megkezdett együttműködésének első lépéseire emlékezik vissza Veli-Pekka Lehtola Finnország szemszögéből (*Sámiid davviriikkalaš oktasašbarggu vuosttas lávkkit Suoma perspektiivvas*, 259). Anni-Siiri Länsman két lapp gyermek finn nyelvű iskolai dolgozatai alapján mutatja be az Inari járásbéli Menesjärvi falu bentlakásos iskolájának életét az 1960-as években (*Saamelaislasten elämää 1960-luvun asuntolakoulussa – katkelmia ainekirjoitusvihkojen sivuilta*, 269). Ludger Müller-Wille a németajkú európaiak által az elmúlt négy évszázadban Lappföldről és a lappokról alkotott képről, és annak változásáról ír kultúrtörténeti tanulmányában (*Sápmi und die Sámi in den Augen deutschsprachiger Mitteleuropäer: Zeitläufte von Vorstellungen, Wissensbildung und Berührungen seit dem 17. Jahrhundert*, 293).

Összefoglalásképpen elmondható, hogy tartalma alapján az ünnepi kötet elsősorban nyelvészek számára tartogat hasznos és érdekes információkat. Különös módon egyszerre válik hasznára és kárára soknyelvűsége, elsősorban a lapp nyelvű cikkek esetében. Hiszen ha valahol, úgy éppen a Pekka Sammallahti tiszteletére írott ünnepi kötetben kell erősíteni a lapp nyelv tudományos presztízsét, ahogy azt az ünnepelt is tette mindig. Jó lett volna ugyanakkor egy-egy rövid angol nyelvű összefoglalót közreadni. Nagy kár, hogy például Aikio és Ylikoski cikke pusztán nyelvi okoknál fogva nem kaphat nagyobb nyilvánosságtól pozitív vagy negatív kritikát, amely segíthetné a két fiatal kutató megkezdett munkájának folytatását. Remélhetőleg rövidesen közlik angolul vagy finnül is. – A borítón a jubiléus öccsének, Pentti Sammallahtinak hangulatos tarhegyi tájképe látható.

DUSNOKI GERGELY

**В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских
(эрзянского и мокшанского) языков**

Том III (Мекш – Пиле). Стринг, Йошкар-Ола 2005. 116 l.

2005 novemberében jelent meg Valerij Versinyin mordvin szófejtő szótárának harmadik füzeté. Erről a mostani oroszországi (illetve az azt megelőző szovjetunióbeli) körülményeknek megfelelően levélben értesültem. Versinyin 2007. január 5-i keltezésű levelét, a levélben a füzettel, egy cseremiszi diáklány hozta magával Budapestre...

Az első két füzet ismertetésekor (FUD 12: 154–161) nem sokat tudtam mondani a szótár szerzőjéről. Versinyin az említett levélben elárul magáról egy-két körülményt. A – mint írja – 58 éves szerző e művén kívül jelentősnek tartja cseremiszi toponímiai szótárát (*Словарь марийских топонимов Низовья Камы и Вятки* [évszám nélkül]). A közeli években szándékozik kiadni Tatár- és Udmurtföld nyelvjárási szótárát. Jelenleg munkahelyén a *Марий Эл Энциклопедия* munkálatai folynak. Ehhez – tudósít – nagyon hasznos volna egy *Magyar tudósok és a cseremiszi nyelv*-féle kiadvány. A Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Intézet nyelvi osztálya munkatársaként sok egyéb munkája van. Pedig szívesen folytatná cseremiszi történelmi-etimológiai szótárát is. Ehhez mindenesetre kicédulázta a kilenckötetes Beke-szótárát. Egyébként Versinyin szerint létezik Nyizsnij-Novgorodban az *Этимологический словарь марийского языка* című műnek egy kéziratos változata (nem közli a szótár szerzőjének nevét). Ott a Nyelvészeti Egyetemen látta vagy hat évvel ezelőtt. Erről nem akar bírálatot mondani, mert a kéziratba éppen csak hogy betekinthezett. De megjegyzi: „ott nincsenek a cseremiszi nyelvnek szakemberei, legalábbis olyan, mint Bereczki Gábor”. (Bereczki Agyagási Klárával legutóbb mutatta be készülő cseremiszi etimológiai szótárukat; vö. NyK 103: 26–43. A kézirat lezárása előtt talán érdemes az említett forrásba betekintést nyerni.)

Mesterének F. I. Gorgyjejev tartható. Sajnálatos, hogy két éve, Gorgyjejev halálakor hatalmas cédulaanyaga és fogalmazványai „senkinek sem kellett”. Szerencsére a tanárképző főiskola dékánja talált egy helyiséget, ahol ezt az óriási kéziratot elhelyezhették. Érdekes, hogy a kongresszusra megjelent a *Марийские лингвисты* című ún. biobibliográfiai gyűjtemény, I. G. Ivanov és V. N. Vasziljev munkája, Versinyin életrajzát és munkásságát nem tartalmazza, de Gorgyjejev irodalomjegyzékében megemlíti V. Versinyin ismertetését (SzFU 1985: 221–226) az etimológiai szótár megjelenését követően (Joskar-Ola 2005: 99).

Versinyin szótára első két füzetében 1950 címszó volt, ez most mintegy 870-nel megtoldva összesen kb. 2820 szócikket tesz ki (nem beszélve az utalószavakról, melyek száma e füzetben vagy három tucat). Tekintettel arra, hogy a három füzet a II-betű közepéig terjed, e szótár teljes anyaga legalább öt, esetleg hat füzetnyi lehetne.

A kezemben lévő szótárfüzetről egy-két jellemző sajátosságot mondok el. A címleírásban közöltekkel ellentétben ez a szótár is a folyamatos számozást követi, így anyagát a 239–355. lapon közli. Az előző kötetek szerző által észrevett hibái állnak először (239–240). Ezután következik a szófejtő rész (241–353), majd pedig a pótlás a szakirodalmi jegyzékhez (354–355).

Megjegyzéseim a 3. füzet alapján:

1. Igen gyakori a „неясно” [= ’nem világos, homályos; problematikus’] etimológiai megközelítés. A 3. füzetben több mint negyvenszer (a 346. lapon négyszer, a 324. oldalon háromszor). Ezeknek megítélése nem egységes, külön-külön meg kellene vizsgálni e szavakat.

2. A *mordva* <a mordvinok külső elnevezése> felvétele (259) nemigen érthető. A mordvinok közismerten kizárólag *erza*, illetve *moksa* néven nevezik magukat, a *mordva* etnoníma a mordvinok között nem használatos. A legújabb nagy mordvin szótárakban (1993, 1998) megvan ugyan mind a *md. E, M mordvin* ’мордвин’, mind az *E mordva, M mordvitt* [a *mordvin* többes száma] ’мордва’, de mindez a legújabb, a XX. századi orosz jövevényszavak közé tartozik, melyeket a szerző – helyesen – nem veszi fel önálló címszóként. Versinyin a népnév iráni eredetét (vö. pl. EWUng. 994) is megemlíthetné.

3. A szótárírónak lehetősége lenne a Paasonen–Heikkilä–Kahla szótár (1990–1996) olykor nem teljesen logikus szerkesztésmódjának felülvizsgálatára, de nem él e lehetőséggel. Például a *nal’gadams* M. után elég lett volna: lásd *нальхамс* M. (274). Paasonen szótárában (i.m. 1318) is ugyanígy a származék a tőszó alatt lehetne.

4. Olykor hiányzik egy-egy szó etimológiája. Így a *ногай*: *ногай-палакс* ’татарник’ M. előtagjáról (292) például megállapíthatná, hogy török jövevényszó.

5. A finn-volgai elemek közül figyelmet érdemel azon szavak vizsgálata, melynek megfelelői csak a mordvinból és a cseremiszből mutathatók ki (vö. Zaicz: FUD 12: 121–132). Az *E нучко* ’щука’ a szótár szerint „cseremiszmordvin szó” (304). Ezzel szemben a vele egyeztetett cser. *нуж* valójában kérdőjeles uráli kori elem (< **noča*; UEW 307).

6. A két finn etimológiai szótár közül jó volna már az SSA-t használni. Itt ugyanis vannak eltérések a SKES-től. Ha a mordvin szónak van magyar megfelelője is, az UEW használata segít. Például az *ов 'зять'* M helyesen (306) a finn *vävy*, m. *võ* megfelelője (vö. SSA 3: 485).

7. Bizonyos elemeknél fel-feltünedezik az, hogy a mordvin az átdó nyelv. Ezek egy része a címszó szempontjából aligha számottevő; így például az onomatopoeitikusnak ítélt *назямс 'отругать'* (324), ill. a feltehetőleg finnugor *низел 'рябина'* (352) szónál.

8. A turkológiai szakirodalom jobban megvizsgálandó. Így a *нек Е, нәк М 'очень, сильно'* (341) nem „valószínűleg”, hanem biztosan tatár eredetű Paasonentől Feoktyisztovig.

9. Néha talán nem elég pontos az E, illetve M alak. Például *пель 'туча, облако'* E (343) helyett helyesen *pejel' E, pel' M* alakot vártunk volna, illetőleg valami magyarázatot a hangalak változására.

10. Az orosz jövevényszavak feldolgozásakor Dalj nagy orosz nyelvjárási szótára mellett (Moszkva 1955²) a *Словарь русских говоров на территории Республики Мордовия* című egyetemi kiadványt (A–C. I–VII. Саранск 1978–2002) is lehetett volna használni.

Etimológiai szótárának első két füzetéről Versinyin a következőket írta említett levelében: „[a szótár] не произвёл на мордовских филологов хорошего впечатления, его покупают только мордвины-неспциалисты, выпускать следующие тома нет особого смысла” (a kiemelés tőlem; Z. G.).

Tudományos igénnyel készült, ismételhetem meg az 1–2. füzetéről írottakat. Valóban „научное издание” (356), melyet már a 2. füzet végén is olvashatunk. Az izgató körülmények közepette, igaz, mint fentebb is láttuk, egyre több hiba csúszott a szófajtó szótárba. Mindenesetre alig fél évvel a második füzet megjelenését követően napvilágot látott ez a félően utolsó füzet.

Versinyin levelében a nyizsnij-novgorodi etimológiai kézirattal kapcsolatban megjegyzi, amennyiben az megjelenne, a cseremiszi nyelvtudomány hasznára válnék. Ez mondható el Valerij Versinyin művéről is. A magam részéről tehát a folytatás mellett érvelnék. Januári drótposta-, majd februári hagyományos levelemre nem kaptam Versinyintől választ.

ZAICZ GÁBOR

Sipos Mária (szerk.): Nyelv, nyelvjárás, írásbeliség, irodalom

Schmidt Éva Könyvtár 2.

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest 2006. 182 l.

ISBN 978 963 9074 42 2

A Schmidt Éva Könyvtár elnevezésű sorozat kiadása 2005-ben kezdődött meg, az első kötete *Jelentések Szibériából* címmel látott napvilágot. A cím-ben szereplő kiadvány a sorozat második köteteként jelent meg. Ez az írás Schmidt Éva finnugor szakra készített szakdolgozata, illetőleg versfordításai. A munkát Sipos Mária szerkesztette egybe.

Schmidt Éva (1948–2002) néprajztudós, kutató és gyűjtő, több mint egy évtizeden át Nyugat-Szibériában dolgozott. Küldetésének célja az volt, hogy az osztjákoknál és a voguloknál létrejöjjön egy nemzeti folklórarchívum.

A szakdolgozat három fő részből áll. A *Bevezetésben* (11–36) a dolgozat központi jelentőségű fogalmainak (nemzeti nyelv, irodalmi nyelv, írásbeliség, nyelvújítás) értelmezése olvasható. A szerző bemutatja a hanti írásbeliség létrejöttének gazdasági és társadalmi hátterét, pontos képet vázol az írásbeliség megteremtésének évtizedeiről. Ismerteti a nyelvújítási törekvések történetét és problémáit. Meghatározza a nyelvújító törekvések korszakait, sorra veszi a nyelven belüli és a nyelven kívüli tényezőket. Mindemellert az irodalmi nyelvek alapjául szolgáló nyelvjárások helyzetével és egymáshoz fűződő viszonyával is megismertet bennünket. Nyelvészeti szempontból rendkívül értékesek az obi-ugor nyelvjárásokról szóló részek.

A második rész *A fogalomkészlet gyarapodása és ennek nyelvi kifejezési lehetőségei* (37–90) címet viseli. Ebben a részben az összegyűjtött nyelvi anyag feldolgozása történik meg. Különböző műfajú és típusú anyagot tekint át a szerző, a tankönyvektől kezdve a rádióadásig mindenfajta irodalmi nyelvi „megnyilatkozást” felhasznál. Az anyag legnagyobb része fordításirodalom. A főbb problémákat, fejlődési tendenciákat, nyelvi módszereket figyeli meg, ezek segítségével próbál választ kapni arra a kérdésre, hogy mit hogyan lehet kifejezni. A dolgozat az új fogalmak kifejezésének törvényszerűségeit igyekszik megállapítani. Tárgya tulajdonképpen a közép-obi és a kazimi osztják irodalmi nyelvben a szóalkotás, valamint az egységes fogalmat kifejező szókapcsolatok alkotásának módja.

Ezt követi egy *Rövidítésjegyzék* (91), illetve a *Bibliográfia* (92–101).

A harmadik fejezet *Szöveggyűjtemény* (102–111). Schmidt Éva egy válogatott szemelvénygyűjteménnyel mutatja be a hanti írásbeliségben létező műfajokat. Tankönyvekből, fordításirodalomból, újságból és anyanyelvi szépprózai művekből kaphatunk egy-egy kis rövid ízelítőt. Ezután a dolgozatíró

hanti költők verseiből való nyersfordításait olvashatjuk (113–171). A kötetet Rusvai Julianna írása zárja (173–181). Szerinte a nyersfordítások közlésének több célja is van: egyrészt Schmidt Éva fordítói tehetségéből is bemutatni egy keveset, valamint a versfordítások által bepillantunk a hantik kultúrájának egy kevésbé ismert részébe, teljesebb kép rajzolódik ki az olvasóban a hanti kultúrtörténetéről.

Egyetérték a szerkesztő azon véleményével, miszerint az ismertetett írás színvonala messzemenően felülmúlja az átlagos szakdolgozatokét. Schmidt Éva munkáját nagy érdeklődéssel olvastam és ajánlom finnugristáknak, az obi-ugor népek közelmúltja iránt érdeklődő szakembereknek.

A borító Хватай-Муха–Обатин–Аксарина: Букварь című tankönyvből átvett illusztráció felhasználásával készült.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatta.

SÁROSI ANDREA

In honorem

Viljo Tervonen 90 éves

A férfiember esetében ritka dolog, hogy betöltheti a 90. életévét. Filosofian maisteri Viljo Tervonen idén betöltötte. Ebből az alkalomból köszöntjük kedves kollégánkat, barátunkat, folyóiratunk szerzőjét.

Viljo Tervonen egyidős a finn függetlenséggel: 1917. május 28-án született Pattijokiban (Pohjanmaa tartományban), az akkor már a tönk szélén álló cári Oroszország Finn Autonóm Nagyhercegségében. (Az orosz elnyomatás éveinek végén, 1917 tavaszán ugyanis a polgári-demokratikus orosz kormány visszaállította Finnország egykori autonómiáját. Vö. Halmesvirta [szerk.] *Finnország története*. Debrecen 2002: 225.) Raahében érettségizett, majd a Helsinkii Egyetemen elvégezte a finn nyelv és irodalom szakot. Hosszú évtizedekig tanított egy híres helsinkii középiskolában, a Kallion Yhteislyseo-ban.

Magyarország már középiskolás korában felkeltette az érdeklődését. 1932-től levelezni kezdett magyar diákokkal. Két ízben, 1937-ben és 1938-ban eljött Debrecenbe a nyári egyetem magyar nyelv és kultúra tanfolyamára. Akkoriban itt még kevés külföldi fordult meg, de a magyarul egyre jobban beszélő finn fiatalember felkeltette a helyi értelmiség figyelmét. (Oláh Gábor naplójában emlékezett meg találkozásukról. – Várhelyi Iona szóbeli közlése.) Kerékpáron bejárta az erdélyi tájakat is. Olyan jól beszélt magyarul, hogy Kátrányossy (*terva* 'kátrány') Szilárd néven mutatkozott be. (A legkiválóbb külföldi hungarológusok máig követik e tréfás szokást: Eöblössy Tamás, Kötélvölgyi Antal stb.)

1942–44-ben az Eötvös-kollégium hallgatója volt, s ezzel egyidejűleg a budapesti tudományegyetem finn lektori teendőit is ellátta. A háború éveit már otthon érte meg. A háború után rövid ideig a Helsinkii Egyetemen volt magyar lektor. Követésre és irigylésre méltó tudós középiskolai tanárrá lett a kallioi gimnáziumban. Magyar kapcsolatait rendületlenül és fenntartás nélkül ápolta. Igaz, az akkori magyar követség és a baloldali irányítás alatt működő helsinkii Finn–Magyar Társaság hűvösen és tartózkodóan viszonyult őszinte magyarba-

rát tevékenységéhez. Tény, hogy jubilánsunk polgári beállítottságú ember volt...

Életemben először 1966 nyarán Raahéban találkoztam vele. (Leghűségesebb finn barátom, az ugyancsak tudós tanári kvalitásokkal rendelkező Eero Sovelius-Sovio mutatott be neki szülővárosában, ahol az utcán futottunk össze.) Miután 1969-ben kikerültem magyar lektornak Helsinkibe, még sokáig használtam az általa összeállított magyar nyelvkönyvet (Ödön Lavotha–Viljo Tervonen: *Unkarin oppikirja*. Tietolipas 27. Helsinki 1961). Eleinte nem volt vele személyes kapcsolat. Később sikerült összebarátkoznunk, olyannyira, hogy többször vendégeskedtünk egymásnál. Noha neki nem volt családja, szerette a gyerekeinket, akik szívesen látogattak Viljo bácsihoz, neki ugyanis óriási hűtőszekrényében mindig akadt számukra fagyi. Hazatérésünk után is sok ízes-magyaros találkozásunk volt Viljo Tervonen barátunkkal Finnországban és Magyarországon egyaránt. Nagy örömünkre legendás magyar nyelvtudása nem kopott meg az évtizedek múlásával.

Műfordítói tevékenysége a magyar lélek kitűnő ismeretéről tanúskodik, népdalfordításai prozódiailag kitűnően illeszkednek a magyarhoz, aminek folytán finnül is jól énekelhetők. A teljesség igénye nélkül néhány fontos és közkedvelt kötet: *Tonavalta puhaltaa*. Helsinki 1978 (népdalok); *Kuoliaaksi tansitettu tyttö*. Helsinki 1979 (népballadák); *Puolitoistavuotias kuninkaanpoika*. Helsinki 1981 (erdélyi népmesék), kortársírók novelláskötetei stb. Tudományos munkássága a finn–magyar kapcsolatok kutatására összpontosult. Több vaskos kötetben tette közzé Hunfalvy Pál, Szinnye József, Budenz József, Antti Jalava, Otto Donner stb. levelezését (*Pál Hunfalvy ja suomalaiset kirjeitä vuosilta 1853–1891*. MSFOu 197. SUS, Helsinki 1987; *József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitä vuosilta 1867–86*. MSFOu 201. SUS, Helsinki 1989; *József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1875–1892*. MSFOu 220. SUS, Helsinki 1995; *József Szinnye in ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1880–1909*. MSFOu 224. SUS, Helsinki 1996). Bartók és Kodály finnországi fogadtatásával is behatóan foglalkozott. Meg kell említenünk, hogy Viljo Tervonen ezenkívül számos cikkben taglalta e kapcsolatok történetét és jelentőségét: Válogatott írásai *A magyar–finn kulturális kapcsolatokról* (Magyar–Finn Társaság, Budapest 1996) című tanulmánykötetben jelentek meg. Irene Wichmann-nal együtt kiadta a finnországi magyar vonatkozású írások részletes bibliográfiáját (*Suomalais-ugrilaisten kulttuurisuhteiden bibliografiaa vuoteen 1981*. Castrenianumin toimitteita 24. Helsinki 1982).

A rendszerváltás után adományozott kitüntetések (a Magyar Köztársaság Aranykoszorúval Díszített Csillagrendje, 1990; a Magyar Köztársasági Ér-

demrend Lovagkeresztje, 2002) mutatják, hogy az utóbbi időben Magyarországon is elismerik sokévtizedes tevékenységét. 2005-ben megkapta Suomen Valkoisen Ruusun ritarimerkki (A Finn Fehér Rózsa Lovagrend) kitüntetést, amelyet egykori tanítványától, a Lovagrend nagymesterétől, Tarja Halonen köztársasági elnöktől vehetett át. Lehet-e ennél szebb pillanat egy embernek munkával és eredményekkel teli életében?

Viljo Tervonen tudós gimnáziumi tanár, műfordító, művelődéstörténész, igaz magyarbarát, egyszerűen: vérbeli hungarológus tehát – a független Finn Köztársasággal együtt – 90 éves lett. A jubiláns köztársaság büszke lehet fiára. Egy finn, akinek egész életében szívügye volt Magyarország. Köszönjük! Ebből az alkalomból köszöntöm debreceni barátai, kollégái, a magam és családom nevében is a jubilánst. Kívánunk neki további jó egészséget és alkotó éveket, hogy még sokáig munkálkodhasson tervei megvalósítása érdekében. Kedves Viljo barátunk! Isten éltesen sokáig! *Onneksi olkoon!*

KERESZTES LÁSZLÓ

Rédei Károly 75 éves

Rédei Károly 1932. április 11-én született a Zala megyei Kiskanizsán. A nagykanizsai piarista gimnáziumban érettségizett, majd az ELTE-re került, ahol magyar nyelvet és irodalmat, valamint finnugrisztikát tanult. 1955-ben szerzett diplomát magyar szakon. Aspirantúrája során elmélyítette finnugrisztikai ismereteit és elkészítette kandidátusi értekezését, amelynek témája a zürjén és votják nyelv névutórendszere volt. Disszertációját 1960-ban védte meg (megj.: *Die Postpositionen des Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen*, Budapest 1962). Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Osztályára került dolgozni, amelynek munkatársa, később osztályvezetője lett. Bekapcsolódott az osztályon folyó etimológiai kutatásokba: társszerkesztője volt *A magyar szókészlet finnugor elemei* (1967–1978) című etimológiai szótárnak. 1967-ben védte meg akadémiai doktori értekezését (megj.: *Die syrjänische Lehnwörter im Wogulischen*, The Hague–Budapest 1970).

1974-ben a Bécsi Egyetem meghívta és kinevezte nyilvános, rendes egyetemi tanárnak az akkor alapított Finnugor Intézet élére. Csaknem harminc éves működése páratlanul eredményes volt: ütöképes oktatói és kutatói gárdát toborzott, maga és egyre gyarapodó munkatársai számára kedvező munkafeltételeket teremtett, szinte nulláról alakította ki a gazdag intézeti könyvtárat.

A finnugor nyelvtudományban két fő tudóstípus különböztethető meg: az egyik egy szűkebb kérdésben jártas a legapróbb részletekig, a másik pedig igen széles alapokon művelői tudományterületünket. Rédei szerencsésen ötvözi e két típus tulajdonságait, hiszen több területen és csaknem minden rokon nyelvben mutat alapos jártasságot: az MTA Nyelvtudományi Intézetében művelte az etimológia, a hangtörténet, a permi és az obi-ugor nyelvészet kérdéseit, kutatta az uráli nyelvek egymás közötti kapcsolatait, az egyes uráli nyelvű népek és az oroszok, valamint a török nyelvű népek közti kapcsolatokat, valamint az ősi uráli–indogermán érintkezések problémáit. Nehéz lenne részletesen felsorolni mindazokat az alapvető tanulmányokat, amelyek a fenti témakörökben Rédei tollából származnak. Érdeklődésének középpontjában az etimológia áll: az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (Budapest–Wiesbaden 1988) számos szócikke tőle származik, az impozáns sorozatnak ő volt az irányítója, főszerkesztője, így a végső megformálás az ő keze munkája.

A nyelvek közti kapcsolatok, a jövevényszó-kutatások iránti érdeklődését nem csak etimológiai bizonyítják, hanem a *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten* (Wien 1986) című munkája is. A Volga–Káma-vidék törökségi és finnugor nyelvei közti érintkezések kutatása is jelentős. A nyelvek közti érintkezések nemcsak a szókincsben hagynak nyomot, hanem pl. a mondattanban is. Rédeit e téren az oroszoknak (és az óegyházi szlávoknak) a zürjénre gyakorolt hatása foglalkoztatta leginkább (*Russische Einflüsse in der permjakischen Syntax*, Göttingen 1970).

Szívesen elment az oroszországi finnugor népekhez gyűjteni. Osztjásokkal csak az akkori Leningrádban találkozhatott, de a zürjéneket már lakóhelyükön is felkereshette. Zürjénföldi útjainak gyűjtéseit vaskos kötetben publikálta (*Zyrian Folklore Texts*, Budapest 1978). Igen jelentős forrásnak számítanak osztják szövegközlései és permják szójegyzéke is. Igen hasznos és színvonalas egyetemi kézikönyvek szerzőjeként is számon tartják (*Northern Ostyak Chrestomathy*, The Hague 1965; *Chrestomathia Syrjaenica*, Budapest 1978; *Őstörténetünk kérdései*, Budapest 1998).

Noha Bécsben dolgozott, kapcsolata sohasem szakadt meg a hazai tudománnyal: részt vett minden jelentős konferencián, kongresszuson, előadásokat tartott a magyar egyetemeken, opponensként vagy szakbizottsági tagként tevékeny részt vállalt és vállal a tudományos minősítésben, lektori véleményeivel segítette és segíti a magyarországi finnugrisztikai folyóiratok és egyéb kiadványok színvonalának biztosítását.

Életpályájának legméltóbb elismerése volt, hogy 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia kültagként tagjai sorába választotta.

Debreceni kollégaként nem hallgathatom el, hogy Rédei Károly nagy örömkre folyamatos szakmai kapcsolatot tart fenn a Debreceni Egyetem finnugor nyelvészeti és magyar irodalmi tanszékeinek oktatóival is. Ő maga is többször tartott előadásokat nálunk, legutóbb a permi nyelvek történetéről egy tanegységnyi kurzust finnugor szakos hallgatóinknak. A szakmai kapcsolatokon túl felesége, Piroska révén családi szálak is kötik Debrecenhez. A Debreceni Egyetem számára nagy megtiszteltetés volt, hogy Rédei Károly emeritált professzort, akademikust szakmai teljesítménye és az egyetemhez fűződő kapcsolatai jóvoltából 2002 júniusában díszdoktorává fogadhatta.

A Debreceni Egyetem díszdoktorának a nyelvész kollégák nevében kívánok jubileuma alkalmából megújuló alkotó kedvet és számos további jelentős közleményt tudományágunk területén. Kedves Karcsi, Isten éltesse!

KERESZTES LÁSZLÓ

Lars-Gunnar Larsson 60 éves

Az Uppsalai Egyetemi finnugor nyelvészprofesszora, Lars-Gunnar Larsson idén töltötte be 60. életévét. A professzor 1947. december 9-én született Ljunghem községben (Skaraborg megye, Közép-Svédország). 1967-ben érettségizett Skövdeben. Egyetemi tanulmányait ugyanebben az évben Lundban kezdte, majd 1971-ben Uppsalában folytatta. Finn és lett nyelvet, összehasonlító finnugor és indoeurópai nyelvészetet tanult. Egyetemi tanulmányait 1973-ban fejezte be: ekkor szerzett MA fokozatot. A diplomaszerezés után felvételt nyert az uppsalai doktori iskolába. 1981-ben doktorált (PhD) az Uppsalai egyetemen finnugrisztikából Bo Wickman professzor vezetésével.

Kezdetől fogva nagy érdeklődést tanúsított a nyelvek iránt: több finnugor nyelvet (többek közt lappot, magyart, észtet) és balti nyelveket tanult. Elmondása szerint oroszul a „seregben” tanult meg. Az 1976–77. tanévet a Helsinkii Egyetemen töltötte. Végzés után tanított az összehasonlító indoeurópai tanszéken, s ezzel egyidejűleg bekapcsolódott a finnugor intézetben folyó európai nyelvtanulmányok (ALE) munkálataiba. 1982-ben nyerte el a finnugor nyelvészprofesszori állást az Uppsalai Egyetem Finnugor intézetében, 1999-ig állt az intézet élén. Tagja lett a helsinkii Finnugor Társaságnak és a Finn Nyelvtudományi Társaságnak, az uppsalai Gustav Adolf Akadémiának. Tanárának, Bo Wickman professzornak a javaslatára 1995-től tagja a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok Előkészítő Bizottságának (ICFUC), a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak (ma Magyarisztantudományi Társaság). Mindkét jeles nemzetközi

szervezet végrehajtó bizottságának is aktív tagja. Nem titkolt büszkeséggel töltötte el, amikor az egyetemi diákszervezet tartományi egységének tanárelnökévé választották.

Fő kutatási területei felölelik a finnugor nyelvészet valamennyi ágát. Témái: a Baltikum térségének kontaktusnyelvészete, a finnugor kutatások 17–18. századi svédországi története, az uppsalai intézet megalapítójának és első professzorának, K. B. Wiklundnak a munkássága. (Az intézet megalakulásának 100. évfordulója tiszteletére nagyszabású nemzetközi szimpóziumot, egyfajta mini finnugor kongresszust szervezett.) P. Holmberger undersåkeri (pitei) feljegyzéseinek és szógyűjtésének kiadását tervezi. (Megjegyzem, hogy Halász Ignác magyar lappológus is gyűjtött és publikált e nyelvterület számi beszélőitől.)

A fenti témakörökből kb. 60 közleménye jelent meg, ezenkívül 25 recenziót és számos ismeretterjesztő és újságcikket is publikált. Doktori értekezésének címe *Studien zum Partitivgebrauch in den ostseeфинischen Sprachen*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 15. Uppsala 1983). Különösen izgatják a finnugor és indoeurópai nyelvek kapcsolatai a Baltikumban (balti finn és balti nyelvek) és Skandináviában (finn, lapp és skandináv relációk). Nevéhez fűződik több szó eredetének megfejtése, ornitológiai hobbija madárnevek etimologizálásában is megjelenik. Páratlanul széles tájékozottsága szinte minden finnugor nyelvre, sőt a szamojédra is kiterjed, de nem ismeretlenek számára a paleoszibériai nyelvek sem.

Kutatói és oktatói tevékenysége mellett a jubiláns professzor elévülhetetlen érdemeket szerzett a Collinder által elindított, majd Bo Wickman által folytatott doktori iskola vezetőjeként. A nála készült értekezések tudományunk minden területére kiterjednek. Az Uppsalában megjelenő kiadványsorozatok közül igen jelentősek a *Studia Uralica (et Altaica) Upsaliensia* sorozat doktori értekezéseket tartalmazó kötetei. Ennek 15. számaként jelent meg doktori értekezése. Ezután közreműködött a további kötetek szerkesztésében. Elmondása szerint ez óriási energiákat kövelt meg tőle, hiszen a változatos témákból (svédországi finn nyelv, kétnyelvűség, finnugor mondattan, aspektus, nyelvművelés és nyelvtervezés, irodalom, jelentéstan stb.) különböző nyelveken (a svédén kívül angolul, németül, finnül) megjelenő kötetek mellé nem kell különös kommentár mindazoknak, akik finnugrisztikai folyóiratot indítottak útjára és folyamatosan végzik a szerkesztés gyötrelmes munkáját. 1993-ban indult az *URSUS*, majd az *Opuscula Uralica* is. (A sorozat változatos tartalmára vö. Zaicz Gábor, FUD 6: 195–205.)

Magyarországon gyakori vendég, többször megfordult Debrecenben is: a nyári egyetemen tanulóként, majd a finnugor tanszéken többször is vendégelő-

adóként. Terveinkben szerepel egy kis lapp etimológiai szótár megjelentetése, amelynek szerkesztésében tevékenyen közreműködik.

Lars-Gunnarral való barátságunk három évtizedes múltra megy vissza. Elmondása szerint a 70-es évek közepén a debreceni nyári egyetemen tartott előadásom hívta fel rám figyelmét. Utána sokszor találkoztunk finnugor kongresszusokon, majd még néhányszor egyetemi körökben. Meghívására néhányszor tartottam hosszabb-rövidebb kurzusokat Uppsalában a finnugor szakos hallgatónak és kollégáknak. Nagy segítséget jelentett barátsága és támogatása (ennek feltétlen megnyilvánulása 1998-as díszdoktorrá avatásom). Oslói éveim alatt rendszeresen találkoztunk hol Uppsalában, hol Oslóban, de a finn–észt–svéd–norvég tudományos együttműködés keretében szimpóziumokon vettünk részt Söderforsban, Tartuban, Turkuban. Hogy ne csak tudományos kapcsolatainkról essen szó, meg kell említenem Lars-Gunnar kedves családját: Ankit (Ann-Christin Mattisson jeles onomasziológus-professzort) és fiukat, Jerkert, aki a szemem előtt serdült ifjúvá. Kedves, vendéglátó családba kerültem. Lars-Gunnar kitűnően főzött, remek házigazdának bizonyult, a családi hangulatot még a kutyusok csaholása is hangsúlyozta; esténként részt véve a kutya sétáltatásban számos baráti és szakmai kérdést kötetlenül meg tudtunk vitatni.

A fentiekből talán kirajzolódik Lars-Gunnar Larsson professzor emberi és tudósi portréja. Őszintén remélem és kívánom, hogy a születésnap köszöntők új erőt adjanak neki, és ismét nagy energiákat tudjon mozgósítani tudományos tervei – nem utolsó sorban a lapp etimológiai szótár – megvalósításához. Ehhez kívánok a magam, a debreceni tanszék és családom nevében is egészséget, sikereket és személyes boldogságot. Kedves Lars-Gunnar barátom, Isten éltesen sokáig!

KERESZTES LÁSZLÓ

Pekka Sammallahti 60 éves

Lásse Beahkká 1947-ben a rénborjú havának 21. napján született Helsset városában. Magyarul: Pekka Sammallahti 1947. május 21-én született Helsinkiben. A fővárosi finn ifjú a nyarakat Lappföldön (Vuotso/Vuohču környékén) töltötte, ahol megtanulta az északi lapp nyelvet. Oula Näkkäljärvi geodéta volt legfőbb nyelvmestere. Később a kolttá és inari lapp nyelvjárásokat is elsajátította.

1965-ben érettségizett Helsinkiben, ezután pedig finnugor nyelvész szakra iratkozott be a Helsinki Egyetemen. 1971-ben diplomázott. Ezzel egyidőben tanársegédként lapp nyelvet kezdett tanítani. Ekkor tájt indult az új Oului Egyetem lapp nyelvészeti tanszékének szervezése; ebben Mikko Korhonen professzornak Sammallahti volt segítségére. 1973-ban meg is kezdődött a képzés; Pekka Sammallahtit 1977-ben nevezték ki docensnek, majd 1982-ben professzornak. Az intézeti rangra és főszakká avanszált oktatási és kutatási hely nagy lépésekkel fejlődött és fejlődik napjainkig.

Sammallahti érdeklődése mindig sokirányú volt. Kezdetben különösen fonológiai kérdések érdekelték, ebből készítette licenciátusi dolgozatát (1975), majd doktori értekezését is (*Norjansaamen Itä-Enontekiön murteen äänneoppi*. MSFOu 160. SUS, Helsinki 1977). Oktatói munkája segítségével jegyzeteket írt, amelyben részletesen elemezte a finnugor nyelvekre nem jellemző, de a lappban meglevő ablaut-jelenségeket, ezzel a lapp nyelv oldaláról hozzájárult az elméleti fonológia kutatásaihoz. Jelentős, korszakalkotó munkájának tartjuk az *Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache*. FUF 43 [1979], valamint a *Historical phonology of the Uralic languages* (In: Sinor, *The Uralic Languages*, 1988) című művét, valamint című terjedelmes tanulmányait. A nyelvtörténet és az őstörténet kérdéseire több szempontból alkotóan szolt hozzá a 70-es–80-as évek során, majd a lexicológia és lexikográfia kérdései izgatták: alpműnek tarthatók számi–finnszámi középszótárai (1989, 1993), amelyek a nyelvújítás, terminológiaalkotás jelentős eszközei lettek. (Azt mondta nekem egyszer, hogy a boltokban minden árunak kell hogy legyen neve!) Érdekes Nielsen nagyszótárának kiégésztése (*North Saami Resource Dictionary*. Oulu 2002). 2006-ban számi–német középszótárt jelentett meg. (Az utóbbi kiadványokról folyóiratunk 12. és 13. számában közöltünk recenziókat).

A számi nyelvű iskolai tankönyvek nagy része vagy az ő munkái vagy pedig az ő irányítása mellett készültek. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy ma már számi nyelven tudományos művek, pl. nyelvészeti tanulmányok, könyvek jelenhetnek meg, továbbá, hogy a média is könnyedén használja a számít. (Erre lenne szüksége a többi, kisebb oroszországi finnugor nyelveknek is.) Ugyanilyen eredményes Sammallahti tevékenysége a másik két finnországi lapp nyelv(járás), a kolтта-számi és inari-számi lexicológia és iskolai tankönyvek terén is. Szép példája az irodalmi és tudományos szaknyelv funkcionálásának Sammallahti lapp nyelvű mondattana (*Láidehus davvisámegiela cealkkaoahpa dutkamii*. Kárásjohka 2005). Alpműnek számítanak a számi nyelveket (nyelvjárásokat) és nyelvtörténetet bemutató munkái (az egyik: *Samic*. In: Abondolo (ed.). *The Uralic Languages*. Routledge, London and New

York 1998. 43–95; a másik: *The Saami languages. An introduction*. Kárásjok (1998). Tanítványaimmal együtt haszonnal forgatjuk a számi nyelveket (nyelv-járásokat) bemutató egyetemi jegyzetsorozatát is. Az utóbbi könyvben közölte gyakorisági szójegyzékét etimológiai magyarázatokkal (1998: 226–268).

A nyelvtudományi monográfiák mellett se szeri se száma jubilánsunk szakkönyveinek, iskolai tankönyveinek, tanulmányainak, cikkeinek. Sammallahti tiszteletére tanítványai, kollégái és barátai jubileumi tanulmánykötetet jelentettek meg (*Sámit, sánit, sátnehámit*. MSFOu 253. SUS, Helsinki 2007), amelyben megtalálható tudományos és fordítói tevékenységének részletes bibliográfiája (433–450), vö. Duskoki Gergely írását jelen számunk 185–189. oldalán.

Emlékeim szerint Pekka Sammallahtival Debrecenben találkoztam először a nyári egyetem magyar nyelvtanfolyamán. Magyar lektori éveim alatt részt vettem nyelvtörténeti óráin, ő pedig látogatta az én vogul óráimat. Az akkori – Aulis J. Joki által vezetett – szakdolgozati szemináriumra Sammallahti mellett olyan, később neves nyelvészek jártak, mint Juha Janhunen, Kaisa Häkkinen, Leif Rantala. 1971-ben a „társulat” Leningrádba látogatott a Herzen Intézetbe, ahol alkalmunk nyílt az ott tanuló finnugor fiatalokkal találkozni és korlátozott mértékben hangfelvételeket is készíteni. Lapp nyelv-mesterek híján Sammallahti erdei nyenyecékkel foglalkozott... Ezt a rövid tanulmányutatót nevezte egy dedikációjában „ikimuistoinen idänmatká”-nak (örökre emlékezetes keleti utazásnak). Szimpóziumokon, kongresszusokon gyakran találkoztunk. Meg kell említenem, hogy néhányszor fényképész öcscsét kísérve erdélyi útjára, útb ejtette Debrecen is. Találkozásaink alkalmával mindig kaptam tőle kiadványt, amiről a kedves dedikációk tanúskodnak. Tisztelettel és szeretettel tartom könyvespolcomon és használom is őket a lapp etimológiai szótár szerkesztése közben.

Pekka Sammallahti mindig készségesen segített, amikor a számi költészet antológiájához készítettem válogatást és nyersfordításokat (*Aranylile mondja tavasszal. Számi költészeti antológia*. Ford. Bede Anna. Budapest 1983). Biztosan mosolygott a bajusza alatt, amikor elképzelte, hogy egy vakmerő magyar nekilát szótárak segítségével számi nyelvű lírát magyarra fordítani. Én mindenesetre sokat tanultam belőle, meg is kedveltem rokon népünket és nyelvünket, s most már bátran mondhatom, hogy valamelyest – magyar viszonyok közt – többet tudok e nyelvről és kultúráról. Eliel Lagercrantz, Erkki Itkonen és Mikko Korhonen még a lapp nyelv történetéről írt. (Ma talán nem tennék.) Pekka hatására igyekeztem bevezetni a *számi* etnonimát, bár jómagam még felváltva használom a régies lapp megnevezést is, de semmiképpen sincs mögötte pejoratív színezet. Ez már csak a magyarországi nyelvészeti szóhaszná-

latból ered. Engedtessek és bocsáttassék meg Sajnovics utódainak ez a bizonytalanság!

Pekka Sammallahti kétszer működött közre szakértőként velem kapcsolatban: egyszer az oslói finnugor nyelvészprofesszori pályázatban, másodszer a jyvaskyläi magántanári pályázatom kapcsán. Itt is szeretném megköszönni segítségét és támogató véleményeit.

Kedves Pekka! Jussunk néha eszedbe, amikor Helsinkiből Vetsikkóba hajtasz terepjáródon. (Vetsikkóról jut eszembe: 1999 nyarán Ohcejohkából Kárásjohkába autóztam családommal, ki is volt írva Vetsikko; gondoltam, meglepünk. Mi lepódtünk meg, mert sehol semmi, aztán feltűnt a település végét jelző tábla.) Remélem, hogy valamikor még viszontláthatunk Téged Debrecenben is számi nyelvészeti előadások és konzultációk céljából. Debrecen nincs sokkal messzebb Helsinkitől, mint Utsjoki... *Boade dearvan! Puü'd tiörv "n!*

Szép kerek ünneped alkalmából kívánok Neked jó egészséget, további sikeres alkotásokat. Isten éltesen, Beahkká! *Uñgára dearvvuodaiguin* – Laci.

KERESZTES LÁSZLÓ

* * *

Pekka Sammallahti neve valószínűleg nem csak a lapp nyelvvel foglalkozók számára cseng ismerősen. A lappológia jelenlegi első számú művelője, aki az általános finnugrisztika terén is fontos eredményeket publikált, idén májusban töltötte be hatvanadik életévét.

Pekka Lars Kalervo Sammallahti 1947. május 21-én született Helsinkiben. Apja, Lars Sammallahti révén, aki a Lapin Sivistysseura vezetőségi tagja, majd egy ideig elnöke is, már korán megismerkedik Lappfölddel. Az északi lapp nyelvet tizenévesen sajátítja el, amikor nyaranta Vuotso környékén rénpásztorkodik, később pedig geodéziai térképezési munkát végez a finn Lappföldön.

1965-ben a Helsinki Egyetem finnugor szakán kezdi meg tanulmányait, melynek már 1971-es befejezése előtt, 1968-tól tanársegédként dolgozik a helsinki tanszéken. Mikko Korhonennel közösen létrehozza az Oului Egyetem lapp nyelv és kultúra szakjának tantervét, majd 1977-től ugyanitt docensi minőségben megkezdí oktatói tevékenységét. 1982-ben a lapp szakot főszakká minősítették és Sammallahtit kinevezték professzornak. A finn nyelvészeti tanszékkal, majd a logopédiával is közös intézetből 2001-ben Sammallahti szerves közreműködésével vált ki, és önállósodott a Giellagas Instituhtta.

Végigböngészve a több mint 160 tételes Sammallahti bibliográfiát, láthatjuk, írásai szerteágazó témákat ölelnek fel. Kezdetben figyelme elsősorban a

hangtani, fonológiai problémák felé fordult, ahogy ezt *Norjansaamen Itä-Enontekiön murteen äänneoppi* (Az északi lapp Kelet-enontekiői nyelvjárásának hangtana) című doktori disszertációja is mutatja. Ezenkívül az északi lapp fonologikus helyesírás megteremtésében is szerves részt vállalt. A történeti nyelvészeti témák is felkeltették érdeklődését, amiről 1988-as *Historical phonology of the Uralic languages* című, nagy jelentőségű cikke árulkodik.

Sammallahti nemzetközi szempontból talán legjelentősebb műve az 1998-ban megjelent *The Saami Languages. An Introduction* című, a lapp nyelvbe való bevezetésnél kissé bővebb könyve. Ebben a kötetben a lapp nyelv iránt érdeklődő olvasó – legyen az laikus vagy nyelvész – mindent megtalál, ami a lapp nyelvek kapcsán általában, illetve az északi lapp nyelv esetében konkrét részletekbe menően fontos lehet: a hangtani leírástól a mondattani jellemzőkig, az egyes nyelvjárások szövegmutatóitól az etimológiai szótárig.

A lapp nyelvek művelését és elsajátítását nagymértékben segítette Sammallahti szótárírói tevékenysége is: 1989-es lapp-finn és 1993-as lapp-finn / finn-lapp szótára nélkülözhetetlen a nyelvtanuláshoz, az újabban megjelent *North Saami Resource Dictionary*, és az inari lapp szövegmutató szótár pedig a tudományos munkát segíti. Sammallahti a lappok saját nyelvtudásának fejlesztését is szem előtt tartotta nyelvi dokumentációs munkái során, így született meg 1984-ben a lapp nyelvű tankönyvek írását támogató finn-lapp szólista, majd 1990-ben a lapp számítástechnikai kisszótár.

Szintén a lapp tudományosság nyelvének fejlesztése és támogatása lehetett többek között a célja a *Láidehus davvisámegiela cealkkaoahpa dutkamii* (Bevezetés az északi lapp mondattani kutatásokba) című monográfia lapp nyelven való megjelentetésének. Ebben a szemantikai alapokról kiinduló mondattani ábrázolásmód a korábbiakhoz képest teljesen új képet ad az északi lapp szintaksziszról. Azt, hogy ez a mű gyakorlati céllal íródott, elsősorban egyetemi tankönyvnek lapp nyelv szakos lappoknak, mi sem bizonyítja jobban, mint a következő évben megjelent a hozzá tartozó gyakorlókönyv.

Sammallahti munkásságának sokrétűségét jól mutatja, hogy a finnugrisztikán kívül maradandót alkotott a szépirodalom fordításában is, mind lappról finnre (például Valkeapää versei), mind pedig más nyelvekről lappra. Részt vett továbbá olyan, a kisebbségeket támogató munkálatokban, mint a finnországi roma nyelv ábécéjének kidolgozása, illetve fellépett a lappokat érintő politikai kérdésekben is.

2006-ban Ouluban ismerkedtem meg az ünneppel. A „félnyugdíjas” professzor minden második hónapban megjelent a Giellagas Intézetben, elmaradhatatlan, csíkos Marimekko ingében. Ilyenkor tartotta fogadó óráit, részt vett az intézet életében, elbeszélgetett a kollégákkal az intézeti kávézások alkalmá-

val. Kicsit személyesebb körülmények között Vetsikko-beli házában találkoztunk újra, ahova utsjoki vendéglátóimmal voltunk hivatalosak. A vacsoraként tállalt feladat embertpróbálónak ígérkezett, mivel ötünknek kellett elfogyasztanunk egy tizenhat kilós lazac „fölösleges” részeit. A szózott, főtt és sült lazac fölött sikerült képet kapnom az addig leginkább csak könyvgerincként ismert lappológusról. Egy igen jókedélyű, mégis visszafogott embert láttam, aki szerényen mosolyog ironikus, kissé fanyar humorú megjegyzései után, és aki – úgy tűnt – tájékozott, bármilyen kérdés is kerüljön terítékre.

Reméljük még sokáig fogja szolgálni a lappok érdekeit, és alkot újabb érdekes és hasznos olvasnivalót nekünk, a lappok iránt érdeklődőknek. Ehhez kívánunk jó munkakedvet, és sok kitartást. – *Lihkkun lehkos, Beahkká!*

DUSNOKI GERGELY

Tõnu Seilenthal 60 éves

Tõnu Seilenthal 1947. június 28-án született Tallinnban. 1972-ben szerzett diplomát a tartui egyetemen, észt–finnugor szakon. Egy évvel később Budapestre jön ösztöndíjasként, itt védi meg disszertációját az osztják névutókról. E témából publikált finnugor kongresszusi kötetekbe is, és magyarországi folyóiratokba is. 1976-ban visszatér Tartuba s kinevezést nyer a finnugor tan-székre, ahol – hosszabb-rövidebb kihagyásokkal – a mai napig dolgozik.

A jubiláns számos gyűjtőúton vett részt, megfordult az osztjákoknál – Lennart Merivel együtt is gyűjtött –, a vótoknál, a nyolcvanas években pedig Kárpátaljára szervezett tanulmányutakat.

Életpályája jelentős részét a finnországi lektori évek teszik ki. 1978–81 között Helsinkiben, 1985–89 között Jyväskyläben lektorkodik, ahova néhány év szünet után, 1992-ben visszatér, s 1996-ban költözik haza Észtországba. (Munkabírására jellemző, hogy első lektorság után három évig dékánhelyettes a tartui egyetemen, 1989-ben pedig a tallinni Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet igazgatója lesz.)

Lektori évei nem múltak el nyomtalanul: az észt mint idegen nyelv terén meghatározó opuszokat tett le az asztalra: a nyolcvanas években sokan tanul-tak tankönyvéből és szöveggyűjteményéből (*Nykyviron lukemisto*, 1979; *Mõnda Eestist. Viron kielen alkeiskurssi*, 1980 – mindkettõt Toivo Kuldsepp-pel közösen készítette).

Seilenthal tanár úr az észtországi hungarológia fontos személyisége. Generációk tanultak tőle magyarul, diákok sokaságát ismertette meg nyelvünkkel, kultúránkkal. 1997-ben jelent meg – Anu Kippasto és Anu Nurk társszerzőségével – a magyar–észti vonzatszótár, szerkesztője volt az észtországi hungarológia születésének 75. évfordulójára szerkesztett kötetnek, országismereti könyvet írt Anu Nurkkal együtt (*Ungari. Maa, rahvas, kultuur*, 1999) és sorozatszerkesztője a *Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia* című kiadványsorozatnak, melyben eddig öt kötet jelent meg. A 90-es években többször tartott előadást a Debreceni Nyári Egyetemen, a közös munka egyik eredménye Keresztes László Gyakorlati magyar nyelvtanának észti fordítása (*Praktiline ungari keele grammatika*, 1997), Anu Nurkkal együtt.

Az utóbbi évek legnagyobb vállalkozása az észti–magyar középszótár (Anu Nurkkal és Anu Kippastóval), mely a tervek szerint a közeljövőben lát napvilágot.

Messze földön legendás Tõnu magyartudása. Bevallom, sokéves barátságunk elején próbáltam tesztelni, van-e számára ismertelen magyar szó. Egy év után feladtam, az „eredmény”: egyszer egy szó nem jutott eszébe...

Tõnu sokszor tanított tanszékünkön: balti finn nyelvészetet és észti grammatikát igyekezett a hallgatók fejébe tölteni. Színes egyéniségéből fakadóan a hallgatók évtizedes távlatból is emlegetik óráit.

Tõnu Seilenthal a finnugor és a hungarológia kongresszusok elmaradhatatlan „tartozéka”: színes szöttek tarisznyájával a vállán felbukkan egy-egy fogadáson, valamilyen nyelven társalog egy-egy résztvevővel, megnyit és szervez, előad és hozzászól. Ezirányú munkásságának csúcspontja a tartui finnugor kongresszus volt 2000-ben: főtitkárként elegánsan levezényelte a sokszáz fős rendezvényt, s természetesen ő (fő)szerkesztette a nyolckötetes kongresszusi kiadványt is, mint ahogy társszerkesztőként jegyzi az 1995-ös jyvaskyläi kongresszus kötetét is. A 2006-os debreceni hungarológiai kongresszus plenáris előadója volt (a kis finnugor népek jövőjéről tartott előadást).

A jubiláns legnagyobb magyarországi elismerése Miskolcra köthető: néhány éve e város egyeteme fogadta őt díszdoktorává. Számos társaság vezetőségi tagja: ICFUC nemzetközi bizottsága, észti nemzeti bizottság (elnök), Észti Anyanyelvi Társaság, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság választmányja, az észtországi Rokon népek programtanácsának elnöke, a Finnugor Társaság és Finn Irodalmi Társaság tagja stb.

A „hallgatag észti”-ről sok történet, anekdota kering. Bizonyos hungarológiai körökben szállóigévé lett szólása: *asjadel on kalduvus korralduda* „a dolgoknak hajlama van rendeződni”. Nyugalma, csendes kitartása, rendíthetlensége

mögött azonban egy minden iránt érdeklődő, mindent tudni akaró és minden tudást azonnal magába szippantó tudós képe rajzolódik ki.

Reméljük, Kötélvölgyi Antal barátunk munkakedve és munkabírása még nagyon sokáig töretlen marad és még nagyon sokáig fogadhatjuk őt Magyarországon, Debrecenben!

MATICSÁK SÁNDOR

Helena Sulkala 60 éves

Helena Sulkalát, az Oului Egyetem professzorát Finnországon kívül és belül a munkássága sokoldalúságáról ismerik. A idei hatvanadik jubileuma alkalmat ad visszatekintésre nem csak a saját eddigi tudományos és oktatói pályájára, hanem az Oului Egyetem Finn nyelv tanszékének történetére is, a kettő ugyanis szervesen összefügg. Mint Harri Mantila említi a Helena tiszteletére készült ünnepi kiadványa bevezető részében Helena és a tanszék közös utazása negyven évvel ezelőtt kezdődött, amikor ő húsz évesen került a fiatal, nem régen létrehozott tanszékre. Az egyetemi tanulmányai befejezése után 1972-ben Helena Sulkala tanársegédi kinevezést nyert. 1975-ben megjelent az első tudományos *Adverbit, postpositiot, prepositiot ja interjektiot* című publikációja, amely alapjának a diplomamunkája szolgált. A tanulmány a Pauli Saukkonen professzor által vezetett tanszéki projekt része volt, amely a hatvanas évek finn köznyelvének stilisztikájával foglalkozott. A pálya folyamán Helena Sulkala többször vett részt közös tudományos munkákban, a kollégaival sok közös tanulmányt írt és szerkesztett. 1977 és 1980 között a Finn Tudományos Akadémiának kutatója volt.

1981-ben Helena Sulkala a finn időhatározók szemantikájáról megírt disszertációjával doktori címet szerzett. Ezt követően 1985-ben a finn nyelv lektorának nevezték ki a tanszéken. 1986-ban a Stockholmi Egyetemen is tanított. A következő években a fennisztika több területén is marandót alkotott. A tudományos és oktatói tevékenysége egyik legnagyobb elismerése az 1997-es professzori kinevezése az Oului Egyetemen, ahol az évek folyamán sok más tisztséget is vállalt, összesen tizenöt évig tanszékvezető volt, 2001 és 2005 között pedig a bölcsészkar dékánhelyettese. Emellett a tudományos pálya tovább fejlődött, a szemantika mellett a finn–észti kontrasztív nyelvészetből is számos cikke és tanulmánya megjelent. Az észti nyelv és kultúra mindig is közel állt hozzá, Észtországhoz számos tudományos és barati kapcsolat fűzi.

De nem az ész az egyetlen balti finn nyelv, amely Helena Sulkala életének részévé vált. A balti finn nyelvrokonság és összetartozás tudata ugyanis az utolsó majdnem tíz év alatt tudományos munkásságának központjában áll. A kisebbségi balti finn nyelvek státusz- és korpusztervezését, ezeknek a revitalizációját és presztízsvisszanyerését Helena Sulkala saját feladatának, sőt hivatásának is tekinti. Ezt a hozzáállását nemcsak hivatalos fórumokon hangsúlyozta, hanem az *Itämerensuomalaiset vähemmistökielet* című egyetemi előadássorozatán is bebizonyította. A kilencvenes évek végén Sulkala közreműködésével kezdetét vette a nyolc egyetemet összekapcsoló tudományos projekt, amelynek célja a kisebbségi balti finn nyelvek kutatása. A lív, déli észtorzági vőro és seto, a svédországi finn, a meän-kieli, a karjalai, a vepsze és a Norvégiában beszélt kvén nyelv kutatói és pártfogói összefogtak, hogy ezeknek az ún. testvérnnyelveknek a megőrzéséért és fejlesztéséért dolgozzanak. A projekt és annak vezetője számos elismerésben részesült. 2005-ben például Helena Sulkalát a Petrozavodszki Állami Egyetem díszdoktorává avatta.

A nemzetközi tevékenysége említésre méltó, számos külföldi egyetemen tartott előadásokat. A finn mint idegen nyelv tanítása, az oului nyári egyetem szervezése, az Erasmus-programban való aktív részvétele a finn nyelv és kultúra terjesztését szolgálják külföldön vagy a Finnországban tanuló diákok körében. Helena Sulkalát a cserediákok a Finn Tanszéken mindig csak Helenaként említik. Ez nem valami bizalmaskodás jele, hanem Helena közvetlen, barátságos és gondoskodó természetének köszönhető, ő a külföldi diákok segítője és minden problémájuknak megoldója. Mindenki emlékszik a vendégszeretetére és a kellemes összejövetelekre otthonában.

Helena Sulkala a Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének kétszer is volt vendége, ahol előadássorozatokat tartott a finn nyelvjárásokról és a balti finn irodalmi nyelvek aktuális kérdéseiről. Örülünk, hogy a barátunknak mondhatjuk. A hatvanadik születésnapja alkalmából minden jót kívánunk neki, Debrecenben pedig mindig szeretettel várjuk.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

Krónika

Észt–magyar lektori konferencia

A magyarországi észt lektori állás 15. évfordulója, valamint a Magyarország és Észtország közötti Kulturális Együtműködési Szerződés 70. évfordulója alkalmából észt–magyar lektori konferenciát szervezett a Magyarországi Észt Intézet és a Balassi Intézet 2007. november 8–9-én.

1992-ben érkeztek Magyarországra a rendszerváltás utáni első észt lektorok. Így idén már 15 éves az észt lektori állás Magyarországon, amelynek segítségével megszemélyesült az észt nyelv és kultúra önálló, autentikus forrásból táplálkozó oktatása a magyarországi egyetemeken. Egy évre rá, 1993-ban Észtországban is testet ölthetett a magyar nyelv és kultúra akadémiai szintű tanítása: a Tartui Egyetemre megérkezett a magyar nyelv és kultúra első lektora.

Az észt és a magyar kulturális kapcsolatok alapja a fent említett szerződés, melyet Hóman Bálint magyar kultuszminiszter és Aleksander Jaakson észt oktatási miniszter 1937. október 13-án írt alá Budapesten. Külön érdekesség, hogy a szerződés *de jure* még mindig érvényben van, mivel a történelem viharaiiban egyik fél sem mondta fel. Az együtműködést 1937-ben az észt és magyar nyelv kölcsönös megismerésének igénye indította el. Mára egy olyan élő kapcsolat alakult ki, amely történelmi hagyományokon alapul, és amely immáron az Európai Unió keretein belül folytatódik és fejlődik tovább.

1992 óta folyamatos a kapcsolat a két ország érintett intézményei között. Ma a magyarországi egyetemeken négy észt lektor dolgozik: az ELTE-n, a Debreceni Egyetemen, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán és a Szegedi Tudományegyetemen.

A rokon nyelvek és népek iránti érdeklődés fellendülése Magyarországon a két világháború közötti időszakra tehető. Akkor született meg a finnugor kultúrkongresszusok megrendezésének gondolata is, amelyek a magyar, finn és észt tudósok körében igen népszerűk voltak. Annyira, hogy az 1928-ben Budapesten tartott kongresszusra Észtországból különvonattal több mint 400 vendég érkezett.

A Tartui Egyetemen 1923-ban alapítottak magyar lektorátust, ott 1928-ig Virányi Elemér dolgozott, őt Györke József és Fazekas Jenő követték. Budapesten 1938–1940 között Felix Oinas dolgozott lektorként. Ebben az időben élénk diákcsere jellemzte a kapcsolatokat.

A második világháború után el kellett telnie egy kis időnek, mire újra lábra tudtak állni az egyetemek és ezeken belül a finnugor műhelyek. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1961-ben kezdtek el észtl nyelvet tanítani. Az ELTE-n 1966 óta folyamatosan lehet észtl tanulni, az ottani tanítás kezdete Mai Bereczki nevéhez fűződik, aki a mai napig részt vesz a tanításban.

A kapcsolatok a kilencvenes évek elején helyeződtek jó alapokra. 1991-ben Magyarország és Észtország között kulturális együttműködési szerződést írtak alá, és már 1992-ben Magyarországra érkeztek az első észtl lektorok: Debrecenben Anu Kippasto, Szombathelyen Tiina Rüütmaa kezdett el dolgozni. Anu Kippasto utódjai Debrecenben Leila Kubinyi (1996–2001) és Hiie Rüütel (2001–2003) voltak. E beszámoló szerzője 2003 óta dolgozik Debrecenben. Szombathelyen 1999-ben következett be lektorcsere: egy évre Mirjam Link lett az észtl lektor, őt Marju Ilves követte (2000–2006). Tavaly óta Kristiina Lutsar tanítja Szombathelyen az észtl nyelvet.

Az ELTE-re valamivel később érkezett észtl anyanyelvi lektor: Piret Toomet 1994-ben kezdte el a munkát, őt Anu Kippasto (1996–2000) és Lea Kreinin (2000–2005) követte, a mostani lektor Reet Klettenberg. Észtország és az észtl nyelv népszerűsítése érdekében nagyon sokat tett a Bereczki család: 1973 és 1986 között Bereczki Gábor volt az ELTE Finnugor Tanszékének vezetője, felesége, Mai asszony generációkat tanított észltre, András fiuk pedig 1993-tól a tanszék munkatársa. Budapesten 2002 óta észtl szak is van.

A Szegedi Tudományegyetemen csak 2004-ben hozták létre az észtl lektori állást, ott 2006-ig Kaur Mägi dolgozott, a mostani lektor Kerdi-Liis Kirs.

De Magyarországon nemcsak azokon az egyetemeken folyik észtl nyelvtanítás, ahol anyanyelvi lektor van. Miskolcon Nagy Judittól lehet észtl tanulni, a Pécsi Tudományegyetemen 1992 és 1995 között Paul Kokla volt a finnugor szeminárium vezetője (ő közben egy szemeszteren át a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is tanított). Piliscsabán dolgozik Fehérvári Győző, az észtl irodalom elismert fordítója.

A fent említett észtl lektorok mindannyian a Tartui Egyetem növendékei, az elsők még Paula Palmeostól és Tõnu Seilenthaltól tanultak magyarul, az utóbbiak már az anyanyelvi lektorok segítségével sajátíthatták el a nyelvet. Tartuban az első lektor, Pomozi Péter 1993-ban kezdte meg a munkáját. Őt Tóth Szilárd (1998–2001), Tóth Krisztina (2001–2005) és Tóth Viktória

(2005–) követte. A tartui hungarológia nagy népszerűségnek örvend, és ebben kiemelkedő szerepe van a magyar lektoroknak is!

Hogy a beszámoló elején említett évfordulókat méltóképpen ünnepelhesük, a Balassi Intézet és a Magyarországi Észtt Intézet 2007. november 8–9-én lektori konferenciát szervezett, melynek első napján ünnepélyes keretek között emlékeztünk meg munkánk alapjairól. A konferencia első napi eseményeinek a Balassi Intézet adott otthont.

A konferenciát Lauter Éva, a Balassi Intézet főigazgatója és Anu Kippasto, a Magyarországi Észtt Intézet igazgatója nyitotta meg. Köszöntőt mondott Miko Haljas, az Észtt Köztársaság nagykövete és Bogyay Katalin, az Oktatási és Kulturális Minisztérium nemzetközi szakállamtitkára.

Az első napon előadást tartotta Mart Meri, a tallinni Észtt Intézet főigazgatója, az észtt nyelv és kultúra külföldi oktatása tanácsának elnöke, aki az észtt nyelv és kultúra külföldi oktatásáról beszélt. Pomozi Péter visszaemlékezett a Tartuban töltött lektori évekre. A mostani tartui lektor, Tóth Viktória igen érdekes, bőséges példával és képanyaggal illusztrált előadást tartott a kortárs magyar irodalom fordítási tapasztalatairól.

Pusztay János, a Berzsenyi Dániel Főiskola Uralisztikai tanszékének vezetője az észtt nyelv és kultúra szombathelyi műhelyének munkájáról, jövőjéről és kiadványairól beszélt. Lea Kreinin, az ELTE korábbi észtt lektora (jelenleg a Glasgowi Egyetemen dolgozik) azokról a nehézségekről és örömeikről beszélt, amelyekkel a magyar anyanyelvű diákokat tanító észtt lektor minden nap találkozik.

Az első napot Köteles Léna kiállításának megnyitója, koncert és fogadás zárta.

A konferencia második napján, az Észtt Intézetben szintén sok érdekes előadást hallhattunk, ill. konkrét szakmai kérdéseket vitathattunk meg. A Magyarországon dolgozó észtt lektorok beszámolót tartottak az egyetemeken folyó munkáról és az észtt kultúra szélesebb körű bemutatásáról. Mart Meri az idén májusban ellátogatott azokra a magyarországi egyetemekre, ahol az észtt nyelvet és kultúrát tanítják. Tapasztalatairól ezen a konferencián számolt be.

Piret Toomet (Tartui Egyetem Nyelvi Központja) egy új, külföldiek számára íródott észtt nyelvkönyvet mutatott be. Eda Pomozi (ELTE Finnugor Tanszék) a hagyományos észtt kultúra tanításának lehetőségeiről beszélt. Kirli Ausmees az észtt és a finn nyelv egyidejű tanításból keletkező problémákról tartott előadást. A Szegedi Tudományegyetem észtt programjaiól és a jövő tavaszra tervezett „Észtt hét”-ről Lőrincz Gergely és az ottani lektor, Kerdi-Liis

Kirs beszélt. Az újabb észt filmekről és tervezett filmprogramokról Kreet Paljas, a Szimplafilm képviselője mesélt.

Putnoki Réka, a Magyarországi Észt Intézet projektigazgatója az intézetben az Észt Köztársaság 90. évfordulójára tervezett programokat és az intézettől megrendelhető kiállítási anyagokat mutatta be.

Az idei jubileumi lektori találkozón a megszokottnál jóval többen voltak, ennek a szervezők és jelenlévők egyaránt nagyon örültek. Több, korábban Magyarország valamelyik egyetemén észt lektorként dolgozó tanár is eljött, így vidám és néha meglepő találkozásokban lehetett részünk. Sokat emlegették a lektorok és az egyetemek közti együttműködés szükségét és ennek érdekében ígéretet is hangzottak el a jövőre nézve.

KIRLI AUSMEES

Tanszéki beszámoló a 2006–2007-es tanévről

A Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén a 2006–2007-es tanévben a következők dolgoztak: Maticsák Sándor tanszékvezető docens, Keresztes László nyugalmazott egyetemi tanár, a doktori alprogram vezetője, Dusnoki Gergely és Takács Judit tanársegéd, Petteri Laihonen finn lektor (aki 2006 nyarán az öt év után hazatérő Sanna Lähdet váltotta), Kirli Ausmees észt lektor és Christina Armutlieva finnugor lektor. A finn szakmódszertan felelőse továbbra is Salamon Ágnes, a Csokonai Gimnázium tanára. A könyvtárosi teendőket Hoffmann Istvánné látja el. PhD-hallgatónk, Fábián Orsolya két éves jyväsckyläi lektori munka után hazatért, a helyére kiírt pályázatot 2007 nyarán Dusnoki Gergely nyerte el. A doktori iskola finnugor nyelvészeti alprogramjának nappali hallgatója Fodor György és Sárosi Andrea volt (előbbi abszolutóriumot szerzett, utóbbi másodéves hallgató).

A 2006–2007-es tanévben bevezetett kétciklusú képzés (a „bolognai folyamat”) hátrányosan érinti az ún. kis szakokat. Különösen igaz ez a finn és finnugor szakos képzésre, hiszen megszűnt a közvetlen felvételi lehetősége: a diákok csak a magyar szakos képzés részeként vehetnek fel finn(ugor) stúdiumokat. Ehhez igazodva 2006 őszén alapozó finn nyelvi kurzusokat hirdettünk, ezekre 71 diák jelentkezett. Közülük került ki az a 15 hallgató, akik februárban megkezdték fennsiskolai tanulmányaikat az ún. finn specializáción.

A tanévben finn szakon hárman tettek államvizsgát (Bálint Edina angol–finn, Gunda Cintia magyar–finn, Takács Linda angol–finn szakos hallgató), finnugor(–angol) szakon egy diák (Piskóti Nikoletta) végzett.

Szemeszterenként két diánkunk Jyväskyläben, kettő pedig Tartuban tanulhatott, rajtuk kívül hatan vettek részt finnországi (Kuopio, Oulu, Jyväskylä) és hárman észtsországi (Tartu) nyári egyetemi kurzusokon. Egy diánkunk Erasmus-cserével egy félévet töltött Joensuuban.

Jyväskyläből egy gyakornok érkezett, aki részt vett a finn nyelv oktatásában is. Erasmus-cserével ketten – egy tartui és egy bloomingtoni diák – töltöttek egy-egy szemesztert nálunk.

Ebben a tanévben – hasonlóan a korábbi évek gyakorlatához – több külföldi vendéget fogadtunk. Finn történelmi tárgyú előadásokat tartott nálunk Anssi Halmesvirta (Jyväskylä), balti finn nyelvészetet Tõnu Seilenthal (Tartu), leíró finn nyelvészetet Vesa Jarva, aki jelenleg az ELTE vendégtanára.

2006 decemberében a tanszék aktívan részt vett a III. Debreceni Könyvszemle megszervezésében. A könyvkiállítás- és vásár díszvendége Jyväskylä városa volt, a kapcsolódó programok között finn nyelvről, kultúráról szóló előadásokat tartottunk az érdeklődőknek. Vendégünk volt Kirsi Rantala, a nagykövetség kulturális titkára. Jelenlétével megtisztelte a rendezvényt Jyväskylä polgármestere is.

2006 márciusában – a magyarországi észti oktatás felmérése kapcsán – tanszékünk vendége volt Mart Meri, a tallinni Észti Intézet főigazgatója, az észti nyelv és kultúra külföldi oktatása tanácsának elnöke és Tõnu Seilenthal.

Az Erasmus-együttműködés keretében Maticsák Sándor 2006 májusában részt vett a Jyväskyläi Egyetemen rendezett hungarológiai koordinátori konferencián.

2007 augusztusában Keresztes László részt vett a Magyarságtudományi Társaság választmányának budapesti ülésén.

2006 őszén jelent meg a *Folia Uralica Debreceniensia* 13. száma, 2007 tavaszán pedig – Maticsák Sándor gondozásában – a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásainak háromkötetes anyaga.

MATICSÁK SÁNDOR

TARTALOM – INHALT – CONTENTS
SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Armutlieva, Christina: A tárgy jelölése az inari lappban.....	3
Csúcs Sándor: A közbeeső alapnyelvek rekonstrukciójáról	11
Fábián Orsolya: A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban	23
Fodor György: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban	35
Keresztes László: Az északi népek, nyelvek és országok megnevezései a lappban	45
Markus, Kaija: Megjegyzések a finn és a magyar nyelv testrésznevet tartalmazó idiómáiról	61
Maticsák Sándor: Milyen hatást mutatnak a karjalai napnevek?	79
Peneva, Dennica: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban III. (Értelmező jelzős és predikatív szerkezetek)	87
Rusvai Julianna: Pápay József, a debreceni professzor	103
Sárosi Andrea: Az egyházi terminológia elemzése Márk evangéliumának vogul fordításaiban.....	119
Takács Judit: A magyar nyelv eredetének oktatásáról.....	133
Widmer Anna: Morfológia, szófajváltás és etimológia	141
Zaicz Gábor: A mordvin irodalmi nyelvek fejlődésének aktuális kérdései a XXI. század elején	155

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Harri Mantila–Merja Karjalainen–Jari Sivonen (toim.): Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä (<i>Fábián Orsolya</i>)	171
Jakab László: Finn–magyar diákszótár (<i>Kelemen Ivett, Petteri Laihonen</i>)	178
Ante Aikio–Jussi Ylikoski (ed.): Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii, miessemánu 21. beaivve 2007 (<i>Dusnoki Gergely</i>)....	185
В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков III. (<i>Zaicz Gábor</i>)	190
Sipos Mária (szerk.): Nyelv, nyelvjárás, írásbeliség, irodalom (<i>Sárosi Andrea</i>).....	193

In honorem

Viljo Tervonen 90 éves (<i>Keresztes László</i>).....	195
Rédei Károly 75 éves (<i>Keresztes László</i>).....	197
Lars-Gunnar Larsson 60 éves (<i>Keresztes László</i>).....	199
Pekka Sammallahti 60 éves (<i>Keresztes László, Dusnoki Gergely</i>).....	201
Tõnu Seilenthal 60 éves (<i>Maticsák Sándor</i>)	206
Helena Sulkala 60 éves (<i>Christina Armutlieva</i>)	208

Krónika

Észt–magyar lektori konferencia (<i>Kirli Ausmees</i>)	211
Tanszéki beszámoló a 2006–2007-es tanévről (<i>Maticsák Sándor</i>).....	214

PUBLICATIONES

(<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm>)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2004. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.** (pp. 194) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 13.** (pp. 258) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Fax: (36-52)-512 923

E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu